

Юліан Тувім

ПОЕЗІЇ
ТА КОНТЕКСТИ

ДУХ І ЛІТЕРА
2013

УДК 821.162.1.09

Національний університет «Кієво-Могилянська академія»
Центр європейських гуманітарних досліджень
Центр досліджень історії та культури
східноєвропейського єврейства

Т813 **Юліан Тувім Поезії та контексти.** Переклад,
концепція *Маріанни Кіяновської*. Літ.редактор
Е. Соловей – К.: Дух і літера, 2012. – 304 с.

Це видання є найбільш повним авторським збірником українських перекладів Юліана Тувіма. Маріанна Кіяновська не лише талановито переклала понад півтори сотні його поезій, а й створила унікальний портрет-реконструкцію польського поета єврейського походження на тлі епохи, на тлі більш як півстолітньої історії Польщі. Перекладач спробувала розкрити феномен таланту й особистості Юліана Тувіма, не уникаючи при цьому болісних і складних тем. Відтак «Поезії та контексти» – це не лише вірші, а й факти (в іменах і датах), уривки зі спогадів сучасників, які особисто знали Тувіма. Ними зафіксовано барвистий і суперечливий образ однієї з найвидатніших і найтрагічніших постатей у польській культурі ХХ століття.

**Видання здійснено за фінансової підтримки
Польського Інституту в Києві**

Видавці: *Костянтин Сігов, Леонід Фінберг*

Літературний редактор: *Елеонора Соловей*
Комп'ютерна верстка: *Галина Ліхтенштейн*

ISBN 978-966-378-303-1

© «ДУХ І ЛІТЕРА», 2013

Слово від перекладача

Цим перекладам я віддала назагал понад десять років. Чи трохи менше ніж п'ятнадцять.

Я займалася ними не весь час, але вони (тобто спроби перекладів – і власне поезія Тувіма) завжди залишалися десь усередині мене, як тиша присутня в шумі прибою.

Кожен переклад завжди є втратою (у порівнянні з оригіналом).

Український читач не знає контексту цих віршів – а деякі з них, тим більше у перекладі, без контексту перестають бути тим, чим вони є насправді.

Усі ці десять років я намагалася відчутти, побачити, осягнути, відрефлексувати тло (історичне, біографічне) Тексту, написаного Тувімом. Я дізнавалася про Тувіма, перекладаючи Стаффа, Лесьмяна, Галчинського, інших польських поетів – і читаючи про них. Друзі кажуть, я могла б написати про Тувіма і про його оточення велику книгу. Але це не так. Тувім-поет і Тувім-людина, Тувім-поляк і Тувім-єврей, Тувім-романтик і Тувім-прагматик, Тувім-пияк і Тувім-аскет (а ще ж є численні інші його іпостасі) – кожна із цих фабул вимагає цілком різної інтерпретації

фактів, і заради тієї інтерпретації біографові чи досліднику неминуче доводиться щось замовчувати, чимось маніпулювати. У кожному разі, прочитавши чи не всі біографічні дослідження про нього, можу стверджувати: Тувім жив вигаданим життям, у вигаданому ним самим світі, і він майже ніколи, майже ніде не каже про себе правди. Іноді він намагається правду про себе імітувати. Однак ми радше так і не знатимемо, про що він думав насправді. Його можна відчутти, але його не можна зрозуміти; і я намагалася перекладати його вірші так, щоби це відчуття передавалося читачеві.

Упродовж останнього року я кілька разів бралася за біографічні статті чи есе про Тувіма. І щоразу результат мене не влаштовував: про Тувіма важко писати, не схилившись до певної точки зору; та річ у тому, що й це – не вихід, і навіть зовсім не вихід. Можливо, про Тувіма, як про Кромвеля, – треба говорити тільки дуже багато або нічого. Або ж іти шляхом дрібних епізодів, деталей, штрихів – на тлі добре опрацьованого контексту.

Декілька років тому мені снився «тувімівсько-королівський» сон: Шахова Королева з «мишкою» (а не «мушкою») на щодні гралася зі мною в «перевигадування» віршів – на кшталт тих Тувімових, жартівливих («Як Болеслав Лесьмян написав би вірша «Виліз котик на плотик»), де котик, що виліз на плотик, – котиться, а плотик западає у плотство. Пізніше я багато думала про цей сон. Можливо, у ньому містилася якась підказка. У кожному разі, у ситуації, коли пішак перетворюється на королеву, хоч насправді є лише кошенням, немає нічого неймовірного.

Я – не критик Тувіма. Не біограф Тувіма. Я тільки перекладач. А перекладач ставить перед собою інші завдання. Не розказати – а показати. Про-являючи Текст, написаний іншою мовою, в іншій історії і культурі – крізь власну сучасність і мову-як-місце-на-землі, крізь тут-і-тепер. Бо переклад – завжди інтерпретація, яка водночас – і філософія, й історія, і метафізика, і функціональність. У випадку з Тувімом питання інтерпретації стає основоположним, адже він – людина багатьох «культур», багатьох «свідомостей», багатьох «регістрів». І вони – часто неспіввідносні.

Як перекладач я намагалася бути чесною, намагалася відмежуватися від стереотипів. Тому в цю книгу ввійшли і зовсім мало відомі, і скандальні, і відверто слабкі, і «дивні» вірші великого польського поета. Але всі вони насправді дуже важливі, бо привідкривають принаймні декотрі з-поміж заслон.

Вірші розміщені в основному хронологічно. Я підбрала невеличку колекцію цитат – про Тувіма говорять люди, які знали його особисто, або він сам. І при цьому я майже не даю слова критикам – крім декількох випадків, коли сказане здалося мені надзвичайно значущим або симптоматичним. Крім того, я підготувала невеликий календар дат, який відображає найважливіші події з життя Тувіма, і довідник персоналій – по суті, коментар для підбірки цитат та календаря. Це досить нетиповий хід упорядника, але у цьому випадку, мабуть, якраз він якнайбільше виправданий, без сакраментального «цими словами поет хотів сказати, що...». Невеликий словник біограм людей із Тувімового оточення

(хтось дорікне, що спонтанний і хаотичний) не претендує на вичерпність. Мені йшлося про те, аби створити хоч якийсь контекст – показати час, показати постаті того часу. Вони – Тувімові дзеркала. І вони також промовляють.

Свідомо не подаю бібліографії використаної літератури – бо це кілька сотень позицій, бо ці книги чи публікації про Тувіма в Україні недоступні. А ще – бо я не хочу, аби переклади віршів Тувіма потонули у морі бібліографічних посилань.

Сподіваюся, ця книга нарешті відкриє українським читачам поезії Тувіма без цензури. Живого Тувіма.

Чи принаймні такого Тувіма, яким його знаю я.

Маріанна Кіяновська

ДІВЧАТА ВРОДЛИВІ – УВЕЧЕРІ НАЙГАРНІШІ...

Дівчата вродливі – увечері найгарніші.
Спогади щастя – щонайсумніші в сутінь.
Зоря найсолодша – в озера чорній ніші.
Мовчання найглибше – в вечірнім зринанні суті.

Душі знемога – одна з найкращих мелодій.
Закоханий погляд – як ангелів двох розмова.
Слова привіту – завжди з прощанням на споді.
Найбільше зранить – неказане лезо слова.

Найбільше кохаю – в вечірніх вибухах муки.
Найбільше сумую – як місяць над бором в тиші.
Найперше вітання – щоразу мов зойк розлуки.
Дівчата вродливі – увечері найгарніші.

ТЕОФАНІЯ

Настаєш! Прочуваю Тебе! Як заграва, жива і юна,
Блискавицева міць гігантська цвіте багряно!
О, я бачу тебе, пресвята моя візіє злотострунна!
О, я бачу тебе – ти приходиш, Нова Поезіє,
як світанок!

Я іще не зазнав, не помітив твого обличчя,
Із якого неявний сенс бризне Богом, усемогутній,
Та вже знаю, що ти будеш пристрасна й таємнича,
Вся в дорозі Душа, у якій світає майбутнє!

Твоїм іменем буде суще, грізне, творче: «Існую!»
Ти охопиш собою все, тиранічна, гидка, незмірна!
Себе світові явиш – Маніфестом Вогню – не всує:
– Я приходжу по сни шаленців, настоятелька
непокірна!

* Теофанія – об'явлення Бога.

* Настоятелька – одне з найулюбленіших слів (майже штамп)
у молодопольській поезії. (Тут і далі примітки перекладача.)

ПАФОС ДАЛЕЧІ

– Зіниці жбурну в найдальші простори,
В якесь безмежне творче несусвіття – – –
О, мій пориве! О, віддаляння в безмір!
(О, музико, музико золотистої далечі!...)

Сонячна гра наближень, віддалень...
Розтектися отак – аж ген... ген-ген...
Хвилястою смугою рим без кінця плинути,
плинути...
(Пролягла золота дорога. Рівна. Пряма.
Пролягла в далечінь! О, відстане неозора!)

Плинути... плинути... і відчути Безміру Пафос,
Пафос перспективи, закинутої у безмежність!...
(О, музико, музико золотистої далечі,
трепетання...)

МОЛИТВА

Боже, молюся, повний відваги,
Слова, що їх родить молитва, – тверді.
Дай мені, Господи, сили й насаги
У творчій моєму, шаленій житті.

Дай мені, Господи, пристрасність чину
Й волю до Себе – незламну, мов криця.
Життя мого ймення – всечасність зміни
В єдності вічній, в душі зиниці.

Але пам'ятай: як впаду, у горі,
Боже, то грізно Тебе звинувачу.
Знай: вознесу кулаки угору,
Зором спалю Тебе – й не пробачу.

ВОГОНЬ

Будь мені, о моя творчосте, наче багатогранна
брила,
Невблаганна, холодна, зважена. І в собі
симетрична.
Залишайся тверда і чиста. І незмінна. В цім –
сенс і сила
Повноти бездоганної форми й гармонії суть
містична.

А ще будь мені діамантова. А коли сонце –
ізблизька –
Пропече тебе дивним дотиком золотого проміння,
Засвітися, засяй сліпучо переливами бризок
блиску,
Міріадами іскор вибухни, розіскрися в ясіння!

Але знай, о моя творчосте, діаманте посеред ріні,
Гармонійно шліфований поступом
і піском мудрості чистим,
Що тебе океан возносив – поміж зорі в своїй
глибині,
Я ж тебе упіймав – зі знаком на чолі племенистим.

НУДОТА

Сіра вуличка, сіра стіна
Пообіддя сіре осіннє.
Смуток. Вибляклих хмар чужина.
...Сниться сад мені – у цвітінні.

Сняться квіти, зелень кущів,
Сонце в небі, липнева спека.
І солодкий дівочий спів –
Й скрипки музика десь здалека.

Сниться бору жива таїна.
Сняться покручі, чари, вири.
Прокидаюсь...
І знов – стіна.
Й пообідня нудота сіра.

[1913]

ЛІКЕР

Ген, на небес сапфірнім тлі,
В легенькій бірюзовій млі –
Місяць.

Іскриться сніг. І хруст, і скрип.
Крізь срібний квіт обмерзлих шиб –
Місяць.

Ще чарочку! Я бачу дно
Й гадаю думку: «Но-но-но!
Місяць?!»

ЮЛИАН ТУБИМ

З волею, пам'яттю і тонкою
душею сучасника – я, європеєць,
молодий, високий, із так званим «талантом»,
я, що читаю гарні й розумні книги,
все опановую і логічно пов'язую
в мозку; я, дев'ятнадцятирічна людина,
що живе красою і всеосмисленням
свого життя, достойного акту;
святої музики палкий прихильник,
допитливий дослідник усього, що було,
що є і що буде; я, що вмію із фактів
робити висновки, і мислити, і кохати,
розрізняти речі, об'єднувати в категорії,
пов'язувати між собою наслідком і причиною;
я, що чую в собі незмінну пульсацію крові,
я, що можу тіло згинати й напружувати,
піднімати важке залізо а чи тростину
ламати на коліні на друзки; квітів
чути запах і на сонці вигрівати тіло опівдні;
я, що можу їсти солодкі плоди
і сам їх зривати, піднявши руку,
впиватися гострими зубами у м'якуш,
казати про них: «терпкі», «достиглі» чи «перезрілі»;
я, що можу, можу, якщо захочу,
схопити цю склянку, яка на столі стоїть,
і розбити її на друзки;
я, що користуюся кожною миттю свого життя,
щоби доценту її прожити, всобити у своє єство,
щоб ставати багатшим кожного дня із самого себе,
черпаючи всі дані з цивілізації;
я, що бачу, відчуваю, пригадую,
можу *або просто не хочу* (оце підкресляю);
великих традицій пристрасний спадкоємець,
який любить землю, свою країну, державне
подвижництво,
майбутнє і минуле, а сам – теперішній,
нинішній, усілякий, дієвий і мудрий;

я, що кохаю прекрасну дівчину,
тужу за нею, добрий і відданий
усім своїм життям їй і всесвіту,
своїй вітчизні та своїй юній душі;
я, що тішуся з усякого, що розумне,
добре і велике, моє, мені рідне;
я, що відшукую різні нові речі,
що бачу часом речі невидимі,
а одним словом: я! — по великій, важкій
КУЛІ правічній, що зветься Землею,
ходжу з почуттям Гідності Життя;
я є людина, і я говорю: ОСАННА!

25.01.1914

МАНІФЕСТ

1.

Звістую вам маніфест своєї творчості.
Постав із моїх розмислів,
Постав із моїх шаленств,
Із вдивляння мого – у Все.
– Дивилися очі мої (серце моє калатало!)
– На все напружував слух (серце моє калатало!)
– Хапав руками, що тільки міг вхопити
(серце моє калатало!)
І співав, і співав, і співав – –
І виспівав Душу собі,
І виспівав собі – СЕБЕ самого!
О, яке щастя! яке превелике щастя!
Стою та ІСНУЮ!
Бачу – –
Вогонь моїх віч безодні запалює,
Дихаю, дихаю
На повні груди, легеньми, наче міхи,
Тішить мене моя божественна людяність,
Жахає солодошч можливостей грізних...
О вогненночола вершино!
О вогненноока вершино!
Провалля моє!
Край узвишшя провалля!
Ах – як би мені зірватися!
Ах – як би мені злетіти!
Вдаряюсь у сміх! у сміх! у сміх!

2.

Ви стрічали мене на полях,
На полях, на полях слов'янських.
Оспівав я захід богів,
Оспівав я богів поганських.

Ви стрічали мене понад ніч,
Понад ніч, присмерком раннім.

Я співав про сутінь пісні
Вечорам золотаво-багряним.

Ви стрічали мене в людей,
У людей, у людей звичайних,
Я шукав найтихішого смутку
В тузі митей нудних, звідчаєних.

Ви стрічали мене серед лих,
Серед лих Чорних Міст кривавих,
Я співав у жахливому тлумі
Про війну і пожеж заграви.

Ви стрічали мене, як гроби,
Розбивав я гроби грізно.
Розбивав – у розпачливій люті,
І як був оплакав Вітчизну...

Ви стрічали мене, як життю,
Як життю творив славослов'я!
Ви стрічали мене і в смутку,
Коли тихо свій сум боров я.

Колись – мене стрінете знову.
Я стану, окрилений Сенсом Чину,
Стану я – весь, всеохопний,
Зі своїм щастям – Болем Людини.

3.

Промовляв до мене грім – Словацький.
Промовляв до мене старець-гігант – Вітмен.
Промовляв до мене океан шалений – Рембо.
Промовляв до мене мудрець сумний – Стафф.
Промовляв до мене найсумніший із сумних –
Шопен.
Промовляв до мене циклон, диявол, вогонь –
Бетховен.

Промовляв до мене світанок трояноквітний –
Христос.
Промовляв до мене Дух минулий і майбутній –
ТОЙ, безіменний.

4.

Слава Вікам, слава Завтра, слава Вчора,
слава Нині!
Слава Добру, слава Злу, слава Болю і Щастю!
Слава Всьому: що було, що є, що буде!
Слава і тому, чого не було!
Слава і тому, чого нема!
Слава і тому, чого не буде!
Слава сонцю і місяцю, вирам зір і планетам!
Слава Небу й Землі!
Слава кожному створінню!
Слава одностайності, гармонії, ладу!
Слава і мені! Слава! Слава!

Слава тобі, Батьку мій!
Слава тобі, Мати моя!
Слава! Слава!
Ви народили сина, що пломеніє!
Благословенне хай буде Ім'я Ваше!
Благословенні будьте за те,
Що мене на світ привели,
І що цю Пісню можу співати!
Слава Вам! Навіки слава!
На коліна падаю,
До Ваших ніг цілунками припадаю!
Слава!

Тобі, Коханко моя!
Тобі, блакиті моя!
Тобі, світанку весняний!
Єво моя! Мати моєї майбутньої дитини!
Усім словам Твоїм слава!
Усім поцілункам Твоєї відданості!

І Слава вівіки віків!

5.

6.

19

Ти так само у вечірньому леготі,
Як і в яскравому хаосі розпусти,
Душе!
А тому співаймо про Все,
У всьому Тебе помічаючи,
Бо нема меж Твоєму триванню,
Бо нема речі, в якій тебе б не було,
Душе!...

7.

– Смерть! Смерть!! Смерть!!!
Вдаряюсь у Сміх! у Сміх!! у Сміх!!!

23.03.1914

ТРАГЕДІЯ

Найбільша моя трагедія – по крові моє єврейство.
Хоч серцем я люблю аріїв і їхню христову душу,
Щось часом в мені зривається якимсь несвідомим
жестом –
Й нагадує древню Расу, покуту, що нести мушу.

Щось диким, глухим, надривним і майже
тваринним рухом
В моїх бунтується жилах, немилосердно
й панічно.
І бореться кров семітська з якимсь цілком
іншим Духом
У вирі століть минулих, в огромі думок правічних.

І гордим тоді стаю я – аристократ у мові,
Син прадавнього люду – нащадок Месії Бога.
І чую ганьбу велику, що я є братом по крові
Народу жидів-вигнанців, впослідженого, не мого.

Написано не пізніше 1915 року.

МИР УСІМ

В глибини, душо, в глибини
Пусти разки голубині
Із гілочками маслини.

На крилах їхніх сріблистих –
Новина блага й пречиста,
Предивна для всіх новина:

Що Бог нам сади мудрує,
Пресвітлий – нам Дім мурує,
Танцюючи ясно й щиро.

І сонце Йому сміється
І понад Домом стається
Веселка нашого Миру.

ПРАОТЕЦЬ

Мов пружина, в минуле відскочить думка,
В первозданність ударить душі моєї:
Труд століть ляже шаром безплідним глею,
Та Легенда століть засурмить лунко.

Я вертаюсь – століття летять повз мене.
Мчу до Тебе, назад, мій Всетворче-Праотче!
Час по руслу потоком тече – буремним.
М'яз напруживсь – кидок: поза час, богоборчо!

Я жбурнув! – Грім! – В космічного блиску мливі
Залишилася візія – сон потворний:
Ось під зоряним небом сиджу, мисливий,
Рву зубами шмат м'яса – кривавий, чорний.

ВИШНІ

*Сестрі**

Я рвав нині зранку вишні,
Вишні темно-багряні,
Сад був весь цвіркотливий,
Сонячний, росний, ранній.

І віття всіяне рясно
Достиглим черешні плодом
Звисало і умлівало
Над ставом небесноводим.

Звисало і умлівало,
Й тонуло в воді думками.
На травах розкішних грали
Яскраві сонячні плями.

* Присвята сестрі – Ірені Тувім (1899–1987), поетесі й перекладачці.

ПАН*

Істота грецько-слов'янська, сатир лісовий
розпусний,
Божок весни навісної з польськості сантиментом,
Потішник, поганський апостол, король
відчайдушний,
Регочу, пирскаю, тішусь свята кожним моментом.

А як не сміятись? Удосвіта лежу собі серед лісу,
Копитом б'ючи об стовбур сосни.
Птахи наді мною –
І сонце. Тому сміюся – бог-цап, чарівний гульвіса,
Аж хащі, кущі і трави дрижать, сміх іде луною.

Лежу, козел геніальний. А встану – почну літати.
Почну гримотіти, стукну, аж гомін піде між листя.
Й затягну наяду з річки на ложе із рути-м'яти –
Юну мірошниківну, мідноволосу Христю.

* Пан, сатир – у пізньому періоді «Молодої Польщі» існувала традиція перенесення грецьких і римських богів у язичницьку культуру слов'ян. Звідси – «істота грецько-слов'янська ... з польськості сантиментом».

ХРИСТОС

Не скаржуся, мій Боже, не скаржуся, мій Отче,
Що ця любов у серці моєму кровоточить.
Не скаржуся, мій Боже. У самоті ступаю
Тернистим битим шляхом, утомлений до краю.
Обходжу житла з вістю, що вже Месія близько,
А люди кажуть: «З Богом». Й кидають щось
у миску.
Невже тих слів, що мовлю, збагнуть
ніхто не може?
Не бачать, що на землю надходить
Царство Боже?
Не бачать, що народам розверзлись тверді неба?
Не вірять, хоч кажу їм з любов'ю, як і треба...
Та я не скаржусь, Боже, що в самоті ступаю,
І що шляху моєму нема кінця і краю.
В лисиць – лисичі нори, і теплі гнізда – в птаства,
Лиш Син Людський – без дому, без прихистку
і щастя.
Та це не скарга, Отче. Ти тільки сповни чудо,
Щоби мене почули ці добрі, тихі люди

ХРИСТОС МІСТА

Танцювали на мості,
Танцювали цілу ніч.

Пияки, гульвіси, вбивці,
Харцизяки, кровопивці,
Звідники, негідники,
Покидьки і нечестивці.

Танцювали на мості,
Танцювали аж до ранку.

Жебраки, курви негарні,
Зарізяки з буцегарні.
І були в танку примарнім
Шибениці та ліхтарні,
Гицлі.

Танцювали на мості
Достойні гості:
Мерзотники!

Старці розпусні, діди скоромні,
Онаністи стидливі та безсоромні,
Узялися за руки,
Тупотіти стали,
Дримби і гармошки
До світанку грали.
Танцювали тан свій дикий.
Далі, далі!
Жерли. Пили. Тупотіли.

Але був один чужий.
Був один невідомий.
Позирали на нього з-під лоба
Плечима стенали. Плювали.

Відвели його убік.
Говорили, говорили, питали.
Мовчав.

Підійшов Рудий, червоний.
– Що ти за один?
Мовчав.

Другий підійшов, безносий,
Короставий.
– Що ти за один?
Мовчав.

Підійшов пияк, процідив:
– Що ти за один?
Мовчав.

Підійшла Магдалина:
Упізнала, сказала...
Плакав...

Стало тихо. Щось шепотіли.
На землю впали. Заголосили.

ДІВЧАТАМ

Ви вже потюмились, юні. Це ж ваші карії очі
Солодкий вечір стужили дівочим смутком,
як димом.
Далеко вмирає сонце... О, туго щемкої ночі,
Що день жене на край світу намарним шляхом
незримим!

Ідіть по своїх оселях. І свіч не паліть: до ранку
Молодик осяє сріблом погідні ваші світлиці.
Журбі уночі віддайтесь, віддайтесь,
немов коханки,
Дівчата душі моєї, предивні, як таємниці!

І сніть... А коли уранці здригнеться зоря рожева,
Із льону зіткані шати вдягніть прості, але світлі,
І добрі слова промовте до золотого мрева
І в себе в саду підлийте квіти – *квіти розквітлі*.

СТАРЕНЬКІ

Прочинивши віконницю, в тиші й спокої,
На вулицю дивимося обоє.
Цілуємо в лобик чужі діточки
І підливаємо квіточки.

Та й живемо собі, як нам Бог дає.
Календар на стіні усе тоншає.

НАША МУДРІСТЬ

Як тебе навчити мудрості отої?
Ми – звичайні люди, ми – без мислі злої.

Ми – звичайні люди, темні і невчені,
Слів вогнем зачаті, слів вогнем хрещені.

Слів спізнали тайну зриму і незриму,
Квіт назвавши – сонцем, сонце – квітом, в риму.

Бо у нашій мові, в цім предивнім диві,
Прозирають світу істини правдиві.

Без книжок премудрих, без науки навіть
Ми – чи не єдині, хто хоч дещо тямить:

В час нічної тиші й подиву німого
Прозираєм тіні невідомо чого.

На землі ми завжди молоді та юні.
Ходить світлий Вісник садом по відлунні.

Й до самої смерті кожен дасть, що зможе:
Богу – те, що кесареве, й Богу – те, що Боже.

АКАЦІЇ

Білі акації оп'яняють
В вечір сріблясто-сутінний,
Так, наче інших квітів немає
І зовсім не може бути.

Темне їх листя, біле їх квіття
Так шелестко й шумко шепче,
Немов я не чув голосів на світі
Ніяких ніколи перше.

Зоряні далі блищать межі гілля,
Тло вечора – тихе і голубе.
Все так, ніби ще взагалі не любив я,
А лише передчув тебе.

ДО ГЕНЕРАЛІВ

Гарчить, лякає, грізно супить брови лапаті
Перше-ліпше генераленя, пообвішуване зірками.
– Панове! Перестаньте із себе левів вдавати!
Довідайтеся нарешті, що тут є ми,
Замислені перехожі,
Це ми тут є генералами!

Гонор, пиха, ордени, шик,
Штаби, секрети, погони, бали,
Скаже слово – зчиняється крик:
«Дяку! ємо! пане! гене! рале!»

Смішно, панове. Ну бо ніби чого?
Беріть приклад із мене: скромний, як літо.
Тоді як у мене влада – ого-го-го:
– Мені належить весь світ – і дециця з-поза світу!

Ніхто з вас не дослужиться до святая-святих,
До найвищого рангу – Вільного Поета!
Бог нізащо не кине вам зір таких
На мундири й на еполети!

Не довірять вам жоден штаб
І страшних, і п'яних секретів!
Не знайдете на жодній із мап
Потаємної батьківщини поетів!

Вам – багрянні вилóги за пролиту кров,
За убивства, пожежі, облоги!
Ми – до серця розриваємо груди, в яких любов:
Такі-от маємо червоні вилогі!

Вірш «До генералів», написаний у жартівливо-пацифістичному тоні, викликав несамоовиту реакцію польських правих націоналістів. Його називали «хуліганським рекордом Тувіма», поета звинувачували в «безприкладному більшовицькому зухвальстві».

Із ваших гармат – снарядів град
Смерть і дим залишає, ви – бомб Предтечі!
Та життям і вогнем
Навіть за тисячу літ, в зорепад,
Розриватимуться поетових слів картечі!

Тож припиніть вдавати, начебто ви – леви,
Ви – смішні, пообвішувані зірками.
Зрозумійте нарешті, що тут є ми,
Замислені перехожі,
Це ми тут є генералами!

ВЕСНА

Дифірамб

Громаду сьогодні похвалять,
Похвалять ціле збіговище
Й місто.
На ринках кострища запалять,
І бухне велике вогнище,
І натовп на вулиці випнеться,
З нір виповзе, з закутків витнеться
Святкувати в місті весну,
Святкувати свято хтиве.
І Тебе також похвалять,
Череву плідне на стегнах,
Невісто!

Задвигтіло! – Бухнуло – і тече –
Шурають ніжки, гойдаються стегна,
Гам, гам, гам, верески свята,
Гам, гам, гам, писк, звиски,
Намащені масно жартують писки,
Випнувсь мільярд – голота строката,
Шурають ніжки, гойдаються стегна,
Шур, шур, шур, гам, гам, гам,
Сотні розпусних задрипанців, дам,
– А далі! А далі! А далі! Гей!
У темні зеленці, в морок алей,
На лавці, лахудри, на травці,
Робіте Польщі шубравців,

Цей вірш, написаний в 1915 році, а опублікований у 1918 році в «Pro Arte et Studio» викликав дискусію в періодиці та звинувачення Тувіма в «біологічній брутальності» його поезії. Очевидно, написаний під впливом Рембо, вірш якого «Париж прокидається» Тувім переклав приблизно тоді, коли писався «Весна. Дифірамб». Але незважаючи на означення «дифірамб», «Весна» є фактично «антидифірамбом» (на що слушно вказує Міхал Гловінський)

Вийтеся, лахудри, вийтеся,
У шинку на розі напийтеся,
Розкидайте більше «гусарських хвороб»!
А!! будуть потім звиватися що є сили
Фабричні дівулі, череваті кобили,
Кривих виродків носительки запропащі!
Гвалтуйте! Кожна поведеться на вечерю – ratio!
На кольорові камізельки ваші,
На ваші паперові заяложені комірці!
Тлуме, ану ж, здичавій, як ОЦІ!
Тлуме! Ти маєш РАЦІЮ!!!

О, ти злочинцю чудовий і простий, о ти –
проказую –
Первісно прекрасний, елементарний, навальний!
Ти гній міста, заражений титанічною проказою,
О Натовпе, о Натовпе, о Натовпе карнавальний!
Лийся, жахлива масо, по вулицях і по шинках,
Вертайся, братайся, смійся, дурій, регочи у шалі!
Тісно тобі у спресованих, кам'яних будинках,
Напирай! Може, луснуть – і тоді ви підете далі!

Повітря! Зі своїх затхлих занудних мансард-ятерів
Вирвалася потвора! Чотирнадцятилітки –
спокушені недоліточки
Буде з вас нині хоровод поганьблених матерів,
Квітки мої невинні! Найясніші мої діточки!

Буде нині вам свято, задзвенять чарки і склянки,
Повернетесь з ганьбою, батьки проженуть
з порогу!
І вийдете нині на перехрестя, діти-коханки,
Продаватися старцям – хтивим і теж убогим!

Ну ж бо, в брички! в готелі! на віденський шніцель,
на вина!
На пивце, ковбаску, коньяк, на канапку з салями
й перцем!

Усміхнеться, дівчаточка, кельнер ваш,
як шпигун, – невинно:
Не одну таку я вже бачив, не одну, як ти,
моє серце...
А коли тебе всю обхоплять слизькі
та тремтячі лапи,
Як вони молоді перса похапцем
намацувати почнуть,
Коли надмуться жагою ніздрі, почнуться сопіння
й храпи,
Коли тобі хтось стане нашіптувати розпусливу
каламуть –
– Дозволь! Порази його просто собою – гріхом,
жінко, повіє!
Родителько пречудова! Самице, набухла соками!
Осліпи своєю розпустою, немов золотим змієм!
Врази – вся тривожна і соромлива. І налякана.
І висока...

Весна!!! Дивись-но, що діється! Ще всього лише
мить –
І весь жадібний натовп на вулиці висипле – ниці!
Зоськи зі швалень і пралень, Каміли – втілена хіть!
Будуть самців пригощати собою щедрі самиці!

Весна!!! Гайда! – набрякайте! Труйтеся – слиз і сміх!
Сунь у шпиталі масою, юрмо, розпалена
черні хором!
У клоаки скидай байстрят своїх – потайки від усіх,
А потім – знову на вулиці, у чіпкі обійми,
у сором!!!

Ще! Ще! І ще! Захланно, жадібно, царськи!
Батьки, ану ж бо – чимбільше! Треба місто своє
посилити!
Виривайте бахурам язика – болісно і бунтарськи,
Щоб, коли до ями їх кинете, не могли уже навіть
квилити!

Ваше – все! Стегнами хилитайте і колінами,
наче ямбами!
Хай танок похитливого збудження набрякає
і вибухає!
Ох, величаю тебе я, натовпе, воістину
дифірамбами!
І тебе, Весно, за те, що злочинець плодиться
і триває!

АЛКОГОЛЬ

Ці банальні вальси кав'ярняні
Виростають в трагіку псалмодії!
Мої думи – танцівливі, п'яні –
У сумні вплели тебе мелодії.

Ці вальсива люті, хрипи-рики,
Шарпають тебе, як в буцегарні!
Мої очі, наче зойки й крики, –
Прошивають дим у цій кав'ярні!

Гаратаю кулаком – до спазму.
Тугу за тобою в горлі душу,
Дурнуваті вальси – їдь сарказму –
Розпинають і нівечать душу!

Потім гину при тобі, коханці,
Що мене в тортурах цих возносить,
Поки нас – при, певно, енній склянці –
Чорний сон у чорний вир відносить.

[1918]

О БОЖЕ, ЮЛЬКУ*

Казімежеві Вежинському

Я би мав із вітрами радісно вештатись чи гасати,
П'яний, в тисняві міста, прихилитися до дерев.
У візників і бешкетників мав би вчитися, переймати
Свист і лайку – відтак кричати «пся мать», «пся крев»!

Від стіни до бордюру петляти, брести заточуючись,
О боже, Юльку! я вільний, бездомний як пес, *ad hoc*!
Цілуватися зі стовпами, між збіговиськ не
заморочуючись,
Видиратись на огорожі – ламати рясний бузок!

І свій капелюх дірявий ліліями, мов ліхтарями,
На свою честь прикрасити – і на свою честь
напившись, зірвати дах.
І щерть завітчано вештатись по вулицях із вітрами,
Піднімаючи морду, зорі облизувати – ледь
тримаючись на ногах!

* Назва вірша в оригіналі «Ranyjulek» – своєрідний евфемізм сталого вислову «Рани Ісуса»: Тувім обіграє цю ідіому відносно власного імені. Вірш написаний у стилі ранньої лірики Вежинського, з яким Тувіма деякий час єдали дружні взаємини.

У БАРВИСТАНІ

*Александрові Вату**

Флакони – як кристали,
Скло – в паморозь вмуровано,
А барви – в скло вчаровано.

Настій зела виткого,
Божественні бальзами,
Есенції чаклунські,
Алхіміків сезами,
Докобірни, млосно-млисті,
Вбарвлені отруйно,
Вжилені краплисто,
Виграють в п'їтьмі, іскристі,
Зблиски в них – росисті –
Тнуть кристал на сонці круто,
Ошаліла змійка б'ється –
Екстракт боком склянки в'ється,
І кипить – отруйно-люто.

Райського сяйва розчин зачаєний,
Бурштин і фосфор, звичайно,
І тепла синь матіолова,
У прозорому склінні закліють – чверть
Та ще – голубінь алкоголева,
Крізь яку прозирає смерть,
І племінь у темнім плині,
І промінь в вина провині,
Й проблискує ртуті дерть.
Я вдивляюся в ці флакони,

* Александер Ват (1900–1967) – польський поет, прозаїк, перекладач; Слово «Барвістан», очевидно, є неологізмом Тувіма, на зразок «Гулістану» (дослівно – «сад троянд») Сааді, перського поета, XIII ст. Загалом, Тувім дуже любив вводити у свою поезію «алхімію», «чорнокнижну магію» та інші подібні таємні практики.

Сплю, ява у музиці тоне,
Передсмертні солодкі звуки
Полонили думки мої аж до муки,
Я ж дрімаю, всміхаюсь – чари
Срібнострунних мандрованих арф,
І дивлюсь заворожено, мов на хмари,
На кристали поглядом барв,
Десь посеред мозку – кутик,
Мій центр, діамантик, пунктик,
Йде веселковий дощ – шалапутик –
Дощ на гілках арф.

Благим чудесний миром!
Закольорись у вина,
А я уп'юсь Тобою –
І вічним еліксиром
У Барвистан долину!

VANITAS

Геть усе суєта суєт. А чи з духу, а чи із тіла.
Чи то велич діянь Господніх – чи крихке ніщоти
свавільля.
Чи зухвала гординя чину – просто неба – трудів і діла,
Чи то слів краса потаємна або помислів божевілля.

Геть усе суєта суєт! І століття, й години, й миті
Однаково надаремні, без упину, без сенсу й ліку.
Безконечності безнастанне оприсутнення тут, у світі:
Сходи сонця і надвечір'я – день у день, день у день,
довіку.

Тільки вічна Христова Правда, тільки Істина Бога-Сина
У єдиній БЛАГОСТІ миті – несуетне нам опритомнює.
А без неї – шал чи спокуса, чи зневіри важка хвилина,
Бо воістину: Vanitas vanitatum et vanitas omnia*.

* Суєта суєт і все суєта (лат., прим. редактора).

ТИ ЗНОВУ...

Ти знову існуєш, о Боже! Як серце моє стукоче!
Як весниться мій зір! Як світ тріумфує – крізь мене!
Я так у снах тебе бачив, я так цілував шалено!
Я так за цим днем тужив – й знов сяють від щастя очі!

Бо сталося! Саме зараз! Сьогодні – день поворотний,
Цей виплаканий, цей любий, новий день мого кохання,
День сповнення мрій і марень, надій, усього чекання,
Тебе я виплекав в серці – стужений і самотній!

Та як скажу невимовне? Якому людському слову
Довірю радість високу, тремку, що в душі розквітла?
Прокинуся рано-вранці з душею, повною світла,
Зі щирим усміхом щастя: «Ти є! Ти існуєш знову!»

ЛІТАНІЯ

Молюся, Господи, палко,
Молюся, Господи, щиро:
За кривду тих, кого гноблять,
За трепет тих, хто чекає,
За вмерлих неповертання,
За тих, хто умре, безсилля,
За тугу незрозумілих,
За тих, хто волає в пустку,
За висміяних образу,
За злих і малих з дурними,
За тих, що біжать, упрівши,
До лікаря – рятуватись,
За тих, що вертають з міста
Додому – аж серце стогне,
За грубо вдарених в груди
Й освистаних у театрі,
За битих, бридких, незграбних,
За гноблених і найслабших,
За тих, що не можуть спати,
За тих, що бояться скону,
За тих, що сидять в аптеках,
За тих, хто не встиг на потяг,
– ЗА ВСІХ МЕШКАНЦІВ СВІТУ,
За клопоти і турботи,
Незгоди, жалі, печалі,
Неспокої, рани, болі,
Невдачі і ностальгії,
За кожний найменший порух
Що не наповнений щастям.
Хай радість людей цих вічно
Провадить і супроводить –
Молюся, Господи, щиро,
Молюся, Господи, палко!

СВІТЛЯЧКИ

Ах, зоряна, пахка, купальська,
Темно-зелена ніч слов'янська.

Несуть ня легко смутнолиці
Богунки тихі – Спом'яниці.

Між папороті синім блиском,
Фосфоризує місяць – близько.

На сні конвалій і на смутки
Я золоті закину вудки.
Несуть ня легко Спом'яниці.
Я зловлю зірку-джерелицю –

Аж ніч у сіть мене впіймає...
«Я – гість? – У Місяця, що сяє».

[1913]

У ВАРШАВІ

Свої очі встомножу, захмелю їх, сп'янивши,
Пущу, наче собак, у змієвище ліній,
Над будинки найвищі, над простору грища,
Коло мага накреслю циркулем божевілья,
Свої очі встомножу, розкидаю в довкілля,
Хай женуть, нехай в'ються при землі, як завія,
Хай нюшать, нехай пнуться, шалені та спритні,
Звивним рухом – у гамір, зі спритністю змія,
У гармидеру ритмі, у гомону ритмі,
Де прогулянки, брички, мотоцикли, тетері,
У нерівному ритмі, у змінному ритмі,
Рванім, крученим ритмі, між вулиць і скверів,
Скоком – обертом – знову – рвучко кинуті вдалеч,
Наче пострілом влучним, в перехрестя – з рогатки,
Тремтячи, захмелівши – о, Господня симетріє!
Танцюватимеш тут, слів моїх геометріє,
У цьому дивному місті – ні! у сні, що мов казка,
В переплетеннях вулиць – з розмахом і пафосом,
У цій столикій столиці, розстріляній зоряно!
Де не глянь, всюди подвиг – потяг, протяг – із казусом,
Тут мені буде широко – буде вільно, незорано,
Тут же й Дух-Архітектор з утіхи пирсне,
Мої очі по лініях світла бризнуть,
Западе в круговерть моя думка п'яна,
Я ж у центрі стану,
Жестикулюючи поглядом, нашорошуючи зіницю,
Як наказ: Гей, Варшаво, танцюй-но – щоб тебе так,
столицю!
Гей, зрушся, зрушся, а щоб тебе так і розтак, столицю!
Стань на голову сторч, здибся, звужуйся, наче вуж,
простору банк зірви,
Розкидайся, мозаїкуй себе – і пливи – і пливи-
пливи...
Ах, вітриська надвесняні, друзі безвідмовні!
Ах, дерева! Ах, алеї, алкоголь весни!
Ах, споруд мовчання, вулиць сонячно-ясних!
Пливи, пливи через мене – нестримним потоком!

Пливи, пливи через мене – небо синню грає!
Грає синню – тут, сьогодні.
Ах, дерева! Ах, алеї! Ах, вітри-розмаї!
– Пружний кроку! Вдар сріблінням, хвилиною,
підскоком,
Кров'ю в голову! Ходжу я – і знову все смію, сміюся,
сміюся
Й очі змружую! Місто кипить у мені симфонією,
Шалію, рвуся!
Б'є в обличчя, вібує, немов тятива,
Чвалом ритм вибиває, кроки, слова –
Із сичанням, немов гадюка, вулиця площу ринкову
обвива,
Далі – далі – вистрелили сім вулиць з площі,
Розбіглися весело, мчать куди бачать очі:
Одна влилась у стрункий палац з мармуру і скла,
Пробила його навиліт і на міст потекла,
Розпирає зухвалість країв її, вона всього жадає і хоче,
Друга – широким жестом, широкою кривизною
ловить світла,
Поворотом опоясала костелу столітні камені,
А третю розтяв на зигзаги різкі і ламані
Свавільний спад над рікою: ще мить тому – сіра,
похмура
Але – хоп! насідає на вал, на мури! А четверта і
п'ята зате
Не зустрінуться, навіть думка їх не сплете,
Шоста в тупик із розгону в'їхала, на скаку,
Прагне пробити мури, кричить і рветься на волю,
Й довіку вже буде в розпачі ридати навсібіч з болю!

А сьомою – тою, що вся у сонці й пряма як струна –
Йде мені назустріч Дівчина, Дівчина єдина, одна:
І погойдуються стегна її, наче у танцівниці чи лані,
Аж будинки розгойдуються по два боки вулиці,
ніби п'яні!

ВЛАСТИВО

Що він, властиво, робить,
лементуючи між кам'яниць?
Стефан Жеромський,
«Харітас»

Властиво, що я роблю, як тішачись – страждаю,
Жагучо прагну жити – й до смерті поспішаю?

Що чиню я, що кою і що вершу щомиті?
Хто всі довкола мене? І хто я сам у світі?

Ці радощі, ці смутки зведуть нас всіх в могилу.
О Боже, Боже, Боже, спаси мене й помилуй!

Про що ж, властиво, Боже, я так Тебе благаю,
Як повні туги очі у вись Твою здіймаю?

КВІТЕНЬ

О ранку! О дню променистий!
Буяння весни золоте!
Галстук зелено-іскристий
Із серця стеблом росте.

Тінь довга у світлі тане,
Яке асфальтом тече,
Розхристаний, осіяний
Я ледь сутулю плече.

Йду лагідний і ласкавий,
З гвоздикою – сам-один,
Стою, як міські роззяви,
При майже кожній з вітрин.

Радію всьому, що бачу,
І тішусь усім в усьому,
Гарячому сонцю вдячний
І вітру ніжно-п'янкому.

Щасливий, дивлюсь на мушку,
Торкаюсь носом гвоздики:
Вживаю весни понюшку –
Від радості без'язикий...

Смерч квітня в моїй макітрі,
Світ в танці мене вихитує!
Ходи, хильнем на повітрі
По чарочці оковитої!

МОЄ ЖИТТЯ

Слів, снів, жаг, зір,
Зваб, хмар, бур, гір,
Сліз, айстр, сонць, хвиль,
Рік, мрій, гроз, зіль – – !

О, життя моє!

О, життя моє!

Грай, линь, май, трать,
В літ, в сміх, в гнів, в шал!
Пульс! сон! кров! град!
Мчи! Рвись! Ввись! В чвал!

О – життя моє!

О – життя моє!

Біль? Смерть? Так, так!
Так, так: чар мар!
Ні, ні! День – птах!
Рвись! В літ! В яв! В вир!

О, життя, життя моє!

УСЕ

Віддам тобі все я: кожен свій сон і здогад,
Кожен нерв тіла, кожен свій рух і крок!
Минуле – це ж тільки про тебе священний
спогад,
Майбутнє – це погляду твого одна з зірок!

Віддам тобі все я: і пристрасть душі кипучу,
Й останню копійку, і решту останніх сил,
На тебе розтринькаю юність свою жагучу,
Щоб шлях тобі значити – кров'ю із серця й жил!

Упертись! Блюзнити! Із Юдою мати змову!
На порох розгризти бруківку з-під ніг твоїх!
Натхненно повіривши, йти за твоїм словом
І в смерть – як мені накажеш вчинити гріх!

А потім – віддати останнє своє зітхання
І вмерти спокійно й вірно, любов моя.
Й, назад озирнувшись, вірити до останнього,
Що так – що за Тебе – що вмерти так міг лиш я.

ІМ'Я

Життя моє – дівчаче мало імення,
Імення світле, як перші серед конвалій,
У травах, блискучих вранці, ті квіти рвала –
Лілійноруко – ніжна, як вальс Шопена.

Оцим іменням, сяйвом золототканим,
Іскристе листя в лісі шуміло тихо,
Бузок травневий, зрошений сонцем, дихав
І п'ярко пахнув іменням її коханим...

А коли небо в безгомінь вечоріло,
Коли верхами віяло замовкання,
В теплом леготі, в ластівок бистрих тані,
В кожному дереві ймення це шелестіло.

...В димі опаловім сутінків – мряці трему –
Хмарка розвіялась натяком щемко-пізнім,
Ревною тугою душу вилило в пісні:
Як же було на ймення життю моєму?

[31 V 1917]

СПОГАД

Осінь почалась мімоз імлою,
Золотава, крихка – на подив,
Це ж бо ти є дівчиною отою,
До якої я був приходив.

Від твоїх листів духмяніло в сінях,
Коли я прибігав з уроків,
А по вулицях – легіт легкий осінній,
І янголи ясноокі.

Мла мімоз – прив'яла, як жовта піна,
В дні безсмертника-жовтня намарні.
Це ж бо ти, кохана моя, єдина,
Забирала ввечері до кав'ярні.

З молитов надміру, з імлі примлілий,
Я ридав – шепотінням марень,
Молодик із хмар визирав звеснілий,
З-над мімоз золотих – як травень.

Ми із ним засинали – вже на світанні –
Ніжно-солодко, милими снами.
В снах я бавився веснами в проминанні –
Золотими мімоз пучками...

ЗЛИЙ ВІРШ

Ти не знаєш... Падав дощ,
А я містом вештався довго,
І шукав я, і чекав я –
В лютій тузі – що із того?

Ти не знаєш... Я був злий.
І напився, мов курделик.
Раз – горілку, раз – коньяк:
Звеселився, як метелик!

Глянь: оце – нікчемний вірш,
Але лютий, злий, надривний,
Бо чекав я, і шукав я –
Ув осінній вечір зливний.

[4 XI 1915]

ДІМ

Дім тобі збудую – раєм світу,
Дім зелений, вибілений, тисовий,
Напівдому – все плющем увито,
Напівдому – сяйвом сонця писано.

В деревнім костелі, в тій оселі,
Я тебе в троянду заворбжу,
Там весілля гратимем веселе,
Деревну відправим службу Божу.

Зійде сонце – і запахнуть ранку
м'ята, птиці, промені і рбси,
Розшпаріла, загукаєш з ганку
Весело, далеко, стоголосо!

Аж до кольок відсміюсь шалено,
Прибіжу захеканий із пущі
І розкрию широко рамена
Твоїм персам – пишним і родючим.

Випнуся із рідної землі я,
Коренями з'єднаний з тобою,
Гіллям в рук твоїх увитий гілля,
Кущ троянди, виквітлий любов'ю!

ВІТЧИЗНА

Вітчизна моя – це Бог,
Дух, Син і Отець усього.
З усіх шляхів, з-над усіх тривог
Полине душа до Нього.

Вітчизна моя – це лан золотий,
Поле Польщі – просте, величне,
Хай дозволить мій Бог святий
Там знайти впокоєння вічне.

Вітчизна моя – батьківський дім,
Лелеки гніздо на хаті,
Вірний прихисток мріям і снам моїм
У дні юності благодаті.

Я дивлюся, натовлений, з дна тривоги,
В очей твоїх синь прозору,
І є в ній усе: всемогутній Бог,
І Польща, і дім, і зорі.

ЖИТТЯ

У кров роздряпаю життя,
Доценту проживуся,
Зубами в дні уп'юся,
Ковтну його хапливо,
Запопаду в святе виття,
Розважність з себе струшу
І викашляю душу
Та страху жовч гірку,
Й гарчатиму – вже вільний,
Качаючись у піску.

ТРАВНЕВІ ТРУДИ І ДНІ

Треба кохати – просто травнево,
Наївно й просто кохати треба.
Страждати, гинути, йти за мревом –
Задля любові, а не для себе.

І заблукавши в бузкових росах,
Потрібно дати себе зловити,
Прийнявши п'яний, щасливий посаг –
І сміх, і трепет, і зорі-квіти.

Кохатись довго в саду нічному,
В самотність впасти, у мряку білу.
І йти поволі, уже по всьому,
Бо так і йдеться, коли несила.

Йти за гробом, іти-кружляти,
Бо в гробі – смерклі гілки бузкові.
Під ніс дурниці якісь бурчати,
Дурниці, все ще слова любові.

Я КРИЧУ

Боже святий! Не роби з мене статую!
Ніби в прапорі, будь в мені, божий вітре!
Схід і захід нехай пробіжать, наче титри,
На всесвітньому протязі я скресатиму!

Я не прагну зробитися aere perennius,*
Я гордую могутністю бронзи й сталі.
Я не жду, щоб у вічність мене переніс
Міф у постаті того, кого розіп'яли.

Але хочу – життя щоб мене бороло,
Щоб пошарпало бурями, наче хижу.
Хай встромляє в мене пазурі хижо,
Хай хапає люто мене за горло.

І нехай назавжди я відійду з криком
Що на літ мільярд передчасно гину,
Й хай мене уб'є в цю останню годину
Вітер, вірний, як пес, – і завіє дико!

* Міцніший за мідь (лат.) – вислів з початкового рядка знаменитої оди Горація «Пам'ятник» (Elegi monumentum) (Прим. редактора).

МІЛЬЙОН КС*

Вічно очі до Тебе звернені, і моління линуть щомиті,
Але погляд Тебе не діткне, й не почуєш волянь і

криків.

Опусти ж, опусти з небес драти, виготовлені з міді,
Я вхоплюся за них руками, о Вагонівничий великий!

Хай же струм Твій мільйоновольтний, якщо згинуті
мушу нині,

Враз обвуглить мене потужним залпом блискавки,
вдарить громом.

Свою силу вбий в мою смерть, о зигзагу
шкарлатно-синій,

Бий мене, як в Гаурішанкар**, з золотим на чолі
шоломом.

Я достойний Твої міці, адже мука моя і туга
Обертають Твої колеса, розганяють Твої мотори.
Маю в жилах мільйон КС. І мільйона пегасів потуга
Вознесе мене ввись, а коні – поетичні крилаті огирі.

*КС – скорочено «кінських сил», в оригіналі – НР, тобто horse power.

** Гаурішанкар – вершина в Гімалаях (вис. 7150 м)

ДІРЯВЛЮ НЕБО

*Леопольдові Стаффу на доказ
сердечної і вічно живої дружби.**

Дірявлю небо лютим зором
І землю копаю, мов м'яч,
Заточуюсь – сп'яніло й хворо –
Коли під стелю мчу навскач.

Прийдуть високі, дикі води,
Мене підхоплять в свій потік,
В зелені струми і пригоди
По литих руслах лютих рік.

Зійду на берег – літня втома,
В'язкий, плавкий, липучий світ,
Зім'ятим лугом, як удома,
З лиця зітру і жар, і піт.

Завіє в очі вітер дико,
В ество віллється, як любов!
Я міць свою збуруню криком,
Помчить галопом темна кров!

Життям, якого вже й не треба,
Як хутром, горло обів'ю,
І втоплю у кривавім небі
Розшабашілу смерть свою.

* Присвята ця – один із багатьох проявів великої поваги Тувіма до Леопольда Стаффа (1878-1957). Стафф мав потужний вплив на творчість Тувіма, особливо – ранню; вважається, що поштовх до того, аби бути поетом, Тувім дістав, коли у 1911 році прочитав «Вибрані поезії» Стаффа (львівське видання 1911 року)

Вернусь – червоно впавши в безум,
Голодний пес між свіжих стерв!
Мов крик від голки чи від леза,
Коли поцілить в голий нерв!

Світ ляже, мною переможений,
І стятий стовбур стане пнем,
І сон мій буде, наче Божий, –
В Святвечір перед першим днем.

МИ – ЛЮДИ

Ми – кривавлені люди і ми – криваві –
Видираєм зі світу вогні яскраві.

В повсякденне життя ми продерлись хтиво!
О, м'ясисте тривання! Матерії сливо!

Набубнявіла твердість в набухлих жилах,
Ми гасаєм на днях, як на буйних кобилах.

Розгризаєм буття – мов черешні, сласно,
Наче двадцять вишень за раз, одночасно.

Тіла, сповнені соку, як м'якоть плоду,
Підставляєм під жала – жаским на догоду.

І, набиті м'якоттю в тілі й дусі,
Шаленіємо від золотих укусів.

[30 V 1921]

НАУКА

Я учивсь премудростям у школах:
Логарифми, цифри незліченні.
Із трикутників, квадратів, кола
Мало впливати нескінченне.

«Чудеса природи» – щогодинні.
Я дізнався про різні таємниці:
В слайдах – «Хто живе в воді краплині»,
«Місяць», «Марс» і «Екзотичні птиці».

В мене знань – напевно, кілотонни:
 $2\pi R$, кислоти і амperi,
Яблука, і Крукси*, і Ньютони,
Кисень, водень, зміни атмосфери.

Знаю щось про кулю, повну льоду,
Про бурштин, якщо його потерти...
Знаю: тіло, вкинуте у воду,
Витісняє... Корінь... Три четверті...

Ще я знаю, що у горах – кози,
А на ріках деяких – пороги!
Знаю купу всього: пухне мозок
Від науки – зовсім ні до чого.

Але я усе-таки не втямив,
Бо не зміг підтвердити чуттями, –
Як це люди з іншої півкулі
Всюди ходять догори ногами.

І боюсь – донині, як у школі:
На уроці Бог мене спитає.

* Вільям Крукс (1832–1919) – британський фізик, який досліджував природу електричного струму.

– Боже! Ми цього ще не проходили!
Голова болить... І я – не знаю...

Тема – заскладна, непроговорена.
Я все вивчу... Треба тільки часу...
Прошу! Залиши мене повторно:
Ще одне життя – і в цьому ж класі.

МЕБЛІ

Ранки заплутані, галасливі,
День розпинає мене на хресті.
Порожні години, мертвотні, лякливі,
Зловмисно повзуть і зловісно шкребуться,
Як миша нічна у куті.

Меблі сутуло, шпичасто, рипливо
Дивляться – в'їдливо, люто, спідлоба...
ЗійдУться – й замкнУть мене, і на пробу
Зростуться у звіра – дубово-хрипливого!

Я ж, спавши з лиця, зі щелеп їхніх вирвуся –
І ніч заскрегоче – і над, і під:
Меблі озвуться буркотом, мстиві,
Сни допадуть мене нечестиві,
Карколомні, страшні, лайливі, –
Аж насили із них – у льоток – вироїться
Каламутний, заюшений сонця схід.

МИТЬ

У вітрині крамнички – домовина срібненька,
Перед шибкою панна – худа, бідна, дрібненька.

Задивилась у шибку, в відблиск личка блідого, –
І в труну зазирнула край життя неживого.

І не дивлячись, вздріла; і не знаючи, взнала;
І на хвилях гойдалась, і рятунку благала!

ЕПОС

Пані Марії Павліковській

Може, то дзвенять диводзвони,
Може, з дива мчать дивожони?
Може, то яругами і ярами
Кінь страшний почав перегони?

Небо розтяв серп золотавий,
Стали скляні в глибині чаростави,
Бринять пурховінці, темнаві тіньці,
Танцем беруться зелені трави.

В ріг засурмить в темне вбраний стрілець,
З хащ ревоне білочернець-телець,
Вийде кошлатий, аж кров задзюркоче,
В місяць рогатий втупивши очі.

Звір прасвященний дико завие
І кінцесвітня буря наспіє.
Гей, отче-Биче! Чую я! Чую!
Телець в Зодіаку реве і зоріє.

* Цей вірш – один із формальних і мовних експериментів Тувіма (неологізми поруч із архаїзмами) – присвячений Марії Павліковській, одній із найкращих польських поеток XX ст.

У ЛІСІ

На корінні – упасти можна,
Мох пружинить вогко і м'яко,
Мурашник кипить тривожно,
Тобто аж стугонить з ляку.

Крізь дерева – стовбури з кронами,
Після зливи тепло й мокряво,
Пахне грибами сонними,
І гілки поскрипують мляво.

Та нараз – як з відра – між сосни
Сонце хлюпнуло через вінця,
І пішли цвіркотливі тости,
Щебет, тьохкіт – на всі колінця...

Затріотрелило – дух заперло,
Переливно спурхнуло – співу тінню,
У птахів у дзьобиках – перли,
А полощуть горлечка – синню!

Світіння тече звідусюди,
Корі під рукою – ніяково,
Рояться мурашки, як люди,
Коли їм уже однаково.

ЗЕЛЕНА ЗЕМЛЯ

О годувальнице буйна, щедра живої сили,
О світе, мені багатий деревами й звіриною!
Іржу, розкошую в зливі, вода і зелень – стіною,
Вага листків мене тішить: купц мокрий
і повножилий.

Олені форкають в хащах з рогами у гущі віть,
Вгрузають у мох копита, гіллячки шкребуть
по тілі.
Земля аж пашисть здоров'ям. Олені баскі й спітнілі
Враз вимчать на ярі луки, де дощ, як хрущ,
шурхотить.

...А на луках, звивним слідом притоптавши
мокрі зела,
Мчить-втікає олениця – і шалена, і весела.

РІЗНЯ БЕРІЗ

Березі відкрию сокирою жилу
(Ударю по кореню, чахну по тілу),
Бризне з берези сукровиця соку.
Ввіп'юся губами у рану глибоку.

У стовбур берези вгризуся зубами,
Вогку кору поздираю губами,
Соки ссатиму без упину,
Цілунками виснажу серцевину.

Може, ті з брості живої ліки
Навчать мене слів – нині й вовіки:
Осанни березам, осанни літу,
Устам шаленим, Божому світу.

СЛОВО І ТІЛО

1.

Слово тілом ожило
І живе тепер поміж нами,
Годую голодне тіло
Словами, немов плодами;
П'ю, ніби воду іскристу,
Слова ковтками дрібними,
Вдихаю з них світло чисте,
Зминаю, як юне листя,
І дихаю разом з ними.

Слова – вином і медами.
Слова – хлібом і м'ясом.
Очі веду за словами
Всіма манівцями над часом.
Радістю дару святого
Вічна любов тривожить.
Слова насущного мого
Дай мені нині, Боже!

2.

Не маю занять важливих,
Я тільки мисливий слова.
Заслуханий і вразливий,
Вийшов у світ на лови.

Словами пурхають миті,
І все, що знав і любив,
Бринить цілими днями
Роєм сонячних слів.

Слова мене обсідають,
Жалами тнуть у кров.
В жилах від слів отрута,
Та солодко знов!
Закриті у серці

Тріпочуть слова,
Тому так серце дрижить.
Медом залятим
Дурманиться голова,
Тому – снить.

3.

У кожного слова корінь – в землі, далеко від світу.
І як б'є воно струменем вгору, то всім зеленим буяє.
А друге із ним спітає стебло своє соковите,
І разом ростуть і пнуться, і віття кінця немає.

Кров із землі словограєм б'є у голову й груди,
Наші розгладжує плечі, світлом чоло умите.
Простір бринить весною, листя тремтіння всюди,
На двогілці пташино повне серце любити.

Мов з жіночого лона, як з гарячої повені
День з пільми виринає, молодий і високий,
Ловить нас у хвилини, як в обійми любовні,
Й витискає, цілуючи, з вуст слова, наче соки.

Та у розкоші й муці час надходить кричати
Тим, як кесарів розтин, зарубкам божим на тілі:
І кровоточать голови, лезом сонця надтяті,
І лона, роздерті словом, як дитям породіллі.

4.

Ти, що є моя червінь,
Ти, що є моя зелень.
Мозок в галуззі нервів:
Рослини втілень і вселень.

Світу грізного пута,
Бога докір найтяжчий,
В мозку кипить отрута
Слів, розріджених фальшем.

Кров моя – моя мова,
Місиво лави відкрите.
Червінню, зеленню слова
Я бунтую, щоб жити.

5.

Не даремно із гнівом римується спів,
Не даремно у співі – відлуння слів.
Мова знає буття, яке здобуває.
Слова кров – гнівом – співає.

Рве небо порив полум'яних строф,
Слова сплавляє в вогненний стовп.
Світло, що світить, не кане у Лету.
Бог тілом стає, поети!

ОЧЕРЕТ

М'ята духмяна над плесом п'яніла,
Очерет у повітрі ранковім
Колихався, світало, вода рожевіла,
Трави обвіював вітру повів.

Я не відав, що зела ті, рідні для мене,
З плином часу словами у віршах завітнуть.
Й що далеку ту м'яту покличу на ймення,
Замість звично лягти над ставом на квіти.

Я не знав, що настане і стане гіркою
Мука пошуку слова для світу живого,
Я не знав, що для тих, хто клячить над водою,
Є терпіння важке, що приходить надовго.

Знав лише, що звичайно улітку
Очеретяні стебла гіркі й соковиті,
Що сплету з них тонку і легеньку сітку,
Та нічого не буду нею ловити.

Літ хлоп'ячих моїх вселгідний Боже,
Світанковий, світлий, дозволь спитати,
Чи колись ще в житті я відчути зможу
Понад ставом пахощі м'яти?

Чи то вже я до скону отак з усього
Вириватиму слово у безнадії?
Й очерету – звичайного і гінкого –
Вже звичайним побачити не посмію?

* * *

Стиснути кулаки і зуби,
Крізь грона гніву – взнати світ,
Йти проти вітру, проти віт,
Що б'ють в лице, що луплять в світ,
Як бунтарів веселі бубни.

Пряма дорога одиноких:
Важке, протяжне бур виття,
У бурях Бог – страшне дитя,
Зловісне посеред жорстоких.

І я, і Він в безодні муки
Шматуємо любов'ю світ.
В шаленій висі – мстиві руки
І Його погляд із орбіт.

А коли грім – це Він, це Він
Ущент згорів, як Бог лиш може!
А якщо крик – це я, це я:
Людського бунту слово Боже!

УКРАЙ ЕРОТИЧНИЙ ВІРШ

Ходив я відчайдушно
До тебе, до бездушної,
Нервово, гарячково
Я марив хворомово,
Вбивав тебе віршами,
Ламав щокожне слово,
До крові, до знестями,
Жував, давав розгризені,
Прохромлені чуттями:
«Глянь!»

Ходив я відчайдушно
До тебе, незворушної,
Незнаної, глухої.
І меблі у покоях
Вслухалися в тиради
Тиранські та тернові,
Різкі та неодоладні,
Безжальні від любові,
Про губи, груди, щастя –
Фотелі, стіни, рядна,
Ще майже ціле ліжко
Та з кров'ю із зап'ястя
Стіл.
А нині смутком вбитий,
При чарці, коло столу,
Я бавлю тугу голу,
Розторощений, розбитий,
Громаджу ці візити

В єдиний нерв, сповитий
В клубок страждань і в рани.
Ох, нині вже й щасливий,
Ох, нині вже й коханий,
Далекий вже і п'яний
Я.

ПРОХАННЯ ДО ТВОРЦЯ ПРО ПІСНЮ

Якщо я паную над Словом, даром Твоїм предивним,
Зроби, щоб серце забилося бурями океанів,
Щоб я – мов давні поети, шляхетний, простий –
надривним
Вихором крові вдарив у вельмож і тиранів.

Не надихай мене гімнами, бо не гімни потрібні
Тим, хто в грудях запалих під сорочками м'якими
Несуть серця свої висхлі, про крихти просячи хлібні,
А тоді біжать за оркестром, що грає царям вівати.

Але дай словам мого гніву ясність гострої сталі,
Фантазію і бравурність, риму влучну й не пізню,
Щоб ті, у кого я вистрелю, просто у лоб дістали
Кулю з шестизарядної сталево-ясної пісні!

ДО МАРІЇ ПАВЛІКОВСЬКОЇ

О, молода старосвітська краківська пані,
Стережися! Єпископ аж піниться, потрясає –
хрестом, рукою...
На луг ти виходиш вночі по слова, розквітлі
в смерканні,
Таємно чаруєш, щоб пахли вони лавандою і амброю.

Чи правда, що в джерелослові місячноводім
Вариш ти зілля з любистку, вужачки й рути?
Здається, про це вже говорять у Кракові на Синоді –
Й новина пішла поміж люди.

В олії фіалковій, в олії з пелюсток троянди
Вариш слова-гіацинти, слова – цвіт акації й пижма.
У яких книгах залять, фоліантах магічних взяла ти
Потаємні формули чорнокнижні?

Про що ти шепочеш так солодко у різнобарвних
віршах,
Що аж люд богомільний показує щось на мигах?
Ось візьме тебе на кострище майстер полум'я, віща,
*Quia es venefica et striga!**

Темні твої повірниці, нетлі примарно-білі
Зносять мед, ізчарований з квітів, солодош чорта,
А потім шумує, яскріє, пахне оте любовне труйзілля
У віршах – наче в скляних ретортах.

* *Quia es venefica et striga!* (лат.) – Бо ти чарівниця і відьма!

ОКО

Отче барв, білий зоре, правогнистий драконе,
Мов у кришталеву кулю, ти дивишся в світ
палаючий!
Тисячоліття тому ти вибризнув з себе форми:
Кола, іскристі сфери, зір трикутники сяючі.

Із далечі щонайдальшої, о Поліфеме, Оку,
Ти вплив до нас зіницею, яка горить таємничо.
І твориш дива в засвіттях, погляде без обличчя,
І чиниш свою алхімію – веселкову та високу.

Лінз твоїх, кристаломанте*, цифр твоїх,
ворожбите,
Не зможу розгледіти, доки – душа не піде до Тебе.
Тоді побачу я зелень, в єдиний смарагд збиту,
Й сапфір – також єдиний: усе, що я снів
про небо.

* Кристаломант – той, хто ворожить на магічному кристалі.

ДО ФРАНЦІШКА ФІШЕРА

О Францішку! Що за вихор розради
Проступає край світу із піни сині?
То вогненних вічностей міріади
Пірамідами пнуться із просторіні.

Круг планети – мури! Вже досить неба!
Бог ревнивий в фортецях серця штурмує!
Заманити Бога у пастку треба,
Але Бог – у палаючому пульсує!

А нам зараз – Отця на хресті розіп'яти,
А нам зараз – Отця – на віки на муки!
І діждати Людини-Вихора – брата,
Який людству людяність дасть у руки.

Тоді ми, на цій горлаючи кулі
Про останню свободу, неначе діти –
На перетині вулиць, уже минулі,
Засміємось на розі безмежжя – й світу!

Вплив на Тувіма творчості та філософії Ніцше – тема недостатньо розкрита, але цей вірш, характерний для раннього періоду творчості, пронизаний ніцшеанськими мотивами, типовими для тогочасної польської поезії в цілому. Варто підкреслити, що особливу роль у випадку Тувіма могло відіграти спілкування з Леопольдом Стаффом, знавцем Ніцше.

ЖИДОК

На дворі співає, вбраний косо й криво,
Малий, бідний хлопець, жидок юродивий.

Люди його вигнали, в голові – полова,
За віки вигнання помішалась мова.

Верещить, танцює, плаче і заводить –
Як він ізнікчемнів, що жебрати ходить.

Хтось з другого поверху дивиться на нього:
Глянь, мій брате бідний, на брата сумного.

Куди нас занесло? Як нам жити далі?
Ми – усім немилі, в світі заблукалі.

Хтось з другого поверху, брат твій божевільний
З мозком розтанцьованим – думкою свавільний.

Хтось з другого поверху – той, що став поетом, –
Як монетку, серце загорне в газету –

Й у вікно пожбурить, щоб додолу впало,
Щоб його топтав ти, щоб його не стало!

Ми підемо потім, кожен світ за очі,
У блукання наші, в темні дні та ночі.

Не знайдем ніколи прихистку і тиші –
Жиди одержимі, жиди найжидіші...

ПОМЕШКАННЯ

Все це – несправжність, туман в голові:
Освітлені кімнати – чотири
Меблі, про які я кажу: в моїй квартирі,
Квіти, про які я кажу: живі,
Все це – несправжність, туман в голові,
Ходжу – а кроки лунні, як в тирі.
Нерозбірливим сном пливу заплутано –
по квартирі.

Принесло мене із безмежжя – слізно –
Море сіре – мутне тому що.
З небуття на канапі себе вилущую,
Мною крутить минулого вир – і дійсно:
Щойно тільки засну – на дно опадаю,
А як тільки очі розплющую,
З мого сну до помешкання – вламається каскад
Вічності, що буруниться грізно.

НАГЛИЙ ПОГЛЯД

Люди-тварини, кадовби-люди,
Жердини в подобі, не знаній досі,
Поліна ходячі, хто вас поплутав,
Духи незграбні зі смертю на носі?

Чом ти так лупаєш дірами в черепі,
Коню високий в краватці картатій?
Тичко з чуприною, віхтю при череві,
Цапе-цабе, ви звідкіль у кімнаті?

Що ви таке і говорите що мені,
Мертві прокляті з пільми незглибимої,
Кості рухомі, уміло змайстровані
Привиди давньої пам'яті дивної?

Вербо в штиблєтах, корово несити,
Ціпе у фраці, скрипи і духи,
З безвісті безміру, з іншого світу
Кажете щось мені тупо і глухо.

Звідки я тут? Де я відповідь візьму,
Диявольські виплодки, вилюдки, злюки?
– Очі – як полум'я, руки – шаблюки!
Бийте нечистого екзорцизмом!

КОКТЕЙЛЬ

Звивна зеленава змійка зразу ж
Прослиза у келих золотого.
Mister Mixer* – Лорд Коктейлю й джазу,
Губернатор Барвистану мого.

Ось він влив із бутля краплю світла –
Барви крові; булькнуло – і плине.
В смугах трав в серпанку aqua vitae
Рожевіють пасма павутини.

А коли питво завирувало,
Впорснувши вина, скропив араком**.
І в фужері щось затрепетало
Нетерплячим кольоровим птахом.

Повернулось – майже безпардонно,
Плавно, сонно, мляво, круглобоко.
Колір в колір бились камертоном,
В скло фужера – два осклілі ока.

Став я трунок зблизька розглядати:
В келиху – світіння всіх калібрів.
Губернатор в білому халаті
На лиці мав тисячі калібри.

І ковтком я барву в горлянку вилив,
Наче неба ковтнув – висота не зника...
Корки дали залп із чола щосили –
З мого лоба Поета-Віршопомазаника.

* Міксер – властиво, змішувач напоїв, працівник бару, який готував коктейлі.

** Арак – екзотичний, надзвичайно міцний алкогольний напій.

ФАНТАСТИЧНА ПРОГУЛЯНКА У ЛІСІ ФОНТЕБЛО*

Швидкою ходою іду крізь похмурий ліс.
Холодно, шумівливо під блискотом листя.
Стежка рівна, неначе удар навскіс
Нагайкою, або – як люфа сріблиста.

Ліс віднесений вітром. Упав листок.
Буде дощ. Квилить птаство щемке між гілля.
Знаю одне: треба йти. Треба робити крок
Уперед, в лісове розмаєне божевілля.

Замикається коло. Знаю, що знайду я у нім,
Ідучи в далеч, з вітром у голові, розхристаний.
Золотисті дощі – і сліпучий сонячний дим
Галяв, що парують в рясному роси намисті.

Та, може, нарешті чудо Господь зішле, –
Щоби простір і час – і щоб нараз заблукали.
Лукаві діяння стежок лісових, але
Зненацька – он там – іновлодські трави.**

* Фонтебло – містечко у Франції, бл. 70 км. від Парижа, відоме з фантастичного замку в оточенні лісів.

** Іновлодські трави – від Іновлодзь; дачна місцевість, де Тувім у дитинстві проводив літо. У його поезії – свого роду Аркадія.

РОЗМОВА

– Хто ти?
– Сомнамбула безборонний.
– Що робиш?
– Блукаю вночі, божевільний, сонний.
Пливу, послизаючись, ковзаю в світлі місяця,
йду по краю...

– Чому?
– Не знаю.

– Звідки ти?
– З дому, з хати.
Місяць жене мене поблукати,
Кличе співом срібним, чудесним
На імлисту прогулянку піднебесну,
Мушу йти!
– Бідний!...
А ти не піддайся!
– Не маю змоги.
Вирушаю з тугою у дорогу,
Із життям прощаюсь, ридаю трагічно,
Йду в мандрівку сомнамбулічну...

– А що там?
– Лише тривога:
Хистка і бліда підлога
Й безодня срібної ночі,
Й ніхто рятувати не хоче,
Хоч і близько до Господа Бога.

– І що, вже завжди так буде?
– Завжди, завжди і всюди!
Мене зачиняли в кімнаті – спати,
В вікно вмурували ґрати –
Все марно.

ТЕМНА НІЧ

Гей, людино, що двигаш,
Сядь при мені.
Помовчимо, подивимось
В ночі темінь.

Може, скинеш
Скриню з дуба,
Чи ж не хочеш?
В темну нічку разом втупим
Людські очі.

Що нам мова? Хліб як камінь.
Тягар ноші.
Нащо мова? Ми каміння
В темній ночі.

ЛИСТ ПІД НАЗВОЮ «LIEBESLEID»*

Вітер сонячних хвиль кружля
Над ясною голівкою – німбом.
Стрічка імлі наплива здаля
На екран місячним сріблом.

Ліліана!* Лілія давніх снів,
Лілійно-срібляна панна.
Із сумного фільму бринить в мені
Мелодія безнастанна.

Кінострічки метри, тисячі миль
Промчить серце, сповнене жалю.
І витають Тобою і сон, і фільм –
І опалами, і вуаллю.

На ліловий листок сльоза опада,
Серце б'ється, неначе птиця.
Ох, як солодко віолончель рида
«LIEBESLEID» Крайслера Фріца.

І подмух світляних хвиль кружля
Над ясною голівкою – німбом.
І стрічка імлі наплива здаля
На екран місячним сріблом.

* «LIEBESLEID» (нім.) – тобто «Любовні муки», назва відомого і тоді модного твору для скрипки Фріца Крайслера (1875–1961), відомого скрипаля і композитора, автора популярних музичних мініатюр.

** Ліліана – алюзія на Lillian Gish (1893–1993), відому акторку епохи німого кіно. Вона грала, зокрема, у фільмі «Зламана лілія» (1919 р.)

ДРЕВО НЕЗНАНЕ

*Присвячую найсвятішій пам'яті
Стефана Жеромського**

Де ти, дерево міцне та ставне,
Розгалужене, гінкостанне,
Вросле в землю вузлом коріння,
Те, що гробом для мене стане?

Я за тобою ходити маю
Дикими пущами всього краю:
Де ж ти, дерево трунне, таємне?
Твій наречений тебе шукає!

Як тут не плакати, не заридати?
Древа не можу знайти-впізнати,
Ой, зашуми мені вічність нашу,
Перш ніж з тобою ляжу я спати.

Мого писання, а твого гілля
Будуть угода, труд і свавілля.
Нам же у вічності, дерево, судилось,
Стати безплідних згарищ вугіллям.

Може, плотами крізь круговерті
Ти припливеш, як відважні, вперті,
Вічний сусіде. Й сором нам буде,
Що ми не зналися аж до смерті!...

Може, ростеш ти десь близько, при домі –
Все ми вітаємось, хоч незнайомі,

* Присвята Стефанові Жеромському (1864–1925, Варшава) – польському письменнику і драматургові, видатному культурному і громадському діячу, одній з ключових постатей у тогочасній Польщі.

І, може, хтось був на корі тобі витяв
Літери любі, серцю відомі?

Довгу та щиру ми б із тобою,
Мали б розмову – радість з журбою,
Щоб ти, укорінене в землю цю чорну,
Щоразу вкривалося цвіту габою.

Щоб ти мене в себе якось прищепило,
Щоб нас возз'єднала таємна сила!
Може, зростуться мій нерв з твоїм первнем –
Знов станемо древом там, де могила!

Може, зітханням земним глибоким
Підхоплять нас ярої сили потоки!
Рідна, єдина, зелена земле,
Могилою тою надтята жорстоко.

ПІД ЗОРЯМИ

до Леопольда Зборовського*

Живу тепер в білім домі
Із жалюзьями звиклими
І квітами незникними
За вікнами.

На осонні вигріваюсь
Або ходжу по садочку в холодочку
(весь садочок – два каштани)
Від каштанів до альтани –
І вертаюсь.

Розрізняю птиць у тиші
І не знаю, де тут люди.
Птах мене щоранку будить
Гострим свистом з мокрих вишень.

Їм – нічого, сплю – не гірше,
Маю книжку, палю свічку,
Маю все і навіть більше –
Міщанин, що пише вірші.

Та надвечір Бог предвічний
Розпина себе зірками,
В світ жбурляє наш трагічний
Золотими їх гвіздками
І нагадує вирами
Світла в безмірі, величний,
Що завжди – *cognito rerum***:
В хаосі – зв'язок одвічний.

* Присвята Леопольду Зборовському – знавцеві живопису, власнику однієї з найкращих паризьких галерей, другові багатьох поетів. Один із портретів Л. Зборовського виконав Модільяні.

** *Cognito rerum* (лат.) – пізнання речей.

І батожить око Боже
Хист, тягар мій поетичний.
Я вві сні, немов Химера:
Вовча морда, очі-більма,
Над собою – сплячим – впертий
Світ пильную свій, підпертий
Домом з жалюзіями звиклими,
Домом з квітами незникними
За вікнами.

ПІСНЯ ЧАРНОЛЕСЬКА *

Пісня Чарнолеська – прибуває, росте із кореня,
Одержимого непокоїть дивом.
Слово повільно в звучанні зазнає перетворення,
І стає собою правдивим.

З хаосу твориться лад. Доконечність і точність,
Єдність миті, де хаос, що мусить бути,
Сам складається в те, що є остаточним
І кричить свої назви і суті.

Глушина нерозуму, темна людськість і сенс її
Гострим променем навскоси перерізані,
Диханням великої Пісні Чарнолеської
Пробуджені, звільнені – і розпізнані...

* Чарниляс (Чорнолісся) – маєток, де жив і писав свої «Трени» Ян Кохановський; у польській культурі Чарниляс став означати «поезію як місце на землі».

ДЖЕРЕЛО

Із криниці береш крижану діамантову воду
Зеленою доброю кухвою глиняною.
Небо у ній розтопило просвітлену літню погоду,
Тонучи у глибинах хмариною біло-лляною.

Тепло потилиці в сонці, ляга благодать розлого,
Зимно долоням пірнати в джерельні глибини,
Жар золотий поволі іде польовою дорогою
І виливається буйно на квіти люпину.

З тої зеленої кухви, з кухви із глини,
П'єш ти воду залізну, холодну дуже.
Хвиля теплого духу йде від квітів люпину,
Ти вдихаєш повітря – і очі мружиш.

ВТОМА

В мить, як прийдеш додому, забудеш оту хвилину
І причиниш віконниці у кімнаті з сосновим духом.
Змучений, мов з-за плуга, впадеш на ліжко дитинно
Й задрімаєш у сутіні після сонця, що світлом бухало.

І крізь серце в віконницях упаде вузесенький промінь,
І на темній світлині розщепиться повним спектром.
Зауважиш гіллячки, затиснуті між віконниць,
Чорна муха до сну тобі задзижчить нав'язливо-вперто.

І важкому всинанню віддаси себе у неволю,
Під туманом дитинства, що в очі тобі наплине.
Ген далеко пахучим люпином шалітиме поле
І хмарами небо заплюсне свої глибини.

ЗАПАХ ЩАСТЯ

Тоді у старому серванті пахла смажена кава,
Й було молоко неначе морозиво із ваніллю.
Коли, мружачи очі, ліщину трусив над ставом,
Й мільйони листків додолу сліпучо летіли з гілля.

Весь у своїй стихії, від бігу захеканий трішки,
Скільки кропиви стяв, скільки трави стоптав ти,
З гілок збиваючи палицею жолуді або шишки,
Скільки миль по деревах здолав ти незгірше мавпи!

І все те мені сьогодні в огнистій пам'яті зблискує,
Мале, запальне, швидке, далеко йому жбурляти...
І щастя кавою пахне. І п'єш його зовсім зблизька,
І молоко ванільне цідить холод кімнати.

ВІРШ ІЗ ГЛУХИМ КІНЦЕМ

Не гріх, лиш змудженість пуста,
Добробут мій, надмірна слава.
Блискучі ритми на вустах,
Розкішний дотеп – і Варшава.

Не гріх, лиш смуток і нудота.
Ганебність щастя – дітись ніде.
Приємність сну після обіду
Й важка, немов тюрма, свобода.

Рятує – страх, хитання тверді,
Пацюк тривоги коло серця,
Й велика зимна ласка смерті,
Що не карає, лиш сміється.

ЗЛОЧИН

Присвячую Марії Павліковській

Казали до неї: лілія,*
Співали про неї: лілія,
Та була вона німфа,
Нещасна Офелія.

Хочеш, щоб я назвав Ніччю
Офелію зодіакову?
Можу Ніччю, Зорею,
Бо мені це однаково.

Хочеш блиску на плесі,
На листку місячно-білім?
Прошу, нехай погойдує
Оком зазеленілим.

Хочеш – хай буде музою
Офелія ця ясна,
Мені це уже байдуже,
Раз була вона як весна.

Вітерець над нею сизий,
Хмар медових легіт,
Сутінь прошиває подих
Зимних трав, як регіт.

Прийшла серед ночі,
Стала в узголів'ї:
Зашуміли пущі
Вітром у верхів'ї.
В памороч її вгойдала
Безвідь безвісти плачу,

* Алюзія: близькі друзі називали Павліковську Лілія, Лілька.

І кричала, і ридала,
Ніхто її не почув.

Але після тієї ночі,
Вранці, що як жало,
У вірші її знайшов я,
Убиту кинджалом.

Вічна моя, прекрасна,
Суте мого наставання,
Перша моя й остання,
Офеліє нещасна!

Крові плями замерехтіли –
Зілено-золотої,
Я прикрив Офелії тіло
Весільно – фатою.

Кому я пісню співаю?
Хто вже у смерті келії?
Примаро страшна, жахлива,
Жаска Офеліє!

ТЕМІНЬ

Страху вулкан ген за вікном іскриться,
Лава пітьми скрізь напливає, сива,
Глухо двигтить у темних міських пивницях,
Поглядом шастає хижа північ мурклива.

Звір прастарий, звір густий, ваговитий
Довго, марудно із неба товщ витікає.
Звір із глибин, сірий, по вінця влитий
В хмари низькі – погляд у тінь втискає.

Дихає ніч безмовна, сумна, безслівна
Вода у пивницях – вимеркла, спопеліла.
Так і померла, в ніч поглинута, зніщотіла,
Найостанніша місяцівна.

ТРАВНЕВИЙ АПТЕКАР

Із берези в гаї,
Що схилила віти,
Як у травні засвітає,
Зелен-сік засвітить.

Смарагдово-чистий,
Зимний, мов зі студні,
Свіжо коренем пропахлий,
Перелитий в бутлі.

Удень хай собі проміння
П'є на повні груди,
А ввечері, за вікнами,
Хай з місяцем буде.

Як запроменіє,
Більш зазеленіє.
Закопай в саду цей трунок –
Хай він у землі є.

Зілля золотаве
Зранку з нього стане.
Мазь цілюща – не на тугу,
Ані не на рани.

Не на вічну юність,
Не на ворожіння,
Не на прикрощі чи статки,
Чи тяжке томління.

Не здолає смутку,
Не загоїш рани,
Тільки й того, що спізнаєш
Смак гіркий весняний.

В нім береза заясніє
Вдень і в ночі срібній.
Що зелений, що травневий,
І що непотрібний.

СТРОФИ ПРО ПІЗНЄ ЛІТО

1.

Глянь-но осені скільки,
Наче вина у відрах,
А то ще тільки початок,
Початок осіннього вітру

2.

Назолотилося листя,
Хоч кошиками носити,
А трави такі розкішні,
Аж просяться, щоб скосити.

3.

Солодом густо бродить
Літо, в пляшки розлите.
Корки стримують ледве
Це нуртування літа.

4.

В'яненням наростає
Яблук допілих груддя,
Червоне, з трав і з-між листя,
В склі округлого бутля.

5.

Ящірка задрімала
На теплому ще камінні.
Зілля, зміїне зілля
В'ється з гнучкої міді.

6.

Вітром стоїть над лугом
Сіно сухе й медове.
Зітхне, повіє духмяно
Й заспокоїться знову.

7.

Лежать на гладіні хмари –
Пелюстки на тихих водах.
Сплесну ціпком обережно:
Погідності тої шкода.

8.

Сонце ввійшло глибоко
В воду, в мене і в землю,
Нам вітер прикриє очі,
Поринувши в змору теплу.

9.

З кухні повіє бором:
Окріп запінився глищею.
Це вариво сам я вигадав:
Кипить і пахне живицею.

10.

І вірші я теж сам вигадав:
Чи ж стануть мені підмогою,
Поволі їх пишу, поволі,
З любов'ю, жалем, тривогою.

11.

І ти, мій читачу любий,
Читай повільніш, ніж досі.
Велике літо вмирає,
Вітає велику осінь.

12.

Вип'ю осені квартиру,
порожнім парком брестиму,
Під ясний кинуся місяць
На землю темну і зимну.

КІНЬ*

Мій коню вогнистий, мій коню кипучий
Ти – з вигонів Феба-бога!
Ти той, хто нас будить згуком співучим,
Що онде вам вість і дорога!

Зі снів запропалих волаючи глухо,
З тобою ночами змагаюсь
Й іржанням розбуджений відчайдухим,
У бурю крилату вслухаюсь.

Чому мене хмарами мучиш тривоги,
У світу безмежжі пропащім?
Коли ж мене ти, жеребець прудконогий
Помчиш в Чорнолісся хащі?

А там не меди і не срібні води
Із древньої липи бризнуть.
Там ліс у загравах, там сяйво сходить
У небі над правітчизною.

* Дуже характерний Тувімів вірш – один із багатьох його віршів про вірші. В оригіналі – «кінь з Аполлонової стайні», тобто Пегас, крилатий кінь «з вигонів Феба-бога».

ВІДПОВІДЬ

Куди мені до поем! Я ледве вірша видушую
Із горла, що стугонить, трясеться над кожним словом,
В тривозі, ЩО ти ховаєш й чи щось означаєш, мово, –
Облудна, для звуків якої я жити і вмерти мушу.

Знаками чорної муки пістрямлю аркушу душу,
Смерть чую над головою – молюся й палаю знову.
Людський світ – уприглул. Прозріння
приходить раптово,
А я ж бо гадав, що й небо словом своїм зворушу.

Спробуй, прошу, ланцетом, на власній своїй долоні
Продряпай єдине слово, якому серця не шкода,
А потім скажи мені правду: то мука чи насолода?

Я так би писав поему, як мчать розгнудані коні,
Я так би вслухання в біг той розтратив магмою крові,
Так би рука, що пише, серце убила б згорда.

ПАМ'ЯТНИК

В облудних вулиць млинку швидкому,
Гнаному гуркотом дня і криком,
Гвинтом вкрутивсь я в середину ринку –
Пам'ятник гордий собі самому.

Секунда тріумфу! Гранітна брила
Встала у гордій позі надгробній,
І сів на плече мені голуб білий,
І лавр у ноги упав жалобний.

ЛЕГШЕ БРИЛУ ТЕСАТИ...

Легше за черствий шмат хліба брилу важку тесати
І жувати його: прожуєш – знову тесати зможеш,
Ніж отак по землі ходити, так неба жадати,
Так мучитись щастям, як мучуся я, Боже.

Дивися-но, як із мене приходять на світ в катівні
Слова – кров моїх шарпань, полум'я ран розверзтих.
Мойсей, який шепеляво речі белькоче дивні,
Не маю свого Арона, щоб з Богом розмову вести.

Так щастя життя стодзвонне прокляттям світ
заступило.
Апостола, Боже, дай мені – нехай тлумачить і знає.
Слово зробилося тілом, а попелом – тіло,
І в праху моїх молитов розпач мене терзає.

ЦИГАНСЬКА БІБЛІЯ

Що за книга – біблія циганська?
Мандрівна, неписана, тройзільна.
Нашептала її бабам правесільна
Срібна ніч, купальна гра поганська.

Запах мирту в ній, примари більма,
кабала звіздарська, шум діброви,
П'ятдесят дві карти, тінь могильна,
І жебрак з-під церкви, й крапля крови.

Хто відкрив цю книгу? Вчені, темні,
В пам'ять укопирсані по вуха,
Вшпортані у шпари, гнані нюхом,
Вдивлені в передчуття таємні.

Знань забутих нетрями глухими
Мов ріка, повір'я протікає.
Не в житті й не в смерті, а між ними
І на смерть, і на життя вікає.

На цю книгу в восковій покорі
Капають слізьми свічки-громниці.
В книзі цій – імла фантасмагорій:
Сторінки, розпурхані, мов птиці.

Мерехтять рядки, бринять стозвуко,
Не збагнеш, що в них. Крізь безнастанне –
Щось немовби поетичні муки...
...визволення з мук...

І книга – тане.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ

Стають таємничими речі, стають фантастичними
речення,
Й говорити дедалі важче, і мовчати вже неможливо,
Обростають нав'язливим шепотом надра
помешкання,
Стілець, при столі початий, в сон вснується мотивом.

З дня на день ваги набувають сенси слів і слова
щоденні,
Мохом століть порослі, ваблять первісним
і наскрізним.
Притуливши вухо до меблів, раптом чую
шелест таємний:
Нарікають дуби і скаржаться – і оплакують
сни вітчизни.

ТРАВА

Траво, висока траво,
Хай вітер тебе пригне,
Щоби думкам не стало
Ні поля, ані мене.

Хай би я взеленився,
Ще й квітом із серця став я,
Хай би не відділився
Словами від різнотрав'я.

Тож я для тебе й для себе
Єдине ім'я сповім:
Або обом – трава,
Або обом – тувім.

ЗИМА

*Боеві**

О темній шостій
В зимовий ранок
Лине по вулиці
Брязкіт бляшанок.

Гуркоче бруківкою
(Чути далеко)
Молоко в ринках
Сметана в глеках.

Коні парують,
Люди хитаються,
Вози рипучі
Скрізь зупиняються.

О темній шостій
В зимовий ранок
В сон мій вблукався
Тенькіт бляшанок.

У грубім кожусі
Сиджу на возі,
Хухаю в сон свій,
В сон на морозі.

В життя моє сонне
Та обважніле

* Присвята Бою-Желенському (1974–1941); Тадеуш Каміль Марціюш Желенський, псевдонім – Бой, видатний польський письменник, перекладач, громадський діяч, в ніч із 3 на 4 липня 1939 його разом із групою польських професорів замордували у Львові гітлерівці.

Булькання ллється
Молочне і біле.

Булькання, наче
У мами удома,
Під шубою снігу
Тулить до лона.

Уже я зачався,
Світ починаю,
В сні материнському
Вдихом блукаю.

Ріки молочні
Туга колише,
Їдуть підводи
Все далі й тихше.

СКЕРЦО

Співала весела – і раптом у сміх.
Сам спів її розсмішив: що співає.
І сміх почав сипатись зі співом, як сніг,
І сміється, сміється, себе усміває.

Бо як не сміятись? Подовжився голос,
І звуки, й дзвінки збирає у вісь одну.
На нотки, нитки, на струни, що наче волос,
Ще й зі срібла збиває піну.

Сміялася весело – та зненацька у плач,
Сам сміх її торсає, немов квітку злива,
І ридає, й сльозами заходиться: «Бач!
Бач, у щасті розплакалася щаслива!»

Затихла помалу. І руку на грудь кладе,
Як лілію на могилу, така молода.
І дивиться вдалеч – і бачить, як смерть іде,
Бездумна, застигла, холодна, бліда.

ВІДПОВІДЬ

Це правда: тверезий додому я не приходжу.
Не хочу, щоб ти страждала, та мушу – забутись.
Каторжно я працюю, творю – БОЖО.
Треба напитись, аби взагалі – ВЕРНУТИСЬ

От власне – вийти з усього, з віталень, спалень,
Покинути дім, відкинутись, відштовхнутись.
Я вже потребую дедалі більших віддалень,
Відходжу все далі, все важче мені ВЕРНУТИСЬ.

Тому мені треба щоразу напитись, набутись
Іншим собою, ущент забуттю віддатись,
Й допіру на сходах – чуєш? – опам'ятатись,
І так навшпиньки, як я вертаюсь, ВЕРНУТИСЬ.

ГАСТРОНОМІЧНИЙ МАГАЗИН

Ось вам панно скульптурне трапези-епопеї,
Оргія Бахуса й дідька, шабаш розкошування.
Достоту – Рембрандт голодний фантазіями обклеїв
Вітрину цю, порнографію чудесного обжирання.

Електрика заливає золотом майонезу
Розпластану еротичність лосося (при нім – ковбаси),
Фазан в екзотичних перах присів коло ананаса,
Націлившись гострим дзьобом у зелень густу
шартрезу.

У ваті – персики й груші, ніжненькі, мов поросята;
Чорніють риб'ячі перли – у барвах вугілля й диму;
А ось, як бюст соковитий, індичка лежить, розтята
Краючими очима голодних та іже з ними.

Голод тривожить серце, наче гніздо осине.
Мить – і розіб'є камінь скла перепону кляту.
Та варта – напоготові: у глибині вітрини –
Важкі гармати шампанського, завжди готові
стріляти.

ЛІСОВА СПРАВА

Я був у вологій тіні, і діялось майже диво:
З-під зимної брили билась тоненька жилка струмка,
А день золотив і пестив лисніючу лісу гриву –
Й звисала, цідячи світло, білячо-пломінка.

Сплелосся росяне листя у кошик зела священний,
Прийняло, як сновидіння, у легіт тривань і мрій.
І міг я, щасливо-тихий, у розкоші сну зеленій
Спинатися, мов комаха, по сонячній гриві тій.

Я падав і піднімався, сотворений недоречі,
Аж лози мене у кокон пагіття свого сповіли.
– Солодка неволе вічної в своєму безчассі речі!
– Шуме мого початку – і моєї могили!

СОРОК ВЕСЕН

Піднялися сорок весен,
Наче сорок зелених рік,
В єдиний струмінь, в один потік,
Й підхопили мій буйний вік.

Сорок бурхливих весен,
Спінена юні повінь,
Розспівана голосом пречудесним,
Що маю-розмаю повен,
Любовні русла, наповнені пафосом звесненим,
З корінням дерев,
З уламками строплених весел,
З гривою, пороздираною на клапті,
Яку на поталу, по страті,
Дав весні якийсь срібний розбризканий лев,
І зелений хаос лісових нутрощів, і трави голічерев,
Роздерті веселим вихором крові бунтарської
(кров зелена, смолиста, як рик, як рев!)
І стовбури, наче ікла вернигори, з-під
викорчуваного вирви,
Потоки, струмені, чортоторії, водоверті, вири, –

Все, усе
На гребені хвиль
Вознесених сорока весен,
Витанцьовуючи, мов човник,
на здібленім спересердя
Морі, збуреному жаданням єдиним,

Все, усе
Єдиній темній хвилі мною віднесено,
Єдиній хвилі, витиснутій із серцевини
Моїх сорока вознесених весен.

ВІХОЛА

*Юзефові Віттліну**

Сонність тиха, як сніг, що кружляє, як сніг,
Засипає сонливими клаптями снігу
Безпричинний мій день, безсимволний мій вік
І сліди моїх кроків – відкрити книгу.

Як захочу – засну, як захочу – чогось
Сяду коло вікна із журналом ще з того року.
Чи піду в сонність дня – і тоді вже не я, а хтось
Крізь вікно раптом вгледить перехожого самотнього.

Чи це добре, чи зле – так дрімати в імлі,
Вісті шепчучи – похоронні та запізнілі.
Чи це добре, чи зле – наснуватись як тінь на тлі
Непроглядних епох і завихреної заметілі?

У дрімбті м'якій сніг периною ліг,
Вік минув, як година в прогулянки тиші.
Безпричинний мій день, безсимволний мій вік
Вам віддам я у жертву, повільні вірші.

* Юзеф Віттлін (1896–1976), один з ключових польських поетів, близький друг «скамандритів». Цей вірш вважається одним із найцікавіших у творчості Тувіма: йому присвячено кілька окремих розвідок. В оригіналі він написаний анапестом; переклад не передає, на жаль, усього геніального звукопису оригіналу.

ГІМН ЛІБРЕТИСТА

Заняття моє – лібретист.
Я на мелодії існування щоденно
Кладу неспростовні тексти –
твого імені анаграми, трени
Непроминальний Шопене.

Тебе, що є між подій і речей безконечно, безмежно
чутний,
Що для Сіріуса і електрона знаходиш спільне
єдиносутнє,
Для гіперелефанта й амеби,
Для незабудки і неба,
Для жеребця, що вискочив на кобилу, –
й мощів моїх майбутніх,

О
ти, який уподібнюєш якийсь Воломін* до
Стобрамних Фів, Ареса до Феба,

О
ти, що поєднуєш променем
точку А з точкою Z і там
поміж нулем і єдністю
оживавляєш безконечністю.

О
ти, що є криком і шепотом,

О
ти, Срібнолукий, і ти, Розіп'ятий,
Ти, що струна, і рука, яка мелодію чинить,
Причино

О
ти, що возносиш піднесений погляд

О
ти, що обмолений
поклонінням безмежним і безупинним.

* Воломін – маленьке містечко під Варшавою.

БУРЯ

Блискавиці рапіри,
Струмені блиску – близько.
Схрестилися грім із блиском
В металу каскади й вири.

І в ігрища буйні шпаг,
В навскісні дощу удари
Сад, тремтячи, – впав
Й волає, крізь грім, у хмари.

ТОТОЖНОСТІ

Підкажи, підкажи мені, мила,
Як нелюбість цю знести маю,
Звідки взяти для серця сили,
До котрого смерть підступає.

Так надію зраджуючи нескромну,
Дуже впевнено, зовсім поряд,
За коханкою віроломною
Друга тягнеться довгий погляд.

Так нікчемні чекають потай
У надії на вигоди плід у всім,
Щоби вмер попередній господар
І залишив їм добрий дім.

ЗРИВАННЯ БУЗКУ

Назривали бузку, наламали,
Надерли його, навгинали,
Понаносили свіжого і вологого,
Бузку білого і бузкового.
Листя там – рвійність, велич.
Квіття там – безмір, безліч.
Пахощів, рос – по вуха,
Аж птах загубивсь і слуха.

Як зривали затяті наші
У зелені розгартіяші,
В'язень нарваний розходився,
В гілля вплутався, втріпотівся.

Сміхом бузок зайшовся:
Як ти сюди знайшовся?
Той же, співаючи зелень буйну,
Кущами щебетом розійшовся.

Голову – бузкам на поталу,
У в'язницю п'яного шалу,
В запах, в дрож, в перли та квіти!
Ще мені, ще рвіте, несіте!

ДАЛЕКИЙ ТИГР

Тут не видно, зрозуміло,
І не чути тут нізащо
Як крадеться тигр підступний
У густих тропічних хащах.

Чорносмугий, пружножилий
Розриває нетрів сіті,
Розманіжений від сили,
Золотом між листя світить.

Блиски там, і хруст, й гарчання,
М'яте листя, звивне тіло,
Але цього тут не видно
І не чути, зрозуміло.
Тут же спокій, в вікнах вата,
Двері – на замку (є шпарка),
Я – мов п'ятий кут в кімнаті,
Чай чи кава. І цигарка.

Тут блаженство, тут достоту
Ясно вчора, сіро нині,
Тільки часом крізь дрімоту
Блисне крові шал тигриний.
Тигр зачався і скочив
Миттю, блискавично-рвійний!
Ти ж дивуєшся, що очі
В мене трохи неспокійні.

Ти ж дивуєшся, що часом
Я здригнувся, прошитий струмом,
Ти ж питаєшся, від чого
Я тремчу – питаєш з сумом!

ПОСТРИГ

Я – не поїду. В дорогу деколи
Стригтися ліпше.
Де ж бо це бачено, щоб перед дзеркалом
Всівся небіжчик?

Де ж бо це бачено, щоб неживі свої
Очі відкрив би
Й вглядався б у жниво юності сивої
Під ножиць хрипи?

На шумнім полі коси й колосся –
Вироки й речі.
А тут, наче попіл, паде волосся
Гідного втечі.

ГОДИНИ

Не сплю о першій, о другій, не сплю о третій, в
четвертій.

Я маю очі відкриті, ніч має очі вперті.
Ми дивимося одне на одного, а очі навзаєм уперті,
Хто кого поглядом пересилить,
Хто
Кого
Перетерпить.

О другій я ковтнув алоналу, о третій ковтнув
вероналу,
Сіра хімія щему, якою шумую, повна реторта
шалу.
Я молився за тебе о третій, проклинав тебе о
четвертій.
При моєму гейнівському тапчані розпач вартує
смерті.

П'ята година галопом серця ледве шостої
наздогнала хвилини,
Мрячна пітьма за оком поблідла видивами
хисткими.
О сьомій, загибель белькочучи, напам'ять
вивчену без натяжок,
Монтував був суперник ночі гойдалку, скручену
із підтяжок.

* * *

Знову цей човгіт, бубніння хор, Surgunt
indocti et rapiunt coelum – et nos cum scientia
nostra mergimur in infernum.

(Підносяться простаки і здобувають небеса
– а ми, освічені, занурюємося в пекло.)

Святий Августин

Знову на вулицях сонми потвор,
З нір повилазили триста тисяч
Перебиранців – святкових змор.

Погляд осклілий – пустий навік,
Кануть в безодні кроки калік,
В ультра-кольорах, у мета-шатах
Вештають, швендяють цілий рік.

Власне вони – призвідці катів,
Котлети, газети, грошей, паспортів,
Тріумфів, проколів, скорочень, футболів,
Слова «тендітний» і слова «хлів».

Це власне вони – і народ, і час,
Стиль і епоха, історія в нас,
Й завжди споконвічно довічний ворог,
І нишпорки всюди, й шпигунство мас.

Земле, розверзись – в містах, де гріх!
Небо, розверзись – заради всіх!
Дідька тупого, дідька дурного
Градом возрадуй зірок своїх!

* * *

Із крихтами юності – що? Птахам віддати?
Можна – птахам віддати, а можна – вкласти
у слово.
Відпурхнуть, ними потішені, та будуть вертатись
знову –
Слова і птахи повернуться, в надії рівнокрилаті.

А що ти їм скажеш? Нема?! Нема – і голос
надривний.
Повірять? Ні, не повірять. До ночі, втомившись
дрібку,
Вони за вікном чекатимуть, ударять крилами в
шибку –
І кануть, мертві та вірні. Птахи і слова, як рівні.

EXEGI MONUMENTUM...*

Смуток обріс мене каменем,
І стою – ідеально жалобний.
Хто я? Я – камінь надгробний
Із вкарбованим Твоїм іменем.

* Початок першого рядка «Exegi monumentum [aere perennius]» оди 3 з III книги «Од» Горація. Тувім обіграє цей рядок (і тему в цілому) у нетиповому для європейської поезії жартівливому ключі.

МОВЧАННЯ*

Закоханому так щасливо,
Так нещасливо, як умію,
Найкраще ніч провести з мрією.
Про що? Та ні про що, можливо.

Вечірня зірка й зірка рання
Мовчання витчуть, як розмову.
Я ж пригадаю Норвідове:
«Нічого твого, шлічна панно!»

*Алюзія на драматичну фантазію Норвіда «За лаштунками».

ЛІКУВАННЯ

Серце рвійне, серце, що не стане,
Як же двиготять твої глибини!
П'ю помалу краплі валер'яни,
Але вже не будь мені спокійним.

Бо ізвідки спокою узяти
В цьому світі, де – з весняним чаром –
Навіть квіти, замість вколисати,
Тим лякають, що буяють яро.

Лікар серце слухає, вмовкає,
Щоби встановити, що зі мною,
Й гідротерапію призначає;
Я ж кажу: «Свяченою водою...»

ІМЛА

О вуглеводи, темні й вологі,
Хто ви – не знаю.
Вчений імлистий, збившись з дороги,
Містом блукаю.

Зливи вуаль, кров'янисті неони
Бліднуть ніяково.
Чи вуглеводи, чи електрони –
Вам-то однаково.

Пасічник атомів... Добре лежати –
Мрякнути, мерзнути,
Стеком махати, глухо співати
Вулиць усесвіти.

Атом, ефір – поодинці, попарно;
Формули з кодами.
В мряці замріли майже стобарвно –
Ах! – вугле-одами.

Звуки прокручую, барви і знади,
Вчений в законі.
Мені – однаково, мої мільярди
І центрильйони!

* * *

Мою любов, найсвятіше,
Перше слово співу мого,
Нищо іклами вхопили
І роздерли під порогом.

А тепер літай, визбируй –
По квартирах холостяцьких,
По дансингах, по салонах
І по казино вояцьких.

А тепер шукай цих клаптів
І зшивай – по буцегарнях,
По казармах і манежах,
По таксі та по кав'ярнях.

Обслинили, обсвинили,
По варшавських дерибанах,
По торговищах пліткарських,
По хайлайфах і міщанах.

ЛЕГІТ

Над водою трем тривоги:
Легіт віє.
Над водою – тиша тиші.
Я – один.
Знов безживний, знов безвольний,
Знов без мрії,
Нерухомий в спогляданні
Сам – як дим.
Так було вже. Ці неспокій і надії –
Відзавжди.

Щось над водами стається,
Міць – маліє.
Так було вже – так найперший
День настав.
На глибинах – образ мріє,
Легіт віє.
Вічність – в тім, що недовичув,
Недоспав.
Я не знав, що – неставання, що – події.
Нині – взнав.

ГРОЗА Й БУЗОК

Хмара хрущів у блискучім бузку!
Хто витряс хрущів? Гроза – ах!
Блискавки ніж, по руків'я в піску,
Стигне й сичить: «Жах!»

Видно, хтось крав у небес вогонь,
Однак себе засліпив,
Струмом ошпарив одну з долонь –
І ртуттю листя скропив.

ТЕМНЕ НЕБО

Як легко дому позбутись,
Лишитись без зір на світі!
Як важко, важко забути
Живу глибінь самоцвітів!

Як легко в злеті п'янкому
Зринати у небо ночі!
Як важко, важко потону
Дивитись – з вірою – в очі.

Куди і доки я маю
Беззоряним плисти небом?
Було так солодко й легко
Умерти за тебе!..

ВТЕЧА

Як весна, у розпачі від світу,
В ванні кришталевій втяла вени –
Щоб втекти з поезії на літо,
Я наліг на весла, мов шалений.

У гірляндах з мушель і коралу
Покоївки-реготухи мстиво
Розхитали дім русальним співом,
Танцем пліток, бурею-скандалом.

«Це скандал!» – цвірінькотять русалки.
Весна – гола – вибігла з кімнати
Й кинулась в акваріум фіалковий
Бритву в вену вп'ясти, втравнювати.

Я – споїв, і спокусив, і звабив,
Вивсь до уст, немовби хмелем, співом!
Так! А потім – і утік, і зрадив!
Все це – правда! Та було це – дивом!

Бо не вільно, не вільно затіснутись
В таку розкіш буяння довкільну!
Так зайститися і розбл'яснутись –
Навіть липам по бурі – не вільно!

Я казав тій запеклій дівчині
(Їй в очах – блискавиць зелене):
«Я всього лиш людина! Вір мені!
Я – людина»... Та що ж... Про мене...

...А тепер ловці сенсацій солоних,
Солов'ї, що й серед ночі – співають,
Трелями штурмують телефони,
Мікрофонів вирви квітами зяють.

А чиновник – телеграфує,
Мов Шопен – по клавішах ударяє:
Лікар спів вибуховий тамує...
Коханець – утік... Дім – хитає...

УНОЧІ

Збуджений життя посеред,
як аптекар серед ночі,
дивлюся, ще цілком сонний,
у твої надсадні очі.

Слухаю, ще в сну полоні,
твого дивного прохання,
небезпечного, як ліки
п'яного анальфабета.

Як же можна так без стуку,
просто в серце, так крикливо,
коли в серці тільки шепіт
трав сухих, сомнамбулінгви*.

А в кімнаті, звідки вийшов
збуджений життя посеред,
чорний хрест, вапняні стіни,
Тацит, годинник і нещастя.

Хай доспить, хай доспіваю
*tristia noctis taciturnae***,
ці слова тік-так підтакнуть
старим книгам, старій вірі.

Не бунтуй отрут у бутлях,
що блищать гладеньким блиском.
Ніч, кажу вам: світ закритий;
не буди сумних до мрії.

** Сомнамбулінгва, сомнілінгва – неологізми Тувіма, контамінація двох латинських слів: означає, як видно зі складових, – «мова сну».

** *Tristia noctis taciturnae* (лат.) – смутки тихої ночі.

Листок місяця зірвавши,
прикрий серце мертвим сяйвом,
я ж шептатиму своєї,
у сомнамбулінгву впавши.

В сомнілінгву, в сомнісферу,
у буття безодню мертву;
Так і засну, погляд втупляю
в чорний хрест, вапняні стіни.

СУТЬ

Дивлюсь, як часто забуваєш
Неопалиму суть події.
А суть – між іншим, нагадаю –
Причина, корінь, первень* дії.

Дивлюсь, як часто океани
Трактуюєш, мов якісь корита,
Вода на кухні ллється з крана,
Щоби зручніше посуд мити.

Коли понизиш серця хугу
До рангу протягу (без бою),
Він – смерч, Аттила – скаже тугу
В степу зрівняти з ковилою.

Проте не допоможуть взнати
Єства ці орди й бурі – зрине.
Над цим листком подумай, брате,
Про суть подій неопалиму.

Зачатий у земних могилах
Причиною, в німій надії,
Він з прачасів був повен сили –
Неопалима суть події.

Конаючи в руці у мене,
Нуртує в вічності колисці
Праобразом єства зеленим,
Що шепче незгасимо в листі.

Про лоно мовить, де тріпоче
В вогні народжена новина...

* Первень, pierwień – неологізм Тувіма, щось, що є найпершим. В українській поезії слово «первінь» з'явилося приблизно у той же час.

Листком цим пам'ять зашепоче,
Де суть подій неопалима.

В переступі гріховнім, вражім
Мій зойк розтопчеш, як пилину:
Та сміхом не мене зневажиш,
А суть подій неопалиму,
Суть Творення неопалиму!

ДО БОГА

Боже! Оті з отими усе встановлять, посилять,
Злучать і в сталь закують у кузнях міцї й потуги.
Ти ж далі битися будеш, як буйна прибою хвиля
У повнім захваті серці мізерного волоцюги.

Там же твоя вітчизна, казка світів дитинних,
Перший усміх творіння й сон, що змружував очі,
Там, Всерадісний Отче, в струнах золотоплинних
Сонця блискуча кулька крізь очерет плюскоче.

А доки оті з отими, самозванці імення твого,
Будуть у мегафони закони свої кричати,
Ти – дух краси жаскої, племінь блакитнуватий –
Владуєш, один в усьому, потопом буття щемкого.

Й коли гримотять грозою залізні копита й спини,
А тракт прибитий вагою блюзнірства і злої пихи,
Складаєш свої обіти житами і вітром тихим
Тому, хто спить, угрузнувши в обрій аж
по коліна.

Тому, хто будить птаство криком крізьсонним
в гаї,
Весни земні тривожить зваби любовним гімном,
А потім, пустун лякливий, в темні ліси втікає
Зі знаком благим екстази – ласки твоєї німбом.

ПІСЕНЬКА ПОМЕРЛОГО

Душа з тіла вилетіла,
На зеленій луці сіла.
Я підбіг, дивлюся з трав:
Що ти ангел, я не знав.

А ти писаний, лубківий,
З німбом, білий, голубківий.
Ляні пасма, очі зимні,
Як небоголосі гімни.

Йди зі мною до містечка,
Бекаючи, мов овечка,
Як не нині, то в четвер,
Хай не кажуть, що я вмер.

На вітрині – труна скраю,
Опинишся в срібнім гаю.
На твердій дубовій луці,
Білі лілії у руці.

Як упреться ґава в скло,
Ти змахни своїм крилом,
Тупни, ще й махни рукою,
Запропала душо моя

* Перші два рядки – цитата з польської народної пісні; збереглися також у фрагменті написаного анонімом середньовічного вірша.

**ЯК БОЛЕСЛАВ ЛЕСЬМЯН
НАПИСАВ БИ ВІРШИК
«ВИЛІЗ КОТИК НА ПЛОТИК»**

На пліт, що власним плотством у подив западає,
Празурі щирить діри в дряпсон про недоплоті,
Кіт, коцючар нявкучний, вліз в лоскотавопсоти
І некотом подвійним зелену тінь ганяє.

А ти плотиком, котюго, хитай,
А ти котиком, плотюго, гай-гай!

Ті безочі несущі впівоча в небуттину
Заплутані в насильцях співучого муркіття,
Гукає під перину дівчину-розбедрину
На бездосить цілунків і муку медопліття.

А ти плотиком, котюго, хитай,
А ти котиком, плотюго, гай-гай!

ЩЕ ОДИН ВІРШ ПОЕТА ВІКТОРА АНДЖЕЯ ГОРДОВИТОГО

(Рекомендується читати голосно, як зразок звукової гармонії. Звернути увагу на звукування, себто пукання)

Крізь небо зоряне, неначе крізь друшляк,
Ніч сіє стебла мли і леза зблисків.
Гвузьдзь Кацпер мчить, торує мудро шлях
І йдуть за ним стовпи, і миготять ізблизька.

Що ж? – шепіт Кацпера – намірено робіт
План збільшив я всього на сім процентів...
І – аж сімнадцять в Кацперовій голові,
Осяяння, йдучи вночі, люмінесцентні!!!

Прискорює Гвузьдзь хід – і ось брязк зір
Жене його, як місяць тому, ані руш назад.
Назавтра – на дошці обліку, там де прізвища всі,
Гримить цифр гімн: «Кацпер Гвузьдзь –
сімдесят!»

...ET ARCEO*

Odi profanum vulgus. Церква а чи кав'ярня,
Республіка чи кіно, віче певців чи армія,
Народ, гміна, родина, інститут чи котельня –
Усе хаос, погибель, жах і пустка смертельна.

В це бурхливе століття, в дні тиранів спільноти,
Між дурних можновладців і тупої голоти,
Де цяцькований пафос рве дрібну шарпанину
І згромаджує людство у міщанську родину,
Де порожні костели, в книгозбірнях – пожежі,
В Вавилоні – руїни, а на звалищах – вежі
Зводять поміж гудіння машин хитромудрих,
Чернь розпродує гідність і шляхетність премудрих,
В це століття роз'ятрене, в час пихатий, жорстокий –
Проминаю, мовчу: сам чужий, одинокий.

* Odi profanum vulgus [et arceo] (лат.) – Ненавиджу неосвічений натовп [і тримаюся оддалік]. Цитата з од Горация: «Оди», III, I.

ЕРОТИЧНИЙ ВІРШ ПРО БУЗОК

Бузок стирчить на всі боки,
Грубозернистий і мокрий,
Як готовий вірш, стократно,
весь розхристаний бузок.

Ти о шостій ранку встала,
Дівчино із пружним серцем,
І, закохана у мене, ти ламаєш цей бузок.
Рано ще, та вже спекотно.
А що ж буде ополудні,
Як у ніздрі гостро вдарить
свіжозірваний бузок!

Дівчино, стаєш навішпиньки,
Твої руки ніжно, міцно,
І замріяно хапають найпишніші із гілок!
Дівчино – щаслива дуже –
Із листком, який цілуєш,
Із листком, скупим безжально,
Що ж на нелюбов сказати?

Я твоїм трясуся щастям
І, немов бузок, дрижу.

ЩАСТЯ

*Казімері Іллаковічувні**

Я ужалений в серце чи то жалом, чи первнем,
Щастям – чуєш, яким: понад правду правдивим!
Повсякденна легенда – теж поезії диво,
Як годинник, надійне, і як пульс неперервне;

Далі: яблуко світла, овоч стигло-округлий
Що життя ваготить милосердністю плоду,
Далі: усміх неявлений, усміх зі споду –
Тіло спрагле вбирає абсурд пережухлий.

Що ж мені, хто цілунком ужалений Божим
Щастя більше додасть, даль відкрити поможе,
Якщо я все вже вимолив, виблагав, витривав?

Зорі? Я в них блукаю що не день, як між снігу.
Спокій? Він настає лиш при вічнім нічлігу.
Що ж тоді? Лиш молитва. І тільки молитва.

1938

* Присвята Казімері Іллаковічувні (1892–1983), яка у період найбільших антисемітських гонінь на Тувіма (1938 року) підтримала його, опублікувавши «Пісню для Тувіма», що мала тоді широкий резонанс.

* * *

Сільський цвинтарик, у трави врослий,
Хрести трухляві між трав огрому.
Сільський цвинтарик, де тихо й просто,
Як все і всюди, і як відомо.

У трави врослий, гроби рахую,
Жалобний дурень, живу зникомо.
Цвинтарний пташок свистить-віншує,
Як все і всюди, і як відомо.

Думки заїли. Іду додому...
Втонувши в Леті, пішовши прахом,
Я оспіваю той цвинтар з птахом:
Я – все і всюди, і як відомо.

* * *

О промовисті квіти, дослівні айстри,
Ви й розквітлість свою означили б – що це!
Різнобарвні метелики, писані майстром
Під мікроскопом – сонцем!

Самоцвіте прецінний, сокровенно-премнога
Краплино роси в zenіті!
Хвилю Твого пришестя, о Сину Бога,
Засвідчує все на світі.

Є нестворена ружа, дар неба й серця,
Що у ній – солодоц духа.
Час-година настане – й вона озветься,
У псалом свого цвіту вслухана.

* * *

Я до тебе – не можу, не маю змоги...
Ти до мене прийди, адже я каліка.
Чи бодай одне дерево вишли в дорогу,
Іновлодська пущо велика!

Те, під яким був колись обняв я
Щастя, щастя, іновлодська пущо!
Те, на якому – від щастя, що мав я! –
Тоді не повісивсь – вільновідпущено...

* * *

Завжди мені в житті щастило і щастить,
І ласки й благ мав досхочу від долі...
...Лиш сніг мені ніколи під ногами не хрустить,
Ані осінній лист не шелестить ніколи.

ERRATUM

У моє життя вкралася прикра помилка,
хоч ридай бери:
Через неї темні місця і по тексту блукання.
Прошу виправити:
У 40-му році згори,
І в якомусь там році від падолу долу,
Замість «розпач»
Має бути «кохання».

В ПОРУ КВІТІВ

В пору квітів, що вивільняються
Для зненацького потривання,
В час, як ночі вщерть розкривалися
Як натхнення-ставання (щоби спурхнули
Вогнептиці).
Й причинялися з ревнощів скресень
До грому пророслих весен,
Й через спалахи блискавичні
Наіскрялися електрично
(Тож буремно було над світом),
Тьмяно в коренях ймення тліли
Переломів, що наближалися,
Й нетерпіння незбутої сили,
І між праростків мерехтіла
Фосфорично-вогниста оргія
Безсумнівна їх етимологія,
Й хилиталися вогнептиці,
Й застигала як скло мелодія,
Аж в секундах сенс засвітився,
Чистий сенс розбризканих весен –
– І тоді сталось чудесне:
Він, ангел темний, поважний
Заспівав сурмоголосо, сповіщо
Научаючи знання віщого.
Чого він учив, співав – що і навіщо?
Відчитуй сили між словами,
Зімкнення – між сил зв'язками,
Замовляннями в струни – струми пророчі
Дня збурування й плеса ночі,
З визволénним цвіти – і нехай святиться,
Мисль свою віддай вогнептицям,
Течи
 поемою,
 що не закінчиться.
О Мати Свободо! Для тебе ця ода, знай.
Руку мені – подай.

РИМОВАНА ОПОВІДКА ПРО БАТЬКА І СИНА, ПРО ДВА МІСТА І СТАРУ ПІСНЮ

У місті Лодзі, літ десь під сорок тому,
Один татусь своєму синочку малому
Малював місто Париж (клав серветку на скатертину).
Спершу річки широку дугу – «Дивися, сину!»
По серветці нігтем проводив, якусь мить мовчав,
Трохи вище кружечком Етуаль позначав –
І риску відводив убік. Та вела вона все одно
На ріг рю Тільзіт й авеню Карно.
Тут він жив, вибиравсь на прогулянки що не днина.
Звідси батько повів – зачаровано – свого сина
На площі, бульвари, мости, до набережної Сени,
Показував собори, палаци, ба навіть арени.
Тут Конкорд, Інвалідів... Отут – Нотр-Дам,
Тут Монмартр... Але час відпочити нам.
Тож на розі Карно і Тільзіт уже за хвилину –
Зупинявся. Досить. Йди спати, сину.
Батько накриває Париж рукою – вже справді пізно –
І, барабанячи пальцями, блукає по ньому.
Ходить, наспівує стару улюблену пісню,
Яку був привіз із Парижа до Лодзі, додому.
А син засинає. По скатерці сон в'ється,
У словах чужомовних заплутавшись, рветься:
«Allons, enfants de la patrie,
Le jour de gloire est arrivé...»*
Лампи світило упало до Сени п'яне,
Золотими світла стовпами ударилося об дно...
Тут ти на мене будеш чекати, кохана,
Тут, на розі рю Тільзіт і авеню Карно...
Отак постарів мій батько, читаючи «Фігаро»,
Мурикаючи мелодії, весь у думках про
Париж, їв печені каштани, коли тільки міг,
На скатертині з дугою Сени, білій мов сніг,

* 3 «Марсельєзи».

І здавалось, що він постійно чекає візиту феї,
Яка на крилах помчить його світ за очі, вдаль,
З міста Лодзі, з помешкання на Костюшка алеї,
На рю Тільзіт і авеню Карно, під Етуаль.
А коли син підріс – став некепський поет із сина,
І дедалі частіше до неба підводив очі,
І раптом на лодзьку стару чарівну скатертину
Сів, наче в казці, й аж до Парижа доскочив.
Й відразу – за лодзьким старцем, що мрією жив
невтомно, –
У звивисте плетиво вулиць, у живої легенди світ...
Тоді в Лодзі, на алеї Костюшка, не виходячи з дому,
Батько бував на авеню Карно й рю Тільзіт...

У місті Лодзі, під небом травня – суцільна синь,
Ішов між тлуму за гробом батька – єдиний син...
Як Командор камінний, як пам'ятник із граніту,
Брів, гордий, безтямно притомний від aqua vitae,
У світлі слави і коньяку, й сонця ясного,
Син проводжав свого батька до дому, до Бога...
А значить, і пісні шаленцеві тому треба,
Щоб гідно провести батька свого до неба!
Тож крізь усміх, в жалобі радісній, відчайдухо,
Син наспівує дуже тихо і дуже глухо:
Про дитинство, яким ще й досі чомусь живе,
І про тугу, яка його у минуле далеке зве,
І пригадає син, і надсадно, нечутно, виє:
«Allons, enfants de la patrie,
Le jour de gloire est arrivé...»
І якщо він згрішив проти батька свого і Бога,
Якщо все це – блюзнірство, якщо це – падіння дно,
То пробачте йому – він вже там (як завжди,
ненадовго) –
Над тою старою серветкою, на розі виниклих
із нічого
Рю Тільзіт й авеню Карно.

Шкода, батьку, а в майбутньому – мій сусіде,
Ти ніколи більше до Парижа не поїдеш...

Але в польську Лодзь я повернуся, обіцяю –
І з Костюшка, що її нині звать насилу
Герман-Герінгштрассе – принесу тобі на могилу
Вість від сина – й «Марсельєзу» там заспіваю.

Париж, грудень 1939

ПРОХАННЯ ПРО ПУСТЕЛЮ

Вже я й неба не бачу знизу,
Вже і зорям зі мною нудно,
Справедливий! дай мені візу
У пустелю найбільш безлюдну.

Щоби я – без погорди й горя,
Та з любов'ю, яку лиш маю,
Міг здійснити погляд угору:
Церква вічно в істині сяє.

Щоби сіли вночі при мені
Добрі браття мої – шакали,
І, вдихаючи сні студені,
Коло мене тепла шукали.

Я ж, мов біженець, що уміє
Бути вбогим, і тим – багатий,
Призабуту книжку відкрию,
У якій Син помер, розп'ятий.

І оплачуть мене, прибуду,
В бік, де люди, завикють з жалем,
Зрозуміють – і не забудуть
Мої добрі брати – шакали.

Вознесуть – нові, інші – очі,
Глянуть з вірою, як прочани,
В цю пустелю, цієї ночі
Недовибухла зірка кане.

Париж, 1939

МАТИ

1.

Є на цвинтарі в Лодзі,
На єврейському цвинтарі,
Польська могила мами,
Моєї єврейської матері.

Могила Матері-Польки,
Моєї Мами-Єврейки,
З-над Вісли гріб я привіз
На берег фабричної Лудки.

Камінь ліг на могилу,
А на збляклому камені
Кілька листочків лавра,
Що з берези опали.

А коли сонячний легіт
З ними грається золотисто,
У Полонію, в Командорію,*
Це складається листя.

2.

Маму фашист застрелив,
Як думками була зі мною.
Маму фашист застрелив,
Коли тужила за мною.

У перекладі не завжди збережено рими та ритм задля якомога точнішої передачі сенсу.

Мати Тувіма, Аделя Тувімова, була замордована гітлерівцями в Отвоцьку 19 серпня 1943 року. Після повернення Тувіма у Польщу її останки було перенесено до Лодзі, у родинний склеп.

* Полонія, Командорія – найвищі польські відзнаки.

Зарядив – і убив тугу,
Знову почав заряджати,
Щоби потім... але потім
Уже не було що вбивати.

Прострелив світ мамин:
Два пестливі склади, наспівки.
Труп мамин з вікна викинув
На святу отвоцьку бруківку.
Запам'ятай же, доню!
Пригадай, пізній онуку!
Сповнилось оте слово:
«Ідеал досягнув бруку»*.

Забрав я її з поля слави,
Віддав у землі-матері лоно...
Але труп імені мого
Там ще й донині холоне.

[після 5 травня 1947 року]

* «Ідеал досягнув бруку» – остання фраза з «Фортепіано Шопена» Ципріяна Норвіда.

ДО КЕЛЬНЕРКИ В «ПОПЕЛЮШЦІ»

Кельнерочко! Прошу столик я,
Штоф горілки – тільки й того.
(А не чорну меланхолію
Товариства «золотого»).

Ефект буде надзвичайний,
Я аж зареву із дива.
Й ще попрошу справа – «Врубля»,
І Мортковича – ізліва.

Окрім того – мою юність,
Молодість мою спудейну:
Солодко-п'янку, гарячу,
Як ти сама – до глінтвейну.

Й тоді, дівче, дам я слово:
«Попелюшка» – не кав'ярня,
Але казка – преказкова,
Найчарівніша, прегарна.

SIC!

Йшла Новим Світом з песиком нині
(Той-тер'єрчик, кликати – Смик),
Очі мала яскраво-сині,
А песик мав – чорні (sic).

Дивлюсь на неї – чудова врода,
Класна фігура, найвищий шик...
«Вибачте, що це у вас за порода?»
Сказала: «Той-тер'єр» (sic).

«Той тер'єр? Дивно, – відповідаю, –
Я думав, що той фіат чи бюїк...»
Мружачи очка, сині, як з раю,
Шепнула: «Ну, може...» (sic).

Я ухопивсь за її коліно
(О, мій давній нервовий тік),
Кинула погляд солодко й синьо,
А песик – загавкав (sic).

«Хочеш бути моєю?» Хотіла.
Світ мені раптом померк і зник!
Як же багато можуть два тіла,
Не рахуючи песика (sic).

Блискавично минали хвилі:
Від цілунків, горілки сп'янів язик.
«Я кохаю тебе!» – сказав я Марилі,
Вона ж бо Мариля (sic).

Весь розпалений, повний жаги й хіті,
Наче кіт, як дик і як бик,
Я завив: «Що мільйони усі на світі,
Якщо в мене є ти!!!» (sic).

Та отой той-тер'єрчик всівся в куточку,
Посміхнувся у вуса на весь цей крик,
Дзявкнув тихо і вкрай збиточно,
Підняв лапку – і... (сик).

A URBE CONDITA

Уже завтра, себто:
Вісімнадцятого Січня Тисяча Дев'ятсот Сорок
П'ятого року,
Коли місто шкварчало
Догорало, як жертвна телиця на релігійнім
кострищі,
І цими спазмами кінцівок засвідчувало життя,
Яке було смертю,
І дихало, конаючи, чадом горілого,
Як шерсть тварини на цілопалення;
І коли по драбинах диму
Уже в небо Варшава здіймалася,
Щоби поколінням пранащадків далеким
Із високості
Засяяти колись астральним міфом,
Вогняною легендою,
А тут залишитися згаслим кратером,
Кратером вулкану, до дна вкривавленим –
Вісімнадцятого Січня Тисяча Дев'ятсот Сорок
П'ятого року,
На розі Руїн та Остаточності,
На розі Уламків і Смерті,
На розі Жахиття і Краху,
На розі Маршалковської та Єрозолимської,
Що впали одна одній у палаючі обійми,
Прощаючись назавжди, цілуючись полум'яно, –
Де не взялася товста варшавська панюся,
Невмируща перекупка з хустинкою
на голові,
Поставила – догори дном – на руїнах ящик,
Підперла його – метеором; якимось уламком Міста
І загукала з незнищеною інтонацією:
«До чяйочьку, до чяйочьку,
До свіжих пірожних!»

Я не бачив її, але бачу:
Сльози течуть

Із її очей – попри все – усміхнених.
Могла ж бо з'явитися Ніобою-Жалобою,
Фурією провісницькою, жінкою Йова,
Рахіллю, що своїх дітей оплакує –
І їй би також повірили.

Могла прилетіти відьмою на мітлі
Чи вампіркою у кривавому світлі
Дня-Коли-Все-Горить-У-Вогні –
І їй би також повірили.

Могла – казкова Велика Петриця –
Ямбічним пафосом до ладу повкладати слова,
Що ось новий постане град із руїн
«Назло пихатому сусідові» –
І теж би сказала правду...

Могла би стати на ящику, як величний монумент,
Прибравши красивої пози, й задекламувати:
«Per me si vanella città dolente»* –
І ніхто би не здивувався.

Ах, врешті-решт, могла б, Клію – не Клію,
А Лівій у спідниці,
Усістись на каменях Вимерлої Столиці
І першим-ліпшим цвяшком на першій-ліпшій

цеглині

Нашкрябати титул:
«Від заснування міста» – – –

Але вона – таки зовсім інакше:
«До чяйочьку, до чяйочьку,
До свіжих пірожних!»

Засновнице! Піонерко! Музо!

* З Третьої пісні «Божественної комедії» Данте, «Залиште всіляку надію ті, що входите сюди» (напис на воротах пекла) (Прим. ред.)

Нині – стук і грюкіт по всій Варшаві
На твою честь і славу!

Нині кожен муляр кожною новою цеглиною
Тобі пам'ятник зводить!

І вся Польща – панюсю! панюсю! –

Вічність твою звістує.

Вигукує гдинський порт
– слава!

Вигукують лодзькі заводи
– слава!

Сілезькі шахти і домни
– слава!

Вроцлав – місто воєводське
– слава! слава!

Щецін – місто воєводське
– слава! слава!

Слава королеві в короні руїн,
Що називається просто: Варшава!

ШАНА

А що це за черга така страхітлива?
Хто це так страшно Тіні шану віддати хоче?
Як же чудово, Тіне, що маєш ти мертві очі,
Ще краще, що й на уста твої, що мовчать,
Смерть наклала спокою вічну печать,
Смерть-Добродійка Милостива.
А найкраще, що в тебе нема вже сили,
.....

Грудень 1953

Ц И Т А Т И

висловлювання про Тувіма людей близьких і не дуже

«Він був несамовитий, приголомшливий, хижий, і водночас лагідний і беззахисний: сповнений трагічних суперечностей. Його неспокій, його одержимість були очевидним свідченням тих битв, які всередині нього вело небо з пеклом. Він був несамовитий навіть у т. зв. повсякденному житті. Часом, зіткнувшись із ним, я мав враження, що він весь заряджений електрикою, переповнений якимись струмами і флюїдами, які випромінюються крізь його одяг. Він фосфоризував. З нього сипалися іскри. І не раз мене охоплював страх, коли я сидів із ним удвох у закритому приміщенні. [...] Подібний страх відчують деякі люди перед бурею. А його, як правило, ще й посилював контраст між неважливістю того, що Тувім говорив (він полюбляв «дуріти»), і страшною серйозністю того, чим він був, а радше того, що в ньому було і що з нього вивергалося».

*Зі спогадів Юзефа Віттлиана,
«Смерть Тувіма»*

«Його психічний манометр постійно зашкалювало – понад найвищі поділки; поет справляв враження чогось, що от-от вибухне».

*Зі спогадів Казімежа Врочинського,
«В «Чарним Коце»*

«Ніхто з його покоління поетів не вмів так легко, як він, балансувати над прірвами, невимушено при цьому помахуючи бамбуковим ціпком, із яким він прогулювався по вул. Мазовецькій у Варшаві».

Зі спогадів Юзефа Віттли́на, «Смерть Туві́ма»

«Скільки б я не розмовляв із Тувімом, у мене завжди складалося враження, що він улягає фантасмагоріям у як справах незначних, так і важливих, часто сам творить із своїх ілюзій сприятливі ситуації і ліпить із них замітник реальності, і потім ейфорично цим захоплюється, шукає для цього підтверджень, або ж – налякано від цього втікає»

*Зі спогадів Романа Брандстеттера,
«Христос Юліана Туві́ма».*

«Зізнаюся, щоби вже всю правду у цьому спогаді сказати, що для мене спілкування з цією людиною не було легким. Доки я не зрозумів його жестів, його нервової мови, яка то гвалтовно спалахувала, то не менш гвалтовно згасала, я відчував у його поведінці неприродність, ненатуральність, екзальтацію, які мене виводили з рівноваги. Якось я навіть необережно і нетактовно довів це до його відома. Треба було бачити, як він обурився! Тільки пізніше я зрозумів, що поцілив у його найвразливіший нерв, в саму серцевину його людської і поетичної натури».

*Зі спогадів Мечислава Яструня,
«Авторський вечір»*

«Не вірте масці, якою нам нині застують лице Тувіма. То не була антична маска муз Пери́д, подібних до трагічних птахів. Тувім був веселий і погідний. Завжди невтомно швидкий до жартів. Неправда, ніби він писав для кабаре заради грошей. Писав, бо йому подобалося. Писав, бо любив. Прислухався з директорської ложі до власних скетчів, присутній на майже кожній виставі».

*Зі спогадів Антоні Слоні́мського,
«Алфавіт спогадів»*

«Тувім (...) переживає [У 1923 році. – М. К.] цілу єврейську трагедію, весь розлам, який мусить існувати в житті культурної людини, чиї предки жили на польській землі, який і сам є польським поетом, а однак не може відмежуватися від своїх, а однак болісно відчуває кожен прояв зверхності щодо своїх братів по крові, але водночас хотів би примирити свої відчуття зі становищем польського громадянина, і відчувається також і поляком. Припускаю, що якби я була єврейкою, то відчувала би щось подібне».

*Зі спогадів Анни Івашкевичевої,
«Щоденники і спогади»*

«Справа антисемітизму, безумовно, спричинила певне викривлення його психіки. Він весь час про це думав».

*Зі спогадів Ярослава Івашкевича,
«Тридцять п'ять років 1918–1953»*

«Я є поляком, бо так мені подобається. Це моя абсолютно приватна справа».

*Юліан Тувім, відозва «Ми, польські євреї»,
Нью-Йорк, 1944 рік*

«З Америкою і американцями я не зжився, почуваюся тут так само чужим, як і в перший день. Якби я мусив тут залишитися, я би напевно наклав на себе руки; не тому, що Америка така «страшна», а тому, що страшною є моя туга за Польщею».

*З листа Юліана Тувіма до Єви Дроздовської
від 12 жовтня 1945 року*

«Я семіт і ніколи цього не заперечував. З гордістю констатую, що моє прізвище має єврейське звучання [Тувім, властиво, «товім» у перекладі з івриту означає «добрий». – М. К.]».

*З інтерв'ю Юліана Тувіма
для «Дзєнніка Варшавського»,
лютий 1927 року)*

«Я міг би сказати, що у політичній площині ділю поляків на антисемітів і антифашистів. Бо фашизм це завжди антисемітизм. Антисемітизм є міжнародною мовою фашистів».

*Юліан Тувім, відозва «Ми, польські євреї»,
Нью-Йорк, 1944 рік*

«Перша політична демонстрація, в якій я брала участь, була спрямована проти Юліана Тувіма. Відбувалося це під час літніх канікул в Іновлодзі під Пільцею в 1907 році. Мені тоді було п'ять років. Тувім був старший на добрих кілька років, ходив до російської гімназії, носив гімназійний мундир і шапку. Мої старші кузини підмовили мене, ми організували шайку дітей і бігали за Тувімом, викрикуючи з великою радістю: «ламистрайк, ламистрайк» [те саме, що штрейкбрехер. – М. К.], хоч і не дуже розуміли, що це слово означає. Він жахливо злився, і це нас веселило ще більше».

Зі спогадів Лідії Цьолкошової, «Погляд назад»

«Наше здичавіле і оступіле суспільство є гостро антиросійським, антиєврейським і антикомуністичним, тож мої погляди не можуть розраховувати на популярність у країні, а приховувати їх я не збираюся».

*З листа Юліана Тувіма до сестри
від 1 червня 1946 року*

«Було відомо, що Тувім і приголомшений, і вражений резонансом свого твору (Йдеться про вірш «До простої людини», що викликав значний розголос і навіть скандал у певних колах. – М. К.) Після наради [друзі. – М. К.] визнали, що найкраще, аби з ним спочатку пішов поговорити Стаффа.

Розмова відбулася.

– Ну, що там Юлько? Що він каже? Чого він написав про той карабін? – питали Стаффа.

– Та що ж, написав, – відповів Стафф, якимось безпорадно розводячи руками. – Дуже здивувався, коли

я почав йому пояснювати, як воно все виглядає. Не розумів. Казав: та як же це? Адже там такі добрі асонанси!

– Ну і що? Ти йому пояснив?

– А що я мав пояснювати? Він правий. Я йому лише сказав те саме, що й вам завжди кажу, – додав Стафф із відтінком щирого захвату, – бо завжди застерігав і застерігатиму від асонансів. Казав же, що з цього виникнуть проблеми. Бо насправді рими набагато надійніші...»

*Зі спогадів Зофії Староїєвської-Морштінової,
«З'їзд поетів»*

«Тувім, який буквально на комізм наражався своїм мілітаризмом, «урядовістю», сидінням в «Землянській» (Популярна кав'ярня у Варшаві, завсідниками якої були представники польської літературної та мистецької богеми. – М. К.) та по ресторанах з офіцерами і полковниками, раптом «навернувся» до пацифізму і як Пилип з конопель вискочив із пацифістичним віршем... (...) Варшавою затрясло. Не можна собі уявити ту калюжу глупоти, яку цей вірш (що найгірше – поганий) скаламутив. (...) Врешті дійшло до того, що заляканого Тувіма практично змусили писати якусь відозву, що – «навіть не думав», що оборонна війна – то щось зовсім інше і т.п., і т.п. І один, і другий виступи були, як на мене, однаково жалюгідні. Тувім – це проста душа, бідний наляканий єврей, на якого не знати як упав божий дар великого таланту, і цим даром він повинен тішитися, і на ньому зосередити своє життя. Що йому до голови прийшло – політикувати! Його остання книжка – «Пісня Чарнолеська» – то найчистіше джерело поезії. Тільки цим він може і повинен бути – ліричним поетом. Мені аж смішно, що до нього ставлять такі вимоги, які уможливають скандали з приводу якогось вірша [Йдеться про той-таки політичний скандал довкола вірша «До простої люди-

ни». – М. К.!] Хто ж ставиться серйозно до політики Тувіма?»

*Зі щоденника Анни Івашкевичевої,
запис від 15 листопада 1929 року*

«Ти згадуєш у листі про «пояснення», яке я колись мусив опублікувати у зв'язку з віршем «До простої людини». Це справа, якої я у своїй «літературній кар'єрі» найбільше соромлюся і, можливо, єдина якої соромлюся. Я зробив це під тиском Веняви... Піддався, нервово не витримав».

*З листа Юліана Тувіма до сестри
від 4 травня 1943 року)*

«Перше відлуння про Тувіма наздогнало мене пізнього літа 1945 року, в малій місцевості під Монако, де я лікував туберкульоз після концтабору в Дахау. (...) Прибув до нашої клініки (...) невеликий худорлявий хлопець з Озоркова. (...) Мав при собі зім'ятий листок паперу, заповнений машинописом. То була копія тексту Тувіма, переписаний знаменитий «лист», який ще в 1944 році адресувався з Нью-Йорка до Польщі. Болісний лист, який заново ятрив рани, цілив у фашизм, у підступність, у бездумність: либонь же якраз у цьому листі Тувім пригадує святий брук підваршавської місцевості, на який гітлерівці виштовхнули з вікна поверху матір поета. (...) Лист цей, що його віз малий хлопчина, перетнувши багато країн Європи, був його особистим посвідченням і паспортом, його свідоцтвом. Хлопець був учасником тієї ж трагедії і мав право на ті ж слова, яких до цього ніхто не говорив польською мовою».

Зі спогадів Станіслава Вигодського, «Бендзін»

«Я пішов до Берута (чудової людини) – і всім шістьом [Членам так званої «шпигунської групи» Єжи Козаржевського – члена Національних Збройних Сил, невідомого тоді поета, правнука Ципріяна Нор-

віда; більше про це – у біограмах Єжи Козаржевського та Болеслава Берута. – М. К.] врятував життя. Вони отримали по 10-15 років ув'язнення. Якщо ці слова – «врятував життя» – звучать по-мегаломанськи – то що ж. У цьому випадку я можу собі дозволити мегаломанію. Знаю, що то я, точніше – Я впросив і переконав Берута, щоби моїм і Польщі ворогам, фашистам, подарував життя. Головний обвинувачений, Є. К., має півторарічну донечку».

*З листа Юліана Тувіма до сестри
від 18 вересня 1946 року*

«Знаю, що ходив [Просити про помилування для смертників. – М. К.] багато разів, просив і заступався, добивався заміни кари смерті на кару тривалого чи довічного ув'язнення. Раз я застала його в розпачі, він просто бігав по кімнаті та хапався руками за голову. (...) Але здається, що в якийсь момент йому досить жорстко і на досить високому рівні зробили зауваження, щоби так часто не втручався до присуджуваних вироків, і щоби не заступався за бандитів з АК [Армії Крайової, законспірованої озброєної організації польського підпілля під час Другої світової війни, що діяла на території Польщі. – М. К.], бо не для цього сюди приїхав».

Зі спогадів Моніки Жеромської

«...Я познайомився в 1957 році з «аківцем», якого цей же великий поет врятував від мотузка. (...) Ця голова переважить на терезах Страшного Суду. Ці речі зовсім не є простими. Оплесковий екстаз поета не впливав зі прислужливості, не був він також, усупереч очевидним фактам і здогадам, придворним поетом. Він був екстатиком, мусив когось любити, витанцювувати перед Ковчегом Заповіту, жив тільки хвилинами цих піднесень і тільки завдяки цим хвилинам. Як же воно все було переплетене за страшних часів сталінізму, і ніхто з тих, хто сам не пережив цих

страшних обставин, не має морального права ні засуджувати, ні виправдовувати».

*Зі спогадів Александра Вата,
«Щоденник без голосних»*

«Був ентузіаст-фанатик, який під вересневими бомбами 1939 року намагався із покинутого у перші дні війни помешкання Тувімів врятувати... візок книжок (тільки й винятково книжок, які здавалися йому найбільше того гідними, і не виключено, що колись щось із тих книг Тувіма «впливе». Під час Варшавського повстання величезна книгозбірня Тувіма послужила для... будівництва барикади на Мазовецькій».

*Зі спогадів Юзефа Худка,
«Тувім як колекціонер курйозів»*

«Можна також увійти до книгарні Мортковіча. Купи каміння й цегли, поламані полиці, книжки, скло, все лежить на землі, тільки великий круглий стіл на одній масивній нозі стоїть посередині. (...) Лежить на ньому одна-єдина книжка в червоній обкладинці, я бачу її здалеку. Хочу її взяти – і не можу. Вона прибита до столу довгим, вузьким, викривленим уламком бомби чи снаряда, який пробив її, наче кіготь, навиліт, і прицвяхував до поверхні столу. Дуже обережно підважую все разом, виймаю і забираю ту прохромлену, поранену книжку. Це «Неопалима суть» Тувіма. Віддам йому, коли побачимося».

Зі спогадів Моніки Жеромської

«Незвичайною подією стала для мене відкопана валіза. [Була закопана в одному з підвалів перед втечею Юліана Тувіма з Польщі, містила найціннішу частину архіву поета, у тому числі – оригінальний лист Гоголя і т. д., Тувімові не публіковані раніше вірші, переклади, інші матеріали. – М.К.] Близько 3/4 паперів стали безформною згнилою масою. Те, що

вціліло, треба розшифровувати, переписувати, складати по клаптику. Переписулося безліч цінних документів, листів, рукописів, пам'яток. Виглядає все це огидно, а смердить гробом, гниллю. (...) Сльози виступили мені на очі, коли я взяв до рук мої перші лодзькі зошити з віршами».

*3 листа Юліана Тувіма до сестри
від 7 липня 1946 року*

«Мораль і результат: треба було залишитися і загинути разом із ними. Але в такому разі – може, треба було вже давно, ще до війни, загинути за все, що любиш, за все, супроти чого ми були безсилі. Совість – це провалля. Ліпше туди не заглядати – але хто загляне, той мусить скочити. Інакше оте провалля стає «дзеркальцем» душі... Придивляєшся до сумління, проживаєш ті чи інші свої «відчуванки», і тобі стає блаженно, і кажеш: «Серце-дзеркальце, скажи, я ж у світі – найгарніша, найдобріша, наймиліша?»

*3 листа Юліана Тувіма до сестри
від 17 квітня 1943 року*

«Як і кожен митець найвищого калібру, Тувім «кінчиками пальців» торкався так званих остаточних речей. Речі остаточні – це смерть, суд над живими і мертвими, небо, чистилище і пекло. Тувімівська есхатологія міститься в рамках християнських уявлень, але часто з цих рамок вибиває на зелені луки якогось фантастичного праслов'янського язичництва. (...) Якщо до речей остаточних він підходив як християнин, частіше бунтівливий, аніж смиренний, то був цілковитим язичником, коли торкався речей первісних, примордiальних (...) Я думаю, що найкраще охарактеризуємо Тувіма, кажучи, що він був поетом пограниччя. Тобто того, що знаходиться на межі так званої дійсності, яка дозволяє осягати себе чуттями, на границях буття і небуття, у прикордонній зоні між тілом і душею. (...) Речі остаточні і речі

«чисті і перші» та eschata і he aitia [«останні речі» та «звинувачення, причина, підстава, вина», *давньо-грец.* – М. К.] – це найважливіші елементи в тематиці зрілої творчості Тувіма. А все, що лежить посередині, поміж початком і кінцем, ціла та заплутана й ускладнена *condition humaine*, обмежена в часі та просторі, було йому чужиною. Не вмів давати собі в ній раду і гірко із неї кпив».

Зі спогадів Юзефа Віттлині, «Смерть Тувіма»

«Ми трохи замало замислювалися над тим, чого мало йому коштувати рішення повернутися в Польщу після війни і реконструювання тут свого життя; як кожен його крок у Варшаві, кожен виїзд з Варшави мусив боліти. (...) З Америки повернулася, власне кажучи, людина зламана. Не міг забути – і що тут дивного!»

*Зі спогадів Ярослава Івашкевича,
«Тридцять п'ять років 1918–1953»*

«Кінець Тувіма, ці його останні роки у ПНР, яке ж воно все заслужене! Та солов'їність мусила погано закінчитися, мусила довести його туди, де поет стає вже офіційно Поетом, постачальником Краси, функціонером від елітарності, Громадянином-Співцем і т. д. І зовсім не випадково, що траляля завело його до палацкуватої вілли в Аніні (...) [Розкішну віллу в Аніні, що під Варшавою, Юліан Тувім отримав формально від видавництва «Чительнік» (а фактично – від прорадянської влади ПНР) за лояльність до уряду Болеслава Берута та до СРСР. – М.К.] Поміж його неморальною наївністю (бо наївність є неморальною) і невиліковною наївністю пролетарської культури завжди існувало глибоке порозуміння. Надмір поезії, і який же неприємний у наслідках!»

Зі щоденника Вітольда Гомбровича

«А там починалось, там ферментувало
Глибше, ніж сягає виточене, наче вино, слово.

Тувім жив у жаху, замовкав, крутив пальцями,
На його обличчі гекатичні рум'янці.
І, можна сказати, воєвод вводив в оману,
Як пізніше вводив в оману добрих комуністів.
Закашлювався. У його крику містився другий,
Замаскований, що ніби людське суспільство
Є дивом предивним уже саме по собі,
Що ми ходимо, їмо і говоримо,
А предвічне світло нам уже світить.

Як ті, що у вродливій, усміхненій дівчині
Бачили скелет із перснем на кістці,
Був Юліан Тувім. Він прагнув поем.
Але думка його шаблонна
І настільки ж зачовгана, як ритм і асонанс.
Прикрив нею візію, якої засоромився.

Чеслав Мілош,
*уривок із «Поетичного трактату»,
переклад Маріанни Кіяновської*

«Я сиділа на півповерсі на «Землянській», за яким уважно спостерігала варшавська публіка (багато людей приходили до цієї кав'ярні, тільки щоби подивитися на цей півповерх), і сама собі не вірила, що це можливо. (...) Цей півповерх був, властиво, клубом митців, які любили там зустрічатися щодня близько обіду і обмінюватися думками, задумами, жартами, обговорювати актуальні події, книжки, чи театральні постановки. Однією з особливостей цього «клубу» було незвичайне почуття гумору його учасників. Я ніколи в житті стільки не сміялася, як тоді. (...) Жарти моментально починали кружляти по Варшаві. (...) Після закриття «Пікадора» цей півповерх зробився знаменитим. «Скамандрити» окупували на постійно столик, що став предметом щирого захвату для одних, предметом заздрості та ненависті для інших. (...) Він став чимсь на кшталт клубу, надзвичайно закритого, щоправда, навіть з огляду на мізерність простору, де ледве вміщалися столик, диванчик і де-

кілька крісел. (...) Лехонь, який там «заправляв», запровадив жорстку «селекцію».

*Зі спогадів Ірени Кишівіцької,
«Зізнання спокусниці»*

«Дружба з Тувімом і партнерство обмежувалося сердечністю, щирістю в стосунках і жартами»...

*Зі спогадів Антоні Слонімського,
«Алфавіт спогадів»*

«Ми були і до кінця залишилися чимось таким, як університетські приятелі. Тримали нас жарти – часом страшенно дурні – а якщо і замислювалися над нашими словами, над нашими долями, навіть над нашими життєвими цілями, то намагалися вдавати – в тому числі, самі перед собою – що ми «не переймаємося» голосними словами і що все це «не серйозно». Тому що, зустрівшись, ми говорили про речі сторонні та минулі. Про плітки, дотепи, про людей – нарешті, про вірші. (...) Відшукування братерства в поезії (...) – то напевно найбільш характерна риса ставлення Тувіма до приятелів. Бо все інше було декорацією, життям, дрібницями життя. Насправді Тувіма обходила тільки поезія...»

*Зі спогадів Ярослава Івашкевича,
«Тридцять п'ять років 1918–1953»*

«З Віттлінами бачимося зрідка, бо вони живуть за містом. З Казем [Казиміром Вежинським. – М. К.] і Лешеком [Яном Лехонем. – М. К.] також. Я вже тобі писав, що нас розділяє безодня «поглядів». Для мене перемога Росії буде новою і прекрасною сторінкою історії, для них – поразкою».

*З листа Юліана Тувіма до сестри
від 24 січня 1942 р.)*

«Мушу тобі по гарячих слідах описати мою розмову з Лешеком [Лехонем], яку я тільки що закінчив – маю враження, що на дуже довго. Він подзвонив до

мене. Спершу кілька жартів. Потім: «Мушу тобі сказати, що я страшно пригнічений смертю Боя». – «Я теж, Лешку, звичайно. Це страшно. Думаю, ми повинні влаштувати тут якийсь вечір, присвячений Його пам'яті». – «Так, неодмінно. Я теж уже думав про це... І коли згадаю собі цю людину... Сам-один, без Фусі. Адже це ж не те, що «вмер». Його напевне скопали, замучили... Це як дитину замучити. Бо, як тобі відомо, Бой, якщо не звертати уваги на його писання і т. д., по житті був як дитина... шаленець»... – «Так, Лешку, це жахливо. Але фашизм на все здатний». (Тепер голос Лешка змінюється): «Який фашизм? Чому фашизм?» – «Фашизм, поєднаний з німецькою жорстокістю». – «Неправда! це не має нічого спільного з фашизмом. У Росії відбувається те саме, і таке саме роблять». (Тепер мій голос починає підвищуватись): – «Неправда! Не те саме! У такий спосіб росіяни нікого не замучували, не закатовували». – «А от якраз і так». – «А от якраз і ні!» – «А Владек Броневський?» – «Владек Броневський (кажу) сидів кілька місяців у в'язниці, мабуть, несправедливо, неслухно, але як можна це порівняти з систематичним винищенням інтелігенції, вбивствами професорів і т. д.? Це фашизм! Фашизм! Росіяни до цього не дійшли». Тоді Лешек впав у шал і розлючено крикнув: «У такому разі я взагалі не буду з тобою говорити і кладу трубку».

And he did. Тож маєш приклад, до чого дійшло! Не можна дотримуватися думки, що росіяни не жорстокі. Бо якщо таку думку висловити, поет – друг протягом 25 років – припиняє розмову і – запевняю Тебе – не буде до мене кілька місяців дзвонити (бо я перший не озвуся). (...) Це була наша перша розмова на тему Росії і фашизму! Перша! Кількахвилинна. І ми зразу посварилися. Але ця розмова тим глибше і міцніше упевнила мене в переконанні, що я добре зробив, порвавши з цією компанією фашистських симпатиків і помагайл. – Дуже тебе прошу перебіг вищезгаданої розмови (наведений майже дослівно) переказати Толькові. – Згадується, що і в Ріо ми по-

сварилися з Лешеком, з подібних причин. Він тоді вихваляв Муссоліні, який «стільки доброго зробив для італійців», і водночас (у вересні або жовтні 1940 року! згадай собі тодішній Лондон!) нападав на англійців, стверджуючи, що «їм це слушно належиться за всі несправедливості». Стефа була свідком цієї розмови».

*Лист Юліана Тувіма до сестри
від 17-22 травня 1942 року*

«То були в жодному разі не компліменти, просто ми так відчували ці речі, заздрячи один одному не щодо успіхів, а щодо віршів. Все між мною і Тувімом розірвано назавжди, крім поезії. Тільки в ній буде [нам] благодать».

Зі щоденника Лешека Лехоня

Тувім

Бачу сиве твоє волосся і лице твоє гостре
Твою руку, що, мов весло, відбиває дійсності хвилі,
Ти валандаєшся ночами, розгублений Каліостро,
Вулицями порожніми не твоєї Варшави милої.

У вітрів безчасся укравши всі чуття, але й силу,
З нових вулиць вбираєш давній запах міста –
без втоми.
Серед світла нових ліхтарень, майстер слова як тіла,
Зводиш оком своїм шаленця попередніх домів
фантоми.

Іридаєш, бо дощ, і чуєш – дощ тече зі старої ринви,
Й сам ще радше не дуже вірячи, що ніхто Тобі
не заборонить,
Простягаєш руку крізь морок, до кінця злочинно
невинний,
До руки – здалека і знову – до моєї, брата, долоні.
Ян Лехонь,

Переклад Маріанни Кіяновської

«Думаю, Юзю, що й Ти повинен серйозно подумати про повернення. (...) Ніхто до Тебе не матиме претензій: що Ти не був, не страждав, не підписував зі мною прорадянських і пролюблінських заяв – і навіть за те, що підписував якісь антилюблінські. Ці речі вже закінчилися і про них не треба думати. Треба одне: працювати над реконструкцією живих проявів польської культури. Ти можеш бути в Польщі тим, чим Ти є, ніхто у Твій «світогляд» не лізтиме. Звичайно, якщо ти почнеш діяти проти уряду, його політичних розпоряджень і т. д., або якщо зніхаєшся з фашистськими паскудами, які все ще ведуть т. зв. кротячу роботу – підеш до в'язниці. Але ж ти не політик, а Юзьо Вітглін, письменник. Тож можеш бути редактором, коментатором інших письменників, видавцем якоїсь бібліотеки, що популяризує літературу (...) роботи на кожній ниві буде по вуха. І не думай, як думають дурні, що Тебе хтось буде «змушувати» писати такі, а не інакші твори. Це тільки дурні, які впали у відчай, та банкрути розсівають ці плітки. Бо **їм залежить на тому**, щоб до Польщі повернулося якомога менше людей і щоб у Польщі було якнайгірше. Вони благають Бога не тільки про занепад польської культури та літератури, а й про голод, епідемії, пожежі, громадянську війну, єврейські погроми. Бо тепер тільки нещастя і катастрофи країни будуть їхньою радістю, перемогою і... надією на майбутнє. – Чи Ти замислювався над такими явищами, як результати виборів в Англії, справа Леопольда в Бельгії, комуністично-соціалістична коаліція в Норвегії, різко лівацькі настрої в Італії і т. д. і т. п.? Чи там всюди був Сталін і ГПУ? Славнозвісні «ін'єкції»? А побачиш, які у жовтні будуть результати виборів у Франції! Тож і в Польщі все пішло радикально вліво – і за зближення з Радами. – Тож де Твоє місце, поете і сину вимордуваного народу? З європейською революцією, яка саме відбувається (...). – Якщо хочеш, повернемося разом».

*Лист Тувіма до Юзефа Вітгліна
від 31 липня 1945 року*

«Кохані мої! [Лист адресований сестрі Ірені Тувім та її чоловікові Юліану Ставінському, йдеться про обставини майбутньої зустрічі після тривалої розлуки під час еміграції. – М. К.] Чи ви уявляєте собі нашу першу розмову? (...) І треба буде пару годин (якщо не днів) звикати одне до одного! Я вже передбачаю найрізноманітніші «жартики»: на молодість, на старість, на поета, на «вже не поета», на хворого, на здорового, – дрижу перед цією комедією! Але ця комедія, це комедіанство навіть, воно людське – люди, такі близькі, які так люблять одне одного, не можуть після стількох років і стількох подій відразу встановити нормальні «відносини». Чужі – можуть. Але в нас, у всіх чотирьох, відгукнуться (мимоволі) чортзна-які «нарцизми» і духовно-почуттєво-інтелектуально-тілесні (sic!) фібуланси [Особливе родинне слово, від «фібула» (застібка, що є водночас прикрасою), яке вживалося у Тувімів; імовірно, семантичний неологізм самого Тувіма. Означало етикетне «прикрашування» (і водночас «застібання на всі гудзики») природної, відрухової поведінки. – М. К.] – і перш ніж ми все це свинство скинемо позад себе, відбуватиметься неабиякий цирк. Буде багато непотрібних слів, а ще більше умовчань, буде якийсь «картковий розподіл» почуттів – від побоювання, щоб не змарнувати, буде підсвідома політика і дипломатія з метою «справити якнайкраще враження». Яка гидота! Але ми не уникнемо цього, найдорожчі! Ми ж люди! – Найгіршим комедіантом, просто нестерпним, буду я. Пам'ятайте про це. – Зрештою, цього зовсім не можна називати комедіанством. Це будуть радше зовнішні симптоми. Коли душа надто раптово виривається з тіла – тіло (слово) починає набувати найрізноманітніших форм».

*Лист Юліана Тувіма до сестри
від 12 березня 1945 року)*

«Жоден із фрагментів цього листа не може бути опублікованим у пресі! Мушу це спеціально підкрес-

лити, бо тут склався такий звичай, що де не піду, що не скажу – все відразу друкують в газетах».

*Приписка, зроблена Юліаном Тувімом
на листі до сестри від 22 липня 1946 року*

«Під час перебування в Лодзі ми ходили на вулицю Анджея до помешкання Тувімів. Обое батьків Юлька справляли враження пречудових людей, мама була колись красунею. Юлько був подібним на батька, який колись давно, певно, був елегантним, ставним чоловіком, може навіть гарнішим, за сина. Коли я з ним познайомився, він був уже трохи не сповна розуму дрібним чиновником із якоїсь контори, трохи з Кафки чи з якихось російських оповідань, може навіть і з Е. Гофмана. У кожному разі, він справляв дуже неочевидне враження чоловічка із казки. Пам'ятаю, що це мене дуже вразило і водночас неймовірно зацікавило. Старий пан Тувім намагався ніби затирати себе, тушуватися поруч із вродливою дружиною і двома чудовими, розумними і дещо нав'язливими дітьми. (...) Мені здається, що для нього Юлькова поезія була актом екстібіціонізму, тож неабияк тіпачись нею, у глибині свого голубиного серця він її сромився. Батьківський дім Тувіма не був банальним домом, а був справжнім домом поета. Ми всі це відчували, і спостерігали за мешканцями дому на вулиці Анджея, немов за якимись акторами, які грають захоплюючу, витончену виставу»...

*Зі спогадів Ярослава Івашкевича,
«Тридцять п'ять років 1918–1953»*

«...Через багато років, коли ця зустріч набуває рис дещо спрощеного спогаду, уся атмосфера дому поета [Варшавського помешкання. – М. К.] здається мені театральною. Я маю відчуття, що все, навіть гарна, сучасна обстановка, не кажучи вже про оточення його друзів і знайомих, було штучно створеним тлом для акуратно зіграної ролі поета, який грав самого себе. Тільки зрідка він втомлювався від цього і пере-

ставав грати, але й тоді не «викривав себе», а начебто «вимикався»...

Зі спогадів Барбари Зброжини, «Портрет»

«Прийняв мене [Тувім, після повернення в Польщу. – М. К.] в прегарній квартирі на прегарній вулиці; красива, мила, рожева, єдвабна дружина і маленька рожева гарно вбрана донечка – все сміялося до мене. Мав усе, що людина в Польщі може лише забажати – і йому це належалося. (...) [Після 1951 року. – М. К.] Зустрічі між нами уже тільки принагідні. Різниця у ситуації ставала між нами дедалі більшою. (...) Я була колись елегантною дамою, і такою знав мене Тувім перед війною. (...) Могло б виглядати, що хтось із бідних родичів прийшов на великопанський двір. Завжди, зрештою, мене якнайшпанобливіше питав, чи не може якимось мені допомогти, і я мусила присягатися, що тільки до нього звернуся в кожній потребі. На щастя, така виняткова потреба ніколи не виникала».

*Зі спогадів Казімери Іллаковичуни,
«Посмертне Тувімові»*

«...»Чительнік» забезпечив йому [Тувіму] виняткові умови життя. Помешкання на Вейській було комфортне, а наступне, на Новому Світі, чудово облаштоване. Вілла в Аніні з власним басейном і садом була прекрасним місцем відпочинку і праці. Гарна машина дозволяла вільно пересуватися поетові, який часто потерпав від давньої агорафобії та страхів. Цілий організований штаб людей клопотався, поруч із жінкою, спокоем, здоров'ям, роботою поета. Тувім збирав наново величезну бібліотеку. Але цей високий рівень життя не був визначальним, хоч позірно становив якусь притаманну йому форму існування – іноді навіть draжливу для інших, не настільки упривілейованих. Не менш draжливими могли здаватися сповнені ентузіазму зізнання у вірі в справедливість ідеї і майбутнє діянь, яким Тувім так щиро довірився.

Декларативність, що її поет, із найкращими намірами, повважав необхідною, стала програмовою в його творчості. Але не заступила нам суті дуже правдивого і щирого зворушення».

*Зі спогадів Ханни Морткович-Ольчакової,
«Довкола «Польських квітів»*

«На свій превеликий подив, переконався, що [Тувім] не любить безпосереднього контакту з природою. Серцем тягнувся радше до міста. Якось навіть мені сказав: «Я їздив нині на прогулянку по тому твоєму лісі. Що за нудота ця твоя розрекламована природа. Деревя і кущі, і нема навіть на чому нормально сісти»

Зі спогадів Єжи Заруби, «Між нами, анінянами»

«Святвечір проведемо у наших любих друзів (...). – Святий вечір (не наступний день) – це єдине урочисте свято в році, яке мене зворушує і розчулює. Я вважаю, що це немовби неофіційне польське національне свято, бо це день народження не тільки Христа, а й Міцкевича. Тож подвійно «слово стало тілом і ходило між нами». (...) Це визнання, що найбільшим скарбом Неба є людина на землі, – пречудове. Весь світ би це повторював, якби Гете або Шекспір кинули таке «зауваження» (...)».

*З листа Юліана Тувіма до сестри
від 24 грудня 1943 року*

«Християнство є вірою, яка від питань моральності почалася, і ними ж закінчується. Але для мене релігія є справою космічною, де взагалі немає місця морально-правовим відносинам. Бог не є моралістом».

Юліан Тувім, «Думки уривками»

«...Моя дорога! Я нічого з цим не вдію, що ніколи не відчував потреби брати участь у Церкві, навіть тоді, повторюю, коли мене вабили таємничі «засві-

ти»; я ніколи не припускав, що між мною і Божественною Силою може бути якийсь посередник. Бо хто? Людина? Хтось, як я? Моя любов до Христа ніколи не вийшла за межі Його вчення – морального, етичного, суспільного, а те все, що Його оточило, я завжди трактував як міфічну надбудову, дуже гарну, але на тому й кінець: на красі.

Якийсь квадратний сантиметр землі – з травичкою, прутиком, комашнею, що по них лазить (...) – був мені завжди, і є, більшим, прекраснішим, і з кращою наукою костелом, ніж усі кафедральні собори і базилики – і аніж всі, «учені в Письмі» і релігійні філософи».

*3 листа Юліана Тувіма
до Казімери Іллаковичувнивід 23 січня 1950 року*

«Мамо, не роби нам цього! [Тобто – «Не накладай на себе руки!» – М. К.]» – благали ми Маму, яка мовчала. А потім уже завжди, впродовж довгих років, верталися зі школи додому «з розкалатаним серцем», потім вже страх, страх, страх, що як повернемося зі школи, «буде по ній»...

Зі спогадів Ірени Тувім, «Лодзькі пори року»

«...[Згадай. – М. К.] мою давню одержимість (безсумнівний психоз) у зв'язку з думкою, що Татусь колись умре. Відтак я ненавидів кожен із днів – бо кожен день ту мить наближав...»

*3 листа Юліана Тувіма до сестри
від 24 січня 1942 року*

«...найперше прохання: знаю (хоч ніхто мені цього не казав), що я втратив Матір. Прохання полягає в тому, щоби мені і далі ніхто нічого не казав. Якщо є могила – заопікуйтеся цим клаптом польської землі до часу мого приїзду. А лодзян прошу про опіку над гробом [мого] Батька».

*3 листа Юліана Тувіма
до Ярослава Івашкевича від 14 вересня 1945 року*

[Невдовзі після повернення Тувіма з Нью-Йорка до Варшави Ян Бжехва відвідав Тувіма у нього вдома. – М.К.] Він [Тувім] вивів мене на балкон і розпитував, як склалися долі друзів і знайомих. Аж у кінці запитав, чи я знаю якісь деталі смерті його матері, замордованої гітлерівцями. Врізався в пам'ять трагізм його вичікуючого погляду».

Ян Бжехва, «Крихти спогадів»

«Перший жахливий приступ страху, який я пере-
ніс і з якого почалася моя хвороба (це було 30 червня
1932 року), стався, коли я був сам на вулиці. Однак
трапляється (але дуже рідко), що навіть коли я хо-
джу зі Стефою, мене проймає жахливий страх. Тоді
я мушу негайно сісти в таксі і їхати додому. (...) У
Варшаві, у перші роки хвороби, це ставалося зі мною
майже щодня. (...) Зрештою, мені важко у всьому
цьому зорієнтуватися і дійти витоків. Знаю лише
цілком точно, що наприкінці 1936 року і на початку
1937 я був уже здоровий. Аж раптом, у лютому 1937
року, через якусь дурну історію стався рецидив цих
станів страху. Відтоді я немов у в'язниці: не можу
вільно розпоряджатися собою. Треба, щоб хтось зі
мною був. Тож мені й думати годі про прогулянку
наодинці, поїздки, навіть про те, щоб залишитися на
кілька годин у закритому приміщенні, якщо в кімна-
ті або за дверима нема «швидкої допомоги». Від чого
вона має рятувати? Дідько його знає! – Але не пере-
живай, Ірсю. Мої нервові страхи в 1932–1939 роках
(з кільkamісячною перервою, про яку я згадав) і тепе-
рішній стан – це як пекло і рай. Я вважаю себе хво-
рою людиною порівняно зі здоровими людьми, але
здоровим порівняно із самим собою у жахливі вар-
шавські роки. Ніхто не має поняття про тортури, які
я пережив. Нині – це лише слабенькі і рідкі відлун-
ня. – А все це разом почалося у найбільш ранньому
дитинстві, мабуть, у зв'язку з «особливим знаком» на
обличчі, тіло, приховане за установкою, що зветь-
ся душею, аж поки вибухнуло від одного сильного

удару, яким мене пригостила доля в саме серце моїх «найсвященніших почуттів». Вибух стався на небезпечному місці, де ідеал перетинається з дійсністю. Мій невроз, поза сумнівом, має еротичну природу. That's all. А позаяк алкоголь дає мені чудесну ілюзію вільної волі та свободи, то я час від часу ним зловживаю. Ціле щастя, що навіть ці зловживання є помірними. – Звідки у всьому цьому психічному розгардіяшші знайшлося ще місце на поетичну творчість – це вже таїна Господа Бога.

(...) [У тому самому листі, після п'ятиденної перерви в писанні. – М.К.]:

«Аж мене замлоїло» [В оригіналі подано як цитату, ідентифікувати не вдалося. – М.К.], моя Пані, від цієї сповіді, тож я на кілька днів відклав листа, щоби провітритися від цих звірянь та одкровень. Тепер підуть тільки факти».

*3 листа Юліана Тувіма до сестри
від 17 вересня 1942 року*

«Що ж то за письменник чи поет, який не може вранці вийти на прогулянку, після обіду до кав'ярні, а ввечері до кнайпи? Мені для творчості конче потрібні самотнє споглядання і замислення – а я завжди мушу мати когось коло себе. – Та ситуація є, вочевидь, тільки одною з причин мого тривалого «творчого» мовчання»...

*3 листа Юліана Тувіма до сестри,
12 січня 1943 р.)*

«Десь тоді [Близько 1935 року. – М.К.] Тувім багато працював. Виснаження і тяжкі родинні обставини [Смерть батька, божевілля матері. – М.К.] позначилися на його організмі та нервах. Він почав хворіти. Його хвороба полягала в якомусь поєднанні приступів паніки зі страхом простору і не минула до кінця життя. Він дуже страждав і мучився. Бували періоди, коли він цілими тижнями не виходив із дому, а якщо наважувався кудись піти, то завжди тільки з дружи-

ною; але переважно він їздив. Переживав, що мусить «ковтати» своє найближче оточення...»

Зі спогадів Єви Дроздовської, «Юлек»

«Юлек завжди був хворобливий. Ми навіть не усвідомлювали цього, такі здорові бугаї, як Вежинський, Слонімський чи я. Ми не розуміли цих хвороб, і я пам'ятаю, як мене приголомшило колись, коли, дізнавшись, що Юлек захворів, я побіг до якоїсь лікарні і наткнувся на момент, коли Юлека везли на операцію. Він лежав непритомний на візку, а за ним ішла біда як труп Стефця. Це був прорив шлунка. Тоді я ще не мав поняття, що можна так хворіти. Здоровий ніколи у хвороби не вірить. І вигляд непритомного друга мене по-справжньому вразив».

*Зі спогадів Ярослава Івашикевича,
«Тридцять п'ять років 1918-1953»*

«Справжня поезія народжується на самоті, і кожен, кого вона пронизує, спілкується з нею усамітнено. Навіть якби таких людей були мільйони, це не маси, а мільйони самотників. А те, що Тувім писав в останні роки свого життя, писав на потребу мас, – це не було на рівні поезії Тувіма. А тільки вона його переживе [...] Його переживе все, чим він запліднив нашу новочасну лірику; бо він був для польської поезії після 1918 р. тим, чим для новочасного живопису був Сезанн. Він овісвіжив поетичне відчуття світу і потойбіччя, скерував на новий курс вразливість та уяву своїх сучасників, надав слову енергію, якої перед тим у нас не знали. А ще він відкрив нові способи, якими можна «чигати на Бога», ловити життя на гарячому, а також увічнити словами «раптовий погляд» на людину, на природу, на диявола. І здійснив він це все зі співучою грацією, з приголомшливою віртуозністю – цей маг і піротехнік слова, цей Паганіні польської мови [...] Кожен митець є «дитям своєї епохи», і тільки напоєний її – переважно кривавим – молоком творить понадчасові ше-

деври. Тому і непроминальне творіння Тувіма несе на собі її печать – але гадаю, що речі, вимірні в часі і в історії, були радше чужими, ба навіть ворожими його натурі. Він марно намагався укласти союзи з цими ворогами. Цей великий поет остаточних речей й елементарних речей умів перебороти не тільки свій час, а й простір. Він, котрий колись у своєму помешканні на Мазовецькій чув, як до нього «з тропічної хащі крадеться далекий тигр» [...] Під час війни, у Нью-Йорку, Тувім читав нам вибрані місця з «Польських квітів». Під враженням від переможної краси цих віршів, але й під враженням від диспропорції між цією високою поезією та деякими людськими рисами автора – я написав до нього півжартома: «Ти є доказом існування Бога!»

Нині [...] я повторюю це публічно і вже без жартишливих додатків, якими я тоді обґрунтовував своє твердження. Від нас уже відійшло все, що в Тувімі було минуше, людське, архилюдське. Залишається з нами його поезія. І вона сама засвідчить нащадкам слушність того, що Юліан Тувім був одним із доказів існування Бога».

Зі спогадів Юзефа Віттлині, «Смерть Тувіма»

«Тувім (...) з темною «мишкою» на щоці, тендітний брюнет із палаючими очима, виразним орлиним носом, типова людина Півдня із вибуховим темпераментом. Дехто поруч із ним ловив себе на почутті розчарування: надзвичайно пристойне семітське обличчя, дещо надмірна елегантність, радше тип молодого коммівояжера – і такий поет! Але із зовнішністю Тувіма впродовж років діялися, зрештою, дивні речі. Душа поступово проступала на Тувімовому обличчі, роблячи його дедалі прекраснішим. (...) Орлине лице, натхненне, гарне, тонкий, гордий ніс, чутливі губи, глибокі палкі очі, срібне волосся – від нього неможливо було відвести погляд»...

*Зі спогадів Ірени Кишивіцької,
«З Тувімом та Боєм в Криниці»*

«Я лишився – навіть у ті великі та відповідальні (більше, ніж будь коли до того) часи –

приватною і доволі гротесковою особкою з вегетативною потребою, дужчою за всяку іншу, хімічного перетворювання своїх хвилин на слова. Вірші є в мене функцією фізіологічною. Безумовно, це може вважатися позитивною рисою справжнього поета. Але дедалі дужче відчуваю свої прогалини: не маю «історичного чуття»...

*3 листа Юліана Тувіма до сестри
від 11 червня 1942 року*

«...І треба до кінця усвідомлювати, якою колосальною позитивною драмою був для Мамусі мій *nevus* (наукова назва тої плями на лиці) [Це Тувімове уточнення є непрямым свідченням того, що листування з сестрою задумувалося і втілювалося як оформлений легітимний біографічний матеріал, призначений для публікації. Важко повірити, що Ірена Тувім, сестра Тувіма, сама письменниця, не знала в той час, що таке *nevus*. Тож уточнення призначалося не для неї, а для майбутніх читачів опублікованого листування. І таких опосередкованих деталей є надзвичайно багато. – М. К.] Вір мені, Ірусю, що це вона, та пляма, кинула похмуру тінь на наше життя у Лодзі. Чи не знаєш, бува, чому мені у Берліні не прооперували цю штуку? Я ніколи не міг (не смів) запитати про це у батьків. Зізнаюся щиро: шкода! Хоч хто знає, чи з твого Юлька, позбавленого цього «особливого знаку», виріс би поет... Скажу тобі, що напевно ні. Я виріс із почуттям упослідження і особистої кривди, що її завдала мені доля, – і це стало життєдайним ґрунтом моєї поезії. Тому якщо ти цінуєш мене як поета – благослови ту пляму (яка, а *propos*, чим я старший, тим дужче мене доводить до шалу)...»

3 листа Тувіма до сестри, січень 1943 р.

«[...зібрати слова] у таку строфу, яка була би свіжою, новою, незвичайною, і водночас абсолютно по-

збавленою сенсу. Бо старих строфиськ із сенсом я писати не хочу і не буду. І те, щоби було «гарно», мене також не вабить».

*З листа Тувіма до Болеслава Міціньського
від 3 квітня 1940 року*

«Він був також поетом поезії. Саму поезію оспівував. Він безперервно вслухався у шурхоти і клекіт поезії, яка в ньому народжувалася. Світ тішив його настільки, скільки невидимого насінного пилку поезії в ньому літає. Він був ідолопоклонником Слова. Він створив своєрідну теологію апологета і ересіарха в одній особі».

Зі спогадів Юзефа Віттлині, «Смерть Тувіма»

«Того ж літа [напередодні війни] у Сопоті, одного дня, йдучи з дітьми на пляж, я зустріла Юлька. Ми з ним сердечно привіталися, а він цілує мою дочку, яка мала тоді шість рочків, і каже до мене: «Дай нам свою Ханечку, хай вона якийсь час поживе у нас. Щодня зможеш її бачити, але хай трошки поживе у нас». На це я: «Адже ви ще молоді і здорові, ніщо вам не заважає і самим мати дитину». «Ні, Баб'яцька померла при пологах, – відповів на це Юлек, – тому Стефця родити не буде (...). І попри те, що так дуже любив дітей, його кохання до дружини і страх за неї домінували над усім іншим».

Зі спогадів Єви Дроздовської, «Юлек»

«Заповнюю життя другорядними зацікавленнями, які, на щастя, «грають» в мені так само сильно, як перше: збирання, копірвання, театр і т. п. Але додалися до них дві нові, зовсім не другорядні пристрасті: любов до нашої пречудової донечки, шестирічної Євуні, сирітки, яку ми усиновили, – і могутній вплив політичної свідомості: гостре, різке, високе почуття».

*З листа Тувіма до Леопольда Стаффа
від 3 серпня 1947 року*

«Звістка про раптову смерть Галчинського впала на поета як грім з ясного неба. Кілька днів він не міг оговтатися. (...) Не міг зосередитися, не міг читати. Я не була на похороні Галчинського, але мені казали, що Тувім плакав. Смерть ця надзвичайно глибоко його потрясла».

Зі спогадів Галіни Косскової, «Про мого шефа»

«До двадцять третього грудня не сталося нічого особливого. Хіба що ми з подружжям Тувімів поїхали до Косцьельської [Міщина біля Закопаного з гарним краєвидом. – М. К.]. Тувім вийшов, подивився і закричав:

– Благаю вас, вернімось до кав'ярні, що тут можна робити?

– Насолоджуватися краєвидами.

– З вікна, Янику, з вікна. Я насолоджуюся краєвидами тільки з вікна кав'ярні.

Ми повернулися з Закопане, до «Кміціця» на каву.

– Погодьтеся, тут краще.

– Безумовно, повітря тут набагато краще, – сказала пані Стефа.

Того дня Тувім довідався про смерть свого родича [Кузена – Юліана або, за іншими відомостями, Єжи Шарнсона. – М. К.]. Це його серйозно засмутило. Запитав у моєї жінки – ми сиділи в кав'ярні «Європейській»:

– Скажи мені правду, Маєнько, я також помру від серця?

– Чому?

– Ну, бо він...

(...)

[День смерті Тувіма. Тувімові зробилось недобре]

– Ти пив? – запитав я.

– Не кажи Стефі, але дві чарки, – відповів.

За столиком сиділи недовго. Тувім випив каву з чашки моєї дружини і встав. Похитнувся. Я допоміг йому вийти і посадив у авто. Коли я його вивів, він сказав – дуже тихо:

– Я випив три чарки. Стефа є дуже нещасна...

Пані Стефа не сказала жодного слова і сіла коло Тувіма в машину.

Поїхали.»

Зі спогадів Януша Макарчика, «Останні дні»

«– О, прийшов! – сказав Влодзімеж [Мартін, знайомий автора спогадів. – М. К.].

Я глянув у бік вікна. Тувім розмовляв із дружиною і Макарчиками, здавався чимось враженим, ковтнув чорної кави, зробив руками кілька нервових рухів – на тлі білої фіранки, крізь яку пробивалося біле світло, бо надворі якраз трохи роз'яснилося, виглядав, як птах, що борсається в сітях – і встав. Поволі, ніби хотів опанувати неадаптованість рухів, вийшов із зали, а за ним і жінка.

– Ви бачили? – спитав Влодзімеж.

– Випив забагато на одну краплю.

(...)

– Ви знали Тувіма?

– Знав.

– То, може, ви знаєте. Не знаю, кого спитати...

– Про що ви хочете спитати?

– Якого віросповідання був Тувім? (...) Бо в мене труна тільки з Розп'яттям і хрестом. (...) не знаю, чи мені лишити Розп'яття, чи зняти.

– Я теж не знаю, – сказав я.

(...)

Долинули до нас із другого поверху змішані голоси, повільні кроки, викрики – нервові, але притишені. З-за повороту крутих сходів показалася труна з Тувімом. Її зносили до цвинтарного візка (...). Ми всі розступилися. Була ялинова, світлого кольору. Коли проходили повз нас, я побачив на її віку дві перехрещені, вибляклі, але чіткі смуги, які лишилися після того, як з неї усунули хрест із прибитим до нього Христом».

*Зі спогадів Романа Брандстеттера,
«Христос Юліана Тувіма»*

«Присоромлений своєю ангеліністю, вдаю (до-
сить невдало), що я людина».

Юліан Тувім, вірш «Очікування»

«...Маг і піротехнік слова, Паганіні польської
мови...»

*Зі спогадів Юзефа Віттли́на,
«Смерть Туві́ма»*

«Тувім є кимось не з цього світу, дуже молодий і
аж занадто юнацький у своїх творах, у пихатості й за-
розумілості. Але талант напевно великий і абсолютно
новий – деякі речі пречудові, при читанні буквально
захоплюють. Музичність, легкість, повітряність...»

*Зі щоденника Марії Домбровської,
18 травня 1918 року*

«[Перебравшись із дитячої кімнати до власної,
Тувім поклав на письмовий стіл] плаский хрест із
копенгагенського фарфору з головою Христа у тер-
новому вінку. На зворотному боці Юлько вписав
голубим чорнилом: «Хто раз згодився нести хрест,
того до нього вічно прибиватимуть». Ці слова (...) він
повторював не раз упродовж усього свого життя. І
щоразу вони в його вустах вражали мене до глиби-
ни душі. Попри вічно виблискуючу, немов різдвяна
ялинка, пінисто-шампанську ауру, яка його оточува-
ла, я завжди боялася правди цих слів. Я відчувала в
них глибину муки, яка зрослася з Юльком, відколи
тільки його пам'ятаю – і аж до останніх його днів».

Зі спогадів Ірени Тувім, «Лодзькі пори року»

«У Туві́ма все або майже все було ірраціональним.
Його поезія вибухає із незнаних нам ближче резер-
вуарів, які з однаковою імовірністю могли бути як
у ньому, так і поза ним. І дійсно – читаючи Туві́ма,
важко збагнути, що він створив свідомо працюючи,
а що виникло нібито без його відомо. (...) Його три-
вожність, його одержимість були видимим свідчен-

ням боротьби, яка відбувалася в ньому між небом і пеклом».

*Зі спогадів Юзефа Віттли́на,
«Смерть Туві́ма»)*

«[Туві́м] не ставить собі завдань [як інтелектуал. – М. К.], проте немовби піддається метаморфозам, які відбуваються без участі його волі».

*З критичної статті Людві́ка Фри́де
«Пора́зка Юлі́ана Туві́ма»*

«З міркувань економії загасить світло предві́чне, яке, може, колись іще буде мені присві́чувати».

*Останні слова,
написані Туві́мом на серветці
в кав'я́рні у Закопа́ному*

КОРОТКИЙ БІОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК – люди з оточення Тувіма

Рубінштейн, Артур (1887, Лодзь – 1982, Женева) – польський піаніст єврейського походження. Сьома дитина в сім'ї. Батько, тоді ще дрібний лодзький фабрикант тканин, послав талановитого сина вчитися грі на фортепіано спершу до Варшави, а з 1897 року до Берліна). Починаючи з 1 грудня 1900 року (виступ Рубінштейна в Beethoven-Saal у Берліні) за 80 років музичної кар'єри цей видатний піаніст мав понад 6000 виступів. До початку Другої світової війни Рубінштейн часто бував у Польщі. Після 1939 року, проживаючи в США, Рубінштейн дав кільканадцять концертів, збори з яких були призначені на підтримку польських емігрантів. Допомагав він співвітчизникам і персонально, у тому числі коштами на дорогу, допомагав із отриманням американських віз. Опинившись у Латинській Америці (подорож із Португалії до Ріо-де-Жанейро оплатив Рубінштейн), Тувім і Лехонь дістали від Рубінштейна досить значну суму на життя. Крім того, Рубінштейн, як міг, посприяв тому, щоби Тувім з дружиною і Лехонь потрапили до США. Кузина матері Тувіма, Єва Дроздовська, пише у спогадах, що Рубінштейн був свояком Тувіма – родичем Стефанії, мати якої була співачкою, хоч і не дуже успішною. Точна дата особистого знайомства Тувіма і Рубінштейна невідома. У 1929 році в лодзькій газеті «Республіка» Тувім опублікував присвячений Рубінштейнові вірш. Судячи

з усього, Тувіма і Рубінштейна в'язала глибока взаємна симпатія і приязнь – очевидно, молодий Тувім заімпонував Рубінштейну своєю екзальтованою життєрадісністю та блискучим гумором.

Наперський, Стефан (Стефан Марек Ейгер, 1899, Варшава – 1940, Пальміри під Варшавою) – польський письменник, перекладач, літературний критик, автор афоризмів та есеїст, походив із дуже заможної єврейської родини, яка свого часу володіла концерном із виробництва цементу. Вчився в Берліні. Саме статус «багача», а також неприваблива зовнішність («Дрібний, рудий чоловічок з неправильним овалом обличчя викликав у всіх моїх приятелів купу застережень,» – так описав його Ярослав Івашкевич, якого Наперський вважав другом), робили його в очах оточення «непоетом», незалежно від якості написаних ним віршів. Його перекладацький доробок принаймні частково поціновано, натомість власну поезію він видавав своїм коштом, що її автоматично дискредитувало. У 1922 – 1935 роках був чоловіком Ірени Тувім, хоча формально вони розлучилися в 1930 році. Наперський не приховував своєї гомосексуальності, про нього казали, що він одночасно трагічний, смішний і гротескний. У «Книжці моїх спогадів» (1968) Ярослав Івашкевич написав, що, опинившись у Варшаві, жив у віллі Ейгера впродовж кількох тижнів, але мусив залишити цей прихисток через погане ставлення «старого, багатого, злостивого» консула Ейгера (йдеться про Марекового батька, почесного консула Данії, власника концерну «Portland-Cement» Болеслава Ейгера – Марек Ейгер тоді на деякий час поїхав за кордон). Отже, Марек був знайомий зі «скамандритами» не тільки через Ірену, але до їхнього кола не належав, хоча як критик і перекладач співпрацював з виданням «Відомості Літературне» всі 15 років, з 1924 року аж до початку війни. Вивчаючи творчість Пруста, Наперський одним із перших в Європі проговорив його гомосексу-

альність як дослідник літератури, він торкався теми гомосексуальності і коли писав про багатьох інших французьких письменників. Про Наперського пліткували, що він одружився з Іреною, бо вона була сестрою Юліана Тувіма, – щоби бути прийнятим у коло «скамандритів». З іншого боку, є свідчення, що вони були справді закохані одне в одного – хоч, може, лише платонічно. Невдовзі після весілля Наперського з Іреною застрелився його брат і помер його батько. Очевидно, Наперського варшавське літературне середовище просто не розгледіло – якби воно його сприйняло і прийняло, то певною мірою збагатилося б: він не був просто собі графоманом, як про нього казали чи думали його знайомі. Оскільки Наперський був надзвичайно заможною людиною, то, очевидно, підтримував «скамандритів» фінансово – принаймні це логічно випливає з багатьох натяків і недомовок у щоденниках, спогадах та листуванні. Відомо, що він часто «робив протекцію», зокрема допоміг знайти добру роботу Ярославіві Івашкевичу. Список балів та світських раутів, на які отримували запрошення Юліан Тувім та його дружина, теж свідчить про певну близькість подружжя до кіл фінансистів. У 1937 році Наперський створив за власні гроші аполітичний і апрограмний журнал «Атенеум» (і фактично сам його редагував), де друкувалися Анна Сьвірщинська, Чеслав Мілош, Юзеф Чехович, Юліан Пшибось та ін. Коли почалася війна, Наперський вирішив залишитися у Варшаві, практично відразу був заарештований гестапо (навіть чи випадково – адже Наперський надзвичайно часто бував у Німеччині, в Берліні зокрема), тяжко катований у тюрмі «Павяк» й у квітні 1940 року розстріляний. Із Тувімом вони майже не спілкувалися – насамперед через мовчазне небажання Тувіма, який вбачав у по-декадентськи смішному чоловікові сестри, про якого у варшавському літературному середовищі розповідали анекдоти, «щось неповноцінне». Крім того, Тувімові не подобалися його вірші. Хоча у листах до сестри, зо-

крема в листі від 7 липня 1946 року, Тувім називає його «бідним Маречком».

Ставінський, Юліан (1904, Пłosкіров – 1973, Варшава) – перекладач з російської та англійської мов, редактор, чоловік Ірени Тувім. Захистив докторську дисертацію з юриспруденції. До війни був суддею в провінції, пізніше – адвокатом і юрисконсульту у Варшаві. З Іреною Тувім познайомився в домі її першого чоловіка Наперського. Відчуваючи, що між нею і Ставінським спалахнуло почуття, Ірена вдалася до втечі в Париж, Ставінський поїхав за нею; коли Ірена сказала, що не хоче бути з ним, прострелив собі груди. До Варшави вони повернулися як пара. Майже 5 років Ставінський і Ірена Тувім жили в містечку, де він був суддею, «на віру»: Ірена розлучилася зі Стефаном тільки в 1935 році, і тоді Ставінський купив адвокатську практику у Варшаві.

Коли почалася війна, у 1939 році, через Румунію і Францію Ставінський та Ірена Тувім-Ставінська емігрували до Великобританії, дорогою до Чернівців випадково зустрівшись у Снятині із Юліаном Тувімом і Стефанією. Та випадкова зустріч дуже вразила і зворушила Тувіма, тому Тувім зі Ставінським мали окреме листування – тобто Тувім писав йому незалежно від листування з сестрою. У Великобританії Ірена Тувім і Ставінський жили до січня 1945 року, після того деякий час гостювали в Тувімів (з лютого і до кінця літа 1945 року), які тоді перебували в Канаді; літо 1945 року всі четверо провели в Торонто. Після цього Ставінський почав працювати на уряд комуністичної Польщі і невдовзі отримав дипломатичну роботу у Вашингтоні. У 1947 році Ставінський та Ірена Тувім повернулися зі США до Польщі. Після повернення Ставінський займався переважно літературним перекладом, найбільше з англійської, крім того, допомагав перекладати Ірені Тувім. Це була справжня політична опала: він навіть не міг повернутися до юриспруденції.

Тувім, Ірена (1899, Лодзь – 1987, Варшава) – сестра Юліана Тувіма, польська поетеса, прозаїк, перекладачка. Вчилася у польській жіночій гімназії. Дебютувала 1916 року віршем «Панночка», деякі з її перших матеріалів у лодзькій пресі були написані у співавторстві з Юліаном Тувімом і за спільним підписом (I.J.T.). Так само – I.J.T. – Тувім підписував і деякі власні тексти. Деякий час намагалася працювати вчителькою. Через брата була пов'язана зі «скамандритами», крім того, саме Тувім налагоджував для неї майже всі ділові контакти. З 1930 року – член польського ПЕН-клубу. Написала спогади про Тувіма, а також, іще в еміграції, – «Лодзькі пори року», де описала їхнє з Юліаном «ненависне» дитинство і ранню юність (хоча сам Юлек з'являється там всього лише десять разів). Вони були дуже зріднені між собою, першу в житті десятиденну розлуку з братом, який поїхав гостювати до дядька у Варшаву, Ірена пережила вкрай болісно. По суті, лише Юліан її розумів. Мати казала Ірені, що вона «найбридкіша дитина, яку вона бачила за все своє життя», батько казав, що вона стане «світової слави красунею», тому Ірені залишався тільки брат, вони мали багато спільних інтересів, і він усе життя був для неї близькою людиною та опорою. «24 вірші» – любовна лірика Ірени, перша її книжка, дуже подобалася чоловікам. Стефан Наперський спеціально приїхав із Варшави, щоби порозмовляти з Іреною, через 3 місяці відбулися заручини, в 1922 році – весілля (у Лодзі, в костелі, бо Стефан охрестився на католика, тоді як Юліан брав шлюб зі Стефанією у синагозі). Важко сказати, чи Ірена справді кохала Стефана, невідомо, чи вона, виходячи заміж, знала про його гомосексуальність, у кожному разі, в неї є вірші, присвячені Стефанові, а в нього – присвячені їй. Але в Юліана Ставінського вона закохалася по-справжньому, хоча спочатку не збиралася кидати чоловіка-магната: у восьмикімнатній віллі з прислугою їй було затишно і комфортно. Стефан сам запропонував їй піти до Ставінського –

на рік, із тим, що потім вона зможе до нього повернутися. Ірена пішла назавжди: розлучилася, вийшла заміж удруге, приїхала до Варшави і почала перекладати для дітей. Перші (і найкращі) переклади Ірена Тувім опублікувала в 1938 році («Вінні Пух» Мілна – у перекладі Ірени Тувім «Кубусь Пухатек» і «Хатка Пухатка»; «Мері Поппінс» Памели Ліндон Треверс) – і ці її переклади зовсім не випадково співпали в часі з геніальними дитячими віршами Юліана Тувіма. У цей період вони бачаться з Юліаном надзвичайно часто. Так само часто вона бачиться і з Наперським, який був чудовим перекладачем і редактором. Ймовірно, Ірена як перекладач скористалася не одною підказкою чи порадою Наперського, в кожному разі, рівень її довоєнних перекладів набагато вищий, ніж післявоєнних робіт. Дізнавшись про обставини смерті Наперського, Ірена ще багато років тужила за ним як за другом і присвятила йому кілька пронизливих віршів. Тужила вона і за Тувімом. Коли брата і сестру розлучила еміграція, вони почали листуватися, причому листування Ірени Тувім і Юліана Тувіма стало не просто регулярним, а в окремі періоди – щокількаденним. Високий літературний рівень цих листів вражає, вражає також рівень відвертості Тувіма. У 1945 році Ірена з чоловіком приїжджає до Канади, до Юліана Тувіма, вони понад півроку живуть майже разом. Імовірно, на те, що Ірена з чоловіком все ж таки повернулися в 1947 році в Польщу, вирішальним чином вплинув Тувім, який засипав її листами з проханнями повернутися (Ставінський радше волів залишитися в еміграції, очевидно, про це стало відомо, тому його дипломатична кар'єра блискавично урвалася після повернення на батьківщину). Однією з перших книг, які Ірена Тувім переклала, повернувшись у комуністичну Польщу, був «Захар Беркут» Івана Франка; щоправда, перекладала з російської. Втрату брата пережила дуже тяжко, за свідченнями друзів, після смерті Юлека Ірена дуже змінилася. Крім того, вона практично перестала перекладати

з російської – може тому, що попит на «радянські» книжки став суттєво меншим. За переклади книжок для дітей в 1969 році Ірену Тувім нагороджено Кавалерським Хрестом Ордена Відродження Польщі, а в 1981 році – нагородою Польського ПЕН-клубу. 14 останніх років життя Ірена Тувім прожила вдовою, у тяжкій депресії.

Лесьмян, Болеслав (Болеслав Лесман, 1877, Варшава – 1937, Варшава) – геніальний польський поет єврейського походження, кузен письменника і адвоката Яна Бжехви, друг Франца Фішера, небіж поета Антонія Ланге, один із найбільших новаторів мови і стилю. Народився в польськомовній сім'ї, по батькові – потомствених книгарів і букіністів Лессманнів, згодом – Лесманів; родичі по матері були юристами. Але його батько Юзеф Лесман був службовцем – властиво, директором пенсійної каси при Південно-Західній залізниці. Тому діти з батьком багато часу провели в Києві, сам Лесьмян – понад 20 років. До слова, поет начебто зовсім не пам'ятав матері. У спогадах дочки Болеслава Лесьмяна Марії Людвіки виринає не цілком зрозуміла сімейна історія. Якщо це правда, то батько Лесьмяна викрав усіх чотирьох дітей у дружини, яка його зрадила і хотіла від нього втекти до іншого. Виконуючи волю батька, Болеслав у 1897–1901 роках вчився в Київському університеті на юридичному факультеті. З 1901 року перебував у Варшаві, побував у Монако, деякий час жив у Франції, переважно в Парижі (з 1903-го). Не пізніше 1903 року почався його любовний зв'язок із кузиною і по матері, і по батькові – художницею Целіною Сандерленд (нар. 1885 р.), який тривав, як пише Бжехва, надзвичайно довго, приблизно до середини 1920-х років. Друга важлива жінка в його житті – на вісім років молодша художниця Зофія Хилінська, з якою він познайомився в Парижі в 1904 році, а одружився в 1905 – теж у Парижі, і з якою мав двох дочок. Свою найкращу любовну лірику Лесьмян присвячував

Дорі Лебенталь, хоча все життя мав великий успіх у жінок і без вагань зраджував і дружину, й обох коханок (у Целіні Сандерленд була майстерня в тому ж будинку на Маршалковській, де жила Дора Лебенталь, саме вона їх з Лесьмяном і познайомила, причому Дора і Целіна до кінця життя залишалися близькими подругами). Целіна, оскільки кохала Лесьмяна, який був її братом, другом і єдиним мужчиною, так ніколи і не вийшла заміж. Можливо, саме Лесьмянові стосунки з жінками були одною з причин того, що Тувім (усвідомлено чи ні) трактував Лесьмяна не просто погано, а зі зверхністю порядної людини щодо непорядної. Завдяки Зенонові Пшесмицькому (Міріаму) Лесьмян почав писати для журналу «Химера» – практично від моменту її створення (перший номер з'явився на початку 1901 року, останній – у грудні 1907, загалом вийшло 30 номерів). У 1906 або 1907 році в Парижі Лесьмян познайомився і заприятелював з Константином Бальмонтом (хоча це могло статися ще в Києві) та з його колом (російські символисти), в 1906–1907 роках у Росії опубліковані два цикли віршів Лесьмяна, написаних російською мовою. У 1911 році Лесьмян став співзасновником Мистецького театру в Варшаві. В 1912–1914 роках жив у Франції, потім у Лодзі. 1912 року вийшла перша книга його віршів – «Сад на розпутті», 1920 – «Лука», 1936 – «Тінистий напій», 1938 (по смертю) – «Лісове збування». Восени 1918 року Лесьмян із сім'єю перебрався до Грубешова, де працював нотаріусом, згодом (1922) – до Замосьця, як начальник нотаріальної контори. У Варшаві бував лише наїздами – сучасники-очевидці згадують, що Лесьмян прибував ранковим потягом із Замосьця і одразу ж ішов до «Земянської». У 1929 році каса нотаріату, канцелярію якого очолював Лесьмян, була двічі пограбована. За другим разом виявилось, що викрадена сума перевищує 30 000 злотих (Ян Бжехва, сам адвокат, зазначає, що йшлося про не менш як 200 000 злотих). Відповідальність лягла на Лесьмяна, що вкинуло його та сім'ю в крайню

нужду до кінця життя. Дора Лебенталь, жінка, яка його любила, щоби врятувати Лесьмяна, продала все, що в неї було, в тому числі своє велике помешкання по вул. Маршалковській в центрі Варшави і власну гінекологічну практику. Потім іще багато років Дора передавала пакунки з їжею сім'ї Лесьмяна. Коли в 1933 році Лесьмян став членом Польської академії літератури, він як академік почав отримувати незначну фінансову допомогу, від якої його родина цілком залежала. У 1935 році Лесьмян з дружиною і доньками перебрався до Варшави. Помер у варшавському помешканні, очевидно, від давньої хвороби серця.

Епізод у житті Лесьмяна, пов'язаний з Лодзю, дуже «лесьмянівський». У 1916-1917 році директором Польського театру в Лодзі став Януш Орлінський, він запросив Лесьмяна до співпраці з театром. Саме Лесьмян у 1916 році написав на візитній картці зі своєю адресою в Лодзі кілька речень, якими рекомендував молодого польського поета Юліана Тувіма Зенонові Пшесмицькому, головному редакторові «Химери»: «Прошу Вас приділити хвилину часу п. Юліанові Тувіму, молодому поетові». Тоді ж Тувім дав читати Лесьмяну свої вірші, покладаючи на його покровительство великі надії. Але за тиждень Лесьмян сказав йому, що ці вірші «нічого не варті», що це навіть «зовсім не вірші». Згодом, після виходу Тувімового «Чигання на Бога», Лесьмян сказав, що ці вірші – чудові, тоді ж принагідно з'ясувалося, що в 1916 році Лесьмян Тувімових віршів не те що не прочитав – він на них навіть не подивився. Ситуацію описує сам Тувім у спогадах про Лесьмяна. Далі Лесьмян і Тувім зустрічаються вже у Варшаві. Зі спогадів очевидців випливає, що в «Земянській» Тувім і Лесьмян мали особливий стиль спілкування, обтяжений специфічними «ритуалами» (Тувім «Луку» Лесьмяна наче і хвалив, проте дуже двозначно, по-блазеньки падав перед ним на коліна і цілував йому руку – ці сценки, які повторювалися і поза «Земянською», згадує бага-

то людей; треба зазначити, що і Стаффові Тувім не раз публічно цілував руку – та це сприймалося зовсім інакше). До знаменитого столика «скамандритів» Лесьмян, очевидно, допущений не був, надто ж з огляду на те, що він часто приходив у кав'ярню зі своїми дітьми – то з одною, то з другою дочкою. Коли Франц Фішер приходив у «Земянську» без Лесьмяна, він іноді підсідав до «скамандритів», де йому були завжди раді, проте з Лесьмяном – ніколи (є згадки про один-єдиний раз, і тому це всіх дуже здивувало). Про послідовне ігнорування Лесьмяна «скамандритами» пише і такий достовірний свідок, як Ян Бжехва. Більше того, Лесьмян і сам намагався з ними не перетинатися; він зазвичай бував у «Земянській» в пообідній час, тоді як «скамандрити» приходили в дообідній. Ймовірно, Лесьмяна «скамандрити» не кликали до себе за столик тому, що він був великий (це розуміли уже в двадцяті роки), але іншою причиною, ніж Бой чи Тувім (у «Химері», де публікувалися також Вацлав Берент і Леопольд Стафф, Лесьмян, поруч зі Стаффом, входив до трійки чільних поетів). «Вядомосьці Літерацке» також абсолютно послідовно бойкотували Лесьмяна – за 14 років було опубліковано всього лише 4 його вірші, і легко припустити, що це чинилося через ніколи не забуту лодзьку образу Тувіма. На це накладалася окрема історія дрібних конфліктів і «непорозумінь» між Лесьмяном та Івашкевичем. Івашкевич іще в 1922 році накинувся на «праслов'янськість» Лесьмянових віршів, що було не просто несправедливо, а демонструвало або цілковиту сліпоту Івашкевича, або його абсолютну упередженість. Лесьмян у ставленні до Тувіма та Івашкевича був значно чесніший. Головний закид Лесьмяна до Тувіма, Слонімського та інших «скамандритів» зводився до того, що вони пишуть «актуальні», злободенні вірші, без метафізики.

У 1936 році стався знаменний епізод. Лесьмян як член Польської академії літератури виступив категорично проти кандидатури Тувіма і віддав свій го-

лос за Фердинанда Гетеля (якого, власне, і було обрано). Тувім, по суті, публічно відреагував на це так, що проти нього виступили антисеміти (при тому, що Лесьмян і сам був євреєм, але, на відміну від Тувіма, жодних антисемітських вибриків ніколи собі не дозволяв). Коли у 1937 році Лесьмян помер, Тувім написав про нього спогади. З них можна вибрати кілька надзвичайно захоплених цитат, але окремі пасажі звучать надто двозначно («[Лесьмян] Тягнув по світу хирляве своє тільце, здивований, що ходить» і «нічого не розумів»; «Чи ви думаєте, що він ходив? Брів, заточуючись, мов п'яний»... Або: «Як це? І ВОНО ходить по світі? І ВОНО живе між людей? І ВОНО має ті самі права – фізичні, моральні і суспільні, що й усі ми?» У загалом невеликому тексті таких «незручних» формулювань надивовижу багато). В останні роки життя, як згадують знайомі Тувіма, він відгукувався про Лесьмяна та його творчість радше холодно і неприхильно (це були часи, коли багатьом здавалося, що Лесьмяна буде забуто). Властиво, велику роль в «неіснуванні» Лесьмяна в польському літпроцесі відіграло його «неіснування» у «Вядомосьцях Літерацкіх» – і до, і після смерті. Івашкевич у 1962 році, в «Маргіналіях», сформулював це так: «Ані його [Лесьмяна], ані його поезії ми ніколи не трактували серйозно».

Бат, Александер (за метрикою – Александер Хват, 1900, Варшава – 1967, Париж) – польський письменник і поет єврейського походження (батько був хасидом), перекладач із російської, англійської, німецької, французької мов. До 1914 року вчився в російській варшавській гімназії, але доки склав іспити на атестат зрілості (в 1918 році), змінив ще дві гімназії. Вчився на філософському факультеті Варшавського університету (1918 – 1926 рр., з перервою), перебував під великим особистим впливом професора Тадеуша Котарбінського, а в мистецькому сенсі був пов'язаний з футуристами. Під час польсько-більшовицької війни пішов добровольцем у Військо

Польське, але участі в боях не брав. У 1921–1922 роках був редактором журналу «Нова Штука» (авангард, футуризм), в 1924–1925 редагував «Альманахи Новей Штукі». У 1929 році став редактором «Месенчника Літерацкего», радикального видання промарксистськи налаштованого літературного середовища. Як редактор «Месенчника Літерацкего» Ват із вересня до кінця 1931 року просидів у тюрмі. Видання припинило існування, Ват як політично неблагонадійний мав труднощі з пошуками роботи. Із початком війни в 1939 році опинився у Львові, брав участь у заходах, до яких радянська влада Західної України активно залучала письменників – утікачів із Польщі. Уже через кілька місяців, в січні 1940 року, був заарештований НКВД, після року ув'язнення був вивезений до Казахстану. Повернувся до Польщі в 1946 році. З 1947 року – в керівництві ПЕН-клубу, головний редактор РІВ'у – одного з ключових польських видавництв. З 1959 року в еміграції, з 1961 живе у Парижі. У 1967 році Ват наклав на себе руки. У своєму «Щоденнику без голосних» багато згадує Тувіма, але в основному за рахунок спільного кола знайомих або суто в контексті творчості. Пише про Тувіма Ват і в «Моему столітті». Ват і Тувім доволі часто перетиналися до 1929 року, але в наступне десятиліття, до початку Другої світової, їхні дороги поступово розійшлися. Відповідно, Тувім і Ват тільки умовно належали до одного середовища. Тувім ні футуризму, ні авангарду не любив, не подобалося йому і радикальне польське лівацтво зразка початку 1930-х., але, ймовірно, для Вата Тувім робив персональний виняток. Ватові присвячений надзвичайно емоційний вірш «У Барвистані», який свідчить про те, що на момент його створення автор і адресат були в добрих приятельських стосунках.

Вітгліц, Юзеф (1896, Дмитрів, біля Радехова – 1976, Нью-Йорк) – польський письменник, перекладач єврейського походження. Народився в успадкованому його батьками поміщицькому маєтку на

Волині. Через хворобу матері (вона померла, коли Віттліну було 8 років) сім'я переїхала до Львова. У 1906–1914 роках Віттлін вчиться у Львівській гімназії. Батько помер, коли Юзефові було 14 років, і ним заопікувалася сестра матері. Після 6 класу гімназії його не перевели в наступний через неуспішність. На все життя Віттлін залишився «личаківським хлопцем», «львівським батяром», він так ніколи і не «зваршавів» (Віттлінів неологізм) – і через понад тридцять років, у 1946-му, в Нью-Йорку, видав книжку «Мій Львів». У серпні 1914 року Віттлін вступив добровольцем до Польського Легіону, але це військове об'єднання розпустили, бо командування не склало присяги австрійському уряду. У 1915 році Віттлін опинився у Відні, де склав іспити на атестат зрілості та вступив до університету. Там же познайомився і заприятелював, зокрема, з Рільке і Йозефом Ротом. У 1916 році, під впливом Рота і разом із ним, опинився в австрійській армії, де був притягнутий до дисциплінарного покарання, бо розмовляв польською. Відбуваючи покарання, захворів на скарлатину, після цього решту війни провів як перекладач в австрійському концтаборі для військовополонених. У цих умовах почав перекладати Гомерову «Одіссею» (переклад за життя Віттліна кілька разів перевидавався у виправлених редакціях; він відносно мало відомий у Польщі – через заборону публікувати Віттліна в ПНР, недооцінений, але найкращий із тих, що існують на сьогодні). З вересня 1918 року Віттлін знов у Львові, вчиться на філософському факультеті Львівського університету, протягом півроку бере участь у збройних сутичках між поляками й українцями у так званій «війні за Львів». Згодом кілька років працює у Львові вчителем і поринає в літературу. У 1920 році дебютує збіркою «Гімни». Був пов'язаний із журналом «Здруй», але не світоглядно – просто публікував там свої вірші. З 1922 року Віттлін у Лодзі. У 1924 році одружився з Галіною Гендельсман. Їхній доньці Ельзбеті (народилася у 1932 році) Тувім присвятив свій геніальний вірш

«Локомотив». У 1925 році Віттлін починає писати роман «Сіль землі», в 1925–1927 роках перебуває на кількох урядових стипендіях, в тому числі в Італії. З 1927 року живе у Варшаві, це час особливого зближення зі «скамандритами», хоча багатьох із них, насамперед Тувіма, добре знав і до того. Про свої з ними стосунки і суперечки щодо належності його до «скамандритів», сам Віттлін приблизно тоді писав: «...Щоразу, коли «скамандритів» закидають болотом і роздають їм стусани, – то й про мене також не забувають, зате коли «скамандритів» хвалять чи якимось вишановують, то мені з того добра ніколи нічого не перепадає». У 1928 році бере участь у Першому з'їзді поетів у Плавовіцах. Приблизно тоді ж Тувім присвятив Віттлінові один із унікальних своїх віршів, справжній шедевр – «Віхолу». У 1929–1932 роках Віттлін живе у Франції, продовжує роботу над романом «Сіль землі». В 1937 році «Сіль землі» визнана як найкращий роман року («Вядомосьці Літерацке»), а в 1938-му Віттліна відзначено Золотим Академічним Лавром Польської академії літератури. У 1939 році «Сіль землі» офіційно представлена на здобуття Нобелівської премії з літератури. У ті ж таки 30-ті роки Віттлін мало не був висланий до Берези (у табір) – за «пацифізм».

У період між 1932 і 1939 роком письменник живе то у Франції, то в Польщі, причому Друга світова застає Віттліна у Франції, він їде в Париж, де протягом доволі тривалого, з огляду на обставини, часу, «скамандрити» перебувають у майже повному складі (відновлюється їхнє «бування» в кав'ярнях і виступи). Через 7 місяців, ціною великих зусиль, у Париж приїжджають дружина і донька Віттліна, і йому вдається з сім'єю виїхати через Португалію до США. Зими 1941 року Віттлін живе у Нью-Йорку. На відміну від інших польських письменників-емігрантів, його твори в 1946–1947 роках усе ще публікуються в Польщі, але у 1956-му Віттлін підписав відозву про непублікування у ПНР, після чого на більш як тридцять років його твори зникли з польських книгарень.

Коли Тувім опинився в Нью-Йорку, з Вітлінами він бачився доволі рідко, бо вони жили за містом. До того ж почала гостро даватися взнаки різність переконань, у 1942 році вони з Тувімом мали розмови про політику, відгомони яких – у листах друзів, у тому числі – в листі Лехоня до Тувіма від 29 травня 1942 року. У 1945 році (власиво 31 липня) Тувім писав до Вітліна із Торонто, виступаючи від імені «емісарів» з підрадянської Польщі, з пропозицією повернутися в Польщу, співпрацювати з урядом Берута, обіцяючи за це, що його «ніхто не буде «змушувати» писати ті, а не інші твори». Вітлін цю пропозицію проігнорував. Між Тувімом і Вітліном відбулося кілька пропагандистських – з боку Тувіма – телефонних розмов. Коли Вітлін сказав, що за ним стежать і його телефонні розмови прослуховують, Тувім кинув слухавку. 13 лютого 1946 року Вітлін написав Тувімові листа, де розповів про стеження за ним і Лехонем. Отож Вітлін зовсім не був «наївним» з приводу «комуністів». Але подиву гідною є «наївність» Тувіма, якому (навіть з огляду на їхні з Вітліном розмови 1941 – 1942 років) було прекрасно відомо, що думає Вітлін про Сталіна, про політику СРСР відносно Польщі, про Тувімову «дружбу» з московськими пропагандистами тощо. Їхні взаємини з Вітліном, на відміну від стосунків з іншими «скамандритами», містили в собі щось, крім дружби, – щось «надлюдське». Принаймні Вітлін бачив Тувіма наскрізь, а Тувім усе життя тягнувся до Вітліна. «Юзью» із Тувімом був щирим і приятним, але надмірного зближення не допускав. Через кілька днів після смерті Тувіма Вітлін написав есе «Смерть Тувіма» – один із найбільш чесних, точних, відвертих і пронизливих текстів про поета з Лодзі.

Слонімський, Антоній (1895, Варшава – 1976, Варшава) – польський поет, фейлетоніст, драматург, сатирик, театральний критик і громадський діяч єврейського походження. Антоній Слонімський народився в сім'ї популярного у Варшаві «лікаря вбогих»

Станіслава Слоніmsького. Дід Слоніmsького по батькові, Хаїм Зеліг Слоніmsький, був видатним математиком, лауреатом численних математичних нагород. Батько Антонія Слоніmsького був діячем Польської соціалістичної партії (тієї, що заснована 1892 року), його кабінет і квартиру тривалий час використовувало підпілля, яке боролось за незалежність Польщі, в їхньому домі неодноразово переховувався Юзеф Пілсудський, який навіть наприкінці 1920-х у розмові з Антонієм Слоніmsьким згадав точну адресу варшавського помешкання Слоніmsьких. До майже 10 років Антоній Слоніmsький взагалі ніде не вчився, мав тільки домашню освіту. Його зарахували у школу, але в 5 класі відрахували за погану поведінку і публічне висміювання вчителів.

У 1917 році Антоній Слоніmsький закінчив Школу мистецтв у Варшаві, деякий час вчився живопису в Монако, ще до Першої світової побував у Німеччині та Франції. У 1917–1918 роках організовував виставки своїх робіт, причому в найкращих виставкових залах Варшави, зблизився зі студентським середовищем Варшавського університету і з редакцією місячника «Pro Arte». У 1913–1919 рр. Слоніmsький малював для сатиричного тижневика «Совізджал», де, очевидно, і познайомився з Тувімом. Можливо, саме під впливом Тувіма і Лехоня Слоніmsький почав писати ліричну поезію і сатиру.

У 1918 році, що став переломним у його кар'єрі митця, разом із майбутніми «скамандритами» заснував літературну кав'ярню «Під Пікадором», а в 1919 році увійшов у «велику п'ятірку» поетичної групи «Скамандер» та до редакції однойменного журналу. Крім «Скамандера», співпрацював з виданнями «Кур'єр Польскі» (1920–1923) та «Вядомосьці Літєрацке» (1924 – 1939). У 1928 та 1929 роках брав участь у з'їздах поетів у Плавовіцах. У 1933 році одружився з художницею Яніною Конарською, відбивши її у Вежинського, який власне тоді ж розлучився з першою дружиною. Багато писав для численних варшавських

кабаре, був членом професійної Спілки польських письменників і польської секції ПЕН-клубу. На той час був відвертим антикомуністом (1932 року написав «Мою подорож у Росію»). З початком Другої світової емігрував (через Румунію, причому частину шляху разом з Тувімом і Стефанією Тувім) у Париж, а після капітуляції Франції – до Лондона. В 1940 році вийшла його збірка патріотичної поезії «Сигнал тривоги», яка була настільки популярна, що до 1945 року видавець п'ять разів додруковував її наклад. Вірш «Сигнал тривоги» знали напам'ять тисячі поляків. В еміграції співпрацював із більшістю польських еміграційних видань, у 1942 році спільно з Каролем Естрейхером заснував місячник «Нова Польска» (виходив у 1942–1946 роках). Йому закидали надмірну «багатоликість», у середовищі емігрантів побутовало навіть спеціальне слово – «слонімщина», коли йшлося про певну «ненаївну» політичну безпринципність і залагодження власних інтересів під виглядом громадської діяльності. Зі свого боку, Слонімський опублікував багато текстів, вельми неприхильних щодо діячів польської еміграції. З 1945 до 1948 р. керував секцією літератури ЮНЕСКО (діяльність ЮНЕСКО в той час контролював Сталін), до 1951 року був директором прокомуністичного Інституту польської культури в Лондоні. У 1951 році повернувся до Польщі. Протягом 1951–1976 років твори Слонімського кілька разів вилучалися з обігу, хоча в 1956–1959 роках Слонімський очолював Спілку польських письменників. 1955 року Слонімський отримав Державну премію першого ступеня. У березні 1964 року був одним із організаторів опозиційної акції, названої «Листом 34-х», – то був перший груповий протест польських інтелектуалів проти політики ПНР у сфері культури. Наприкінці життя Слонімського вважали видатним діячем польського опозиційного руху в ПНР. Деякий час секретарем Слонімського був Адам Міхнік. Загинув Слонімський в автомобільній аварії, маючи 81 рік.

Стосунки Тувіма і Слонімського не такі прості, як здається на перший погляд. Слонімський у своєму «Алфавіті спогадів» відтворює багато епізодів із їхнього спілкування, включно з обставинами першої зустрічі, але з цих фактів і часто анекдотичних колізій важко зрозуміти, якими власне були взаємини між двома поетами, чи була між ними сердечність, тому що переважно Слонімському йдеться про зовнішній, казусний бік спілкування з Тувімом. В тому ж таки «Алфавіті спогадів» Слонімський пише: «Дружба з Тувімом і партнерство обмежувалися сердечністю, щирістю в стосунках і жартами. Мені ніколи не траплялось так, як з Лехонем, проговорити з Тувімом до ранку». Щоправда, цитуючи ці слова, варто уточнити, що Слонімський і Лехонь найдовше з цілого товариства не одружувалися, причому Лехонь так і залишився самотнім. У цьому контексті не можна не згадати щоденникового запису Лехоня від 29 листопада 1953 року: «Як багато мене відділяло від Тувіма і Слонімського, діалогу лише кілька років тому. Тоді (за часів кав'ярні «Під Пікадором». – М. К.) ми могли цілими днями читати вірші, епіграми і дотепи – і не добалакувалися до всіх цих суперечностей, яких, може, тоді і не було». Але під час війни, в Парижі, «скамандрити» зібралися майже у повному складі, в них відбулося декілька виступів, з'явилися кав'ярні, де вони стали «бувати», і в цей час стосунки між ними, а також взаємини з публікою – в передчутті незнаних іще випробувань, були майже ідилічними, особливо якщо порівнювати з кінцем 1930-х років. Тут слід пояснити, що у 1939 році Єжи Петркевич взагалі вимагав для «скамандритів» єврейського походження, тобто для Тувіма, Слонімського і Віттіліна, смертної кари, у газетах з'являлися карикатури з повішеними Слонімським, Віттіліном і Тувімом. Одним із чинників наростання такої «спрямованої агресії» було «огризання» Тувіма; Слонімський і Віттілін у ситуації антисемітських нападок реагували поміркованіше, навіть дуже стримано – але вони не

могли не засуджувати Тувіма, який робив усе, чого не робили вони.

Коли Слонімський опинився в Лондоні, деякий час Тувім спілкувався з ним через свою сестру Ірену (яка теж жила в Лондоні) – вона переказувала Слонімському новини від Тувіма, а Тувіму – від Слонімського. Після повернення Слонімського у Варшаву Тувім спілкувався з ним не дуже часто і майже офіційно: іскрометний гумор (те, що єдало їх найбільше) – вичах, мало працездатний через стан здоров'я Тувім волів оточувати себе людьми, перед якими він міг імітувати активну діяльність, натомість Слонімський надто добре його знав – і при тому був надто відвертий. Востаннє Тувім і Слонімський бачилися в офіційній обстановці, в приміщенні Спілки польських письменників, на зустрічі на честь Стаффа – 12 листопада 1953 року.

Стафф, Леопольд (1878, Львів – 1957, Скаржиско-Каменна) – польський поет, перекладач, автор есеїстичної прози і драматичних творів. Один із чільних молодопольських поетів. За життя визнаний класиком, Стафф став творчим і духовним взірцем для багатьох польських поетів – від «скамандритів» до Ружеви́ча. Закінчив львівську класичну гімназію, у 1897–1901 роках вчився у Львівському університеті (спершу вивчав право, а тоді філософію та романістику). Був глибоким знавцем творчості та філософії Ніцше, що певною мірою формувало його як мислителя і людину, але творчість Стаффа свідчить, що, попри це, ніцшеанцем він не став. Доктор *honoris causa* Варшавського університету (1939), Ягеллонського університету (1949), з 1933 року – член, а впродовж 1934–1939 років – віце-президент Польської академії літератури. Від дебюту 1900-го, за майже 60 років творчої діяльності, Стаффа вважали «поетичним ровесником» представники трьох епох в історії польської літератури. Він видав кільканадцять збірок віршів, і майже кожна з них ставала подією. Був сином

Францішека Стаффа (за походженням чеха), власника цукерні у Львові і досить впливового громадського діяча. Леопольд мав двох братів: Францішек став професором-іхтіологом, Людвік Марія Стафф був поетом. Беата Обертинська (1898–1980, польська письменниця) у своїх «Спогадах» пише: «Про нього знали тільки те, що його батько, а потім мама-вдова, мали у Львові цукерню. І все. Приходив і був, і всі його любили». Упродовж деякого часу брав участь у зустрічах і дискусіях львівської групи «Планетники» (Остап Ортвін, Ян Руффер, Станіслав Антоні Мюллер, Едвард Порембович і Ян Каспрович, зустрічалися в домі Марилі Вольської). Найактивніше зустрічі відбувалися в 1900–1905 роках, а влітку товариство кілька разів спільно виїжджало відпочивати під Сколе. У квітні 1901 року вперше поїхав в Італію, але невдовзі помер його батько, і Стафф повернувся. У 1902 році Стафф поїхав у Францію та рік вивчав у Сорбонні французьку мову і літературу. В 1906 році вдруге відвідує Італію. 1913 року, з серпня по жовтень, Стафф перебуває у Руді-Маленецькій, де його брат Францішек, відомий на той час науковець, керує дослідною рибальською біостанцією на ріці Чарна (сам же Францішек і заснував її за рік до того). Саме в Руді-Маленецькій Стаффа відвідав Юліан Тувім. В 1915 році, як і багатьох інших мешканців Львова, який було окуповано росіянами, Стаффа примусово евакуювали. Зі статусом біженця він самотужки дістався Харкова, кілька років (1915–1918) прожив у цьому місті, потім оселився у Варшаві. У 1920–1921 роках був одним із редакторів місячника «Нови пшегльонд літератури і штуки» (два інші редактори – Вацлав Берент і Стефан Жеромський). У 1919 році вмирає мати Стаффа. У 1920-му він бере шлюб з Хеленою Лінденбаум (до слова, у 1957 році він пережив кохану дружину лише на кілька місяців).

З 1918 по 1927 рік Стафф жив у столиці фактично на межі крайньої вбогості, проте він не зраджує своїх занять поезією, філософією тощо. Варто звернути

увагу на імена тих, кого він перекладає, щоби скласти уявлення про його життєві цінності та ідеали: латинські елегії Яна Кохановського, дещо з Геракліта, дещо з Франциска Асизького і т. п. Під час Другої світової Стафф залишався у Варшаві, брав участь у підпільному навчанні, після війни кілька років прожив у Кракові, але у 1949-му знову повернувся до Варшави. У 1923 році став кавалером Офіцерського Хреста Ордену Відродження Польщі, в 1933-му – кавалером Командорського Хреста Ордену Відродження Польщі. У 1927 та 1951 роках його було нагороджено Державною премією з літератури, в 1948 році був відзначений нагородою ПЕН-клубу за переклади, у 1951 та 1955 роках отримав Державну премію першого ступеня.

Вже перша книга Стаффа («Сни про міць», 1901) не просто привернула до нього увагу, а й стала початком нового періоду в польській поезії (хоча нині саме ця його лірика читається зовсім інакше). До 1914 р. Стафф опублікував 12 книг віршів. Видана в 1919 р. збірка «Польові стежки» стала переломною для всієї польської літератури ХХ ст. – саме на цю збірку орієнтувалися і «скамандрити», і краківський авангард – вона відкрила поезію повсякденного.

Вплив Стаффа на творчість Тувіма і Вежинського взагалі важко переоцінити, але цей вплив був взаємним, причому сказане стосується і представників наступних поколінь (про це писав Тадеуш Ружевиц). Стафф ставився до Тувіма в особливий спосіб, і це ставлення поширювалося на інших «скамандритів» також. Можливо, тільки Стафф бачив Тувіма «посправжньому», тобто без зовнішньої мішури та лоску, можливо, тільки він умів його приймати таким, яким той був. Ярослав Івашкевич згадував: «Тувім завжди виглядав так, ніби показував магічні трюки, навіть у кав'ярні, навіть на вулиці. Я думаю, він завжди прагнув усіх затьмарювати. Навіть у тій «Мордовні», куди він нас запросив на святкову післявесільну вечерю. Очевидно, за допомогою магії Тувім затягнув

на цю післявесільну вечерю Стаффа. Хто знає про те, що Стафф ніколи ніде не бував, навіть на власних авторських вечорах, той усвідомлює, який це був подвиг. Він прийшов, санкціонуючи тим щось на кшталт патронату над «пікадорцями», про що я і Тувім відверто заявляли, але цьому опирався Слонімський, який не ставився до Стаффа із такою, як ми, побожністю».

Про першу зустріч Стаффа з Тувімом варто сказати окремо. Улітку 1913 року Тувім відпочивав в Іновлоді над Піліцою – і випадково дізнався, що Стафф проводить літо у Руді-Маленецькій. Тувім уже давно мріяв зустрітися зі Стаффом. В 1911 році він опублікував свій переклад на есперанто Стаффового вірша «Осінній дощ» (публікації передували обмін листами). Він домовився з двома шкільними друзями, і найнявши в Томашові Мазовецькому бричку, всі троє поїхали, щоби на власні очі побачити «живий пам'ятник польської поезії». Троє підлітків їхали майже добу і під порогом «пана інженера» (Францішека Стаффа) з'явилися неждано-негадано. Однак Тувім отримав те, чого прагнув, – розмову зі Стаффом. Тувім згадував: «Спогад про цю годину розмови зі Стаффом пересичений жаром і запалом, палкістю і гарячковістю, полум'яним пафосом любовних освідчень, чимось схожим на імпровізаційний транс. Розмова була радше односторонньою. Я надолужив за всі часи. [...] Мені здається, що Стафф повірив у щирість вогню, яким його непростений гість загорівся на все життя [...] Я повернувся до Іновлоді високий, окрилений і співаючий. [...] Потім ми зустрілися у Варшаві аж у 1918 році». У 1948 році Тувім писав: «Скільки разів ми не пили зі Стаффом, а це було при кожній зустрічі, розмова заходила про це паломництво з минулих років, спершу минулих п'яти, тоді десяти, тоді п'ятнадцяти і двадцяти – а нині вже тридцяти п'яти».

Саме завдяки Тувіму Стафф увійшов у коло «скамандритів як «маестро», у «Зем'янській» зазвичай сидів саме за їхнім столиком, брав на себе роль посеред-

ника, коли треба було «поговорити з Тувімом». Саме піддавшись настійливим проханням Тувіма, Стафф погодився взяти участь у Першому з'їзді поетів у Плавовіцах, але на другий їхати відмовився (написавши Морштінові, що через стан здоров'я). У «Квітах польських» є фрагмент, де Тувім у гімназійній юності (себто – практично в дитинстві) читає поезію Стаффа, зокрема Стаффів вірш «Дитинство». Цей фрагмент великою мірою показує, що Тувім сприймав Стаффа не просто як вчителя або друга, а в системі віддзеркалень, в тому числі – в категоріях міфу «великого поета». Тувім присвятив Стаффу одного вірша, але прихованих цитат, а також алюзій до різних Стаффових віршів у Тувіма досить багато. Крім того, великим був тематичний вплив поезії Стаффа не лише на Тувіма, а й на «скамандритів» загалом. Тувім не був невдячним учнем. Він ініціював практично всі офіційні заходи на честь Стаффа після 1946 року, а до початку Другої світової був співорганізатором більшості варшавських «стаффівських» вечорів та урочистостей. Символічно, що Стафф став ніби обрамленням творчого життя Тувіма: поезія для Тувіма почалася з читання віршів Стаффа, Стафф благословив його перекладацький дебют, Стафф захопив його писати вірші, саме вечір на честь Стаффа у листопаді 1953 р. був останньою літературною імпрезою, на якій побував Тувім за кілька тижнів до смерті. Анатоль Стерн, який у день похорону Тувіма, після церемонії, сидів у кабінеті Стаффа з кількома близькими Стаффові людьми, був свідком розповіді поета про той приїзд Тувіма до Руди-Маленецької. «Це настільки відома історія, що вже навіть перейшла до історії літератури, до шкільних хрестоматій, але треба було почути голос Стаффа, повний любові (...) Складалося враження, що він ані на мить не взяв до уваги факту смерті Тувіма, що він говорить про поета, який живе і житиме вічно».

Тувімова, Аделя (1872, Маріямполь, Литва – 1942, Отвоцьк) – з дому Круковська, походила з родини аси-

мільованих євреїв, з її чотирьох братів два були адвокатами і два – лікарями, а батько, Леон Круковський, був друкарем і власником літографічної майстерні в Лодзі, упродовж тривалого часу – видавцем лодзької щоденної газети. За спогадами Аделиної двоюрідної сестри по матері Єви Дроздовської, Аделя до 12 років виховувалася у Візні в Ломжинському воєводстві – і з дитинства мала відчуття, ніби її не люблять, тому поспішила вийти заміж за майже на 15 років старшого від себе Тувімового батька. Але це подружжя не було щасливим. Меланхолійний чоловік-невдаха не забезпечував достатку (за спогадами Ірени, Аделя стільки разів перешивала свій чорний оксамитовий плащ, що врешті з нього вийшов мініатюрний жакетик). Навіть літній відпочинок Аделя проводила з дітьми (в Бедоні, а після 1907 – в Іновлодзі, тоді як Ізидор Тувім переважно сам їхав у Париж. Великою проблемою (можливо, для Аделі навіть більшою, аніж для її сина) була велика родима пляма на щоці в Юліана – Аделя вбачала в цьому прокляття. Через кілька місяців після смерті чоловіка Аделя перебралася з Лодзі до Варшави. Очевидно, практично відразу стали помітні симптоми психічної хвороби, через яку після спроби самогубства і до кінця життя Аделя Тувім перебуватиме в Отвоцьку, точніше, в Софіївці, в єврейській спеціалізованій клініці для психічно хворих. У квітні 1953 року Тувім знайшов серед руїн свого довоєнного помешкання «Альбом матері», куди Аделя Тувімова вклеювала опубліковані у газетах вірші сина, а також пов'язані з ним вирізки із газет та журналів, у тому числі – з погрозами. Коли Аделя Тувімова опинилася у клініці, Тувімові заборонили зустрічі з нею, бо ці зустрічі погіршували її стан (один із проявів її хвороби – параноїдальний страх за сина, ще більш посилений тотальним антисемітизмом кінця 1930-х у Польщі, а також фактично гоніннями, спрямованими персонально проти Тувіма). Загинула від кулі гітлерівця 19 серпня 1942 року, вранці, о 7 год. 45 хв., в Отвоцьку, похована на

площі біля вул. Реймонта, (там же, крім неї, було поховано до 2 000 євреїв), перепохована в Лодзі. Тувім майже 4 роки формально не отримував звістки про її смерть. За збігом обставин, востаннє він бачився з матір'ю в помешканні Єви Дроздовської (влітку 1935 року), і Єва ж таки перша написала Тувімові про час і обставини смерті матері: після того, як Аделю Тувім було застрелено, її тіло ще й викинули з балкону будинку по вул. Реймонта, 7 (тоді – Реймонта, 1). У листі до учнів початкової школи в Іновлодзі Тувім писав, що став поетом тільки завдяки матері. Отже, її вплив на його формування був визначальним: вона походила з сім'ї, глибоко вкоріненої в польську культуру, і читала ще навіть зовсім малому Тувімові власноручно переписані в шкільні роки у два великі альбоми вірші Міцкевича, Словацького, Сирокомлі, Конопніцької та інших. Тувім кілька разів декларував створення фонду імені Аделі Тувімової, обіцяючи передати в цей фонд дуже великі суми (до 100 000 злотих). Врешті-решт фонд було створено, щоправда, зі значно меншим розмахом: Юліан Тувім від імені Фонду почав опікуватися школою в Іновлодзі, у зв'язку з чим іменем Аделі Тувім було названо Іновлодзьку бібліотеку.

Тувім, Ізидор (1858, Кальварія, Литва – 1935, Лодзь), закінчив школу в Кенісбергу, далі вчився в Парижі, знав польську, російську, німецьку, французьку мови. Був чиновником Азовсько-Донського комерційного банку. Його лінгвістичні та музичні зацікавлення мали великий вплив на формування Тувіма, саме з батькової бібліотеки Тувім брав найрізноманітніші словники. З обмовок у листах родичів, зі спогадів Ірени Тувім, з окремих маргіналій, у тому числі в щоденнику і спогадах Івашкевича (хоча Івашкевич зображує батька свого друга дещо карикатурно), можна зробити висновок, що Ізидор Тувім був доволі деспотичною людиною, можливо, не так деспотичним батьком, як чоловіком-тираном. Досто-

вірних, повноцінних свідчень про Тувімового батька практично не залишилося. В Ізидора Тувіма було 4 сестри, одна з них, Розалія, дружина адвоката і мати восьми синів, жила в Серадзі. Це саме до них утікав Тувім, написавши батьками записку: «Прощайте навіки, я не гідний бути вашим сином». Або ще такий спогад Ірени: зимовими вечорами батько гріє ковдри до кахлів печі, швидко несе до кімнати, щоби не вистигли, і закутує ними сина і доньку. З коротких фрагментів, де так чи інакше згадується Ізидор Тувім, складається враження, що він був надзвичайно нещасливим, самотнім у своїй сім'ї чоловіком, непрактичним, нездатним повноцінно забезпечувати родину. Ірена і Юліан побіжно згадують його, коли пишуть про матір. В одному з листів до Ірени (в 1943 році) Тувім писав: «Я думаю, що небагато є дітей, які би так мало знали про свого батька, як ми». Перебуваючи в Парижі, поет присвятив батькові вірша, але загалом він згадує про нього набагато менше, ніж про матір, навіть у листуванні з сестрою. До того ж, «нормальна» смерть Ізидора Тувіма була витіснена мученицькою смертю Аделі Тувімової. Але батька Тувім дуже любив, є багато свідчень, що про батька він завжди говорив із великою ніжністю. Як і в випадку з матір'ю, Тувім усе своє свідоме життя боявся, що батько ось-ось вмере. Цей страх був за своєю природою абсолютно невротичним: Ізидор Тувім вмер у глибокій старості (77 років), після хвороби й операції, себто, за виразом Тувіма, «нормально». Єва Дроздовська згадує, що похорон батька – це перший похорон, на який пішов Тувім, і що він його переніс дуже болісно і тяжко.

Тувімова, Стефанія (1897, Томашув Мазовецький – 1991, Варшава) – з дому Мархев, дружина Юліана Тувіма. Народилася в єврейській сім'ї, її батько, Якуб Бер Мархев, був середнього статку підприємцем, а мати, Густава Гітля Донська – середнього класу співачкою. Дуже соромилася свого дівочого прізвища.

вища – «Морква», і тривалий час його ніхто не знав. Тувім і його друзі зі «Скамандера» писали його «по-французьки»: «Marszew», тож саме «Маршев» фігурує в більшості джерел, опублікованих за її життя.

Познайомилася Стефанія з Тувімом в 1912 році у Лодзі, де жив її дядько. Упродовж 7 років, до одруження, Тувім був у неї «шалено закоханий», написав для неї безліч віршів (вони зібрані здебільшого у книзі «Сьома осінь» і увійшли в канон польської любовної лірики, багато з них покладені на музику і стали хітами), а свій поетичний дебют підписав її ініціалами. Згодом, через майже тридцять років, він присвятив їй свої «Польські квіти». Одружилися молодята 30 квітня 1919 року у Великій синагозі у Лодзі. Стефанія розділила з Тувімом всі радісні й нещасливі хвилини його життя, не залишила в час хвороби, поїхала з ним в еміграцію, разом із ним повернулася у Польщу. Не вела щоденників, майже не писала листів. Про її життя з Тувімом у приватному листуванні та в спогадах згадують головним чином найближчі люди, в першу чергу члени сім'ї – Ірена Тувім і Єва Дроздовська.

Приятелі Тувіма – «скамандрити», завсідники «Зем'янської», особливо завсідниці – сприймали Стефанію неоднозначно. Вона була дуже красивою (про це згадує, наприклад, Івашкевич, описуючи варшавську післявесільну святкову вечерю, на яку Тувім запросив друзів; крім того, саме Івашкевич знайшов єдину на сьогодні вцілілу фотографію Стефанії до заміжжя), але не часто бувала в кав'ярнях (хоча любила світські раути і бали, її називали «оздобою Юлека»), і загалом поводитися в товаристві цілком інакше, ніж дружина Івашкевича чи дружина Слонімського. Магдалена Самозванець (1894-1972), сестра Марії Павліковської-Ясножевської, писала про Юліана і Стефанію Тувім: «Тувім закоханий у Стефцію і від цього свого кохання заради жодної іншої жінки не відмовиться, хоча він здобуває кохану Стефцію не без зусиль. (...)». Справді, дуже красива, з великими,

трохи ляльковими, зеленкуватими очима, елегантна, зграбна. Але... занадто стримана, затягнута, зашнурована. Тувім біля неї – як вогонь біля спокійної течії води. Складалося враження, що постійне поклоніння їй трохи набридає і втомлює. Може, саме своєю холодністю і глибокою переконаністю, що їй усе це з цілковитою справедливістю належить, їй вдалося втримати його любов до кінця».

Серед віршів Тувіма, писаних у кінці 1920-х і в 1930-х роках, є багато таких, які натякають, що в цей час у них зі Стефанією все було дуже непросто, насамперед тому, що він пив. А з іншого боку – що сталося би з Тувімом, якби від нього пішла Стефанія? Після того як Тувім захворів, їй довелося пристосувати своє життя до його потреб: без неї (чи когось із найближчих) він не міг навіть просто вийти на вулицю, бо в нього починалися напади паніки тощо. У них не було власних дітей. Про одну з причин говорить Єва Дроздовська, посилаючись на конкретну ситуацію і на сказані ним слова, – очевидно, Тувім, який усе своє дитинство, а потім зріле життя, панічно боявся смерті матері, так само панічно боявся смерті – власного, ймовірної смерті – Стефанії під час пологів. Повернувшись з еміграції, Юліан і Стефанія усиновили малесеньку дівчинку Єву (також єврейку). Знайомих вражало, що з часом Євуня ставала все більше подібною до Стефанії, яку дуже любила. На відміну від Тувіма, який, визнаючи своє єврейське походження, культурно ідентифікував себе насамперед як польський поет, Стефанія спілкувалася з рабинами і ходила до синагоги. Якби не цілковито пов'язаний із Польщею Тувім, Стефанія, можливо, в кінці 1930-х виїхала б до Палестини.

В еміграції, де Тувім, який левову частину гононарів (близько 90 відсотків) заробляв на текстах для кабаре, майже повністю втратив змогу утримувати сім'ю, Стефанія пішла на роботу. Зокрема, вона тривалий час плела кошики, шукала інших підробітків. У листі до сестри (у 1941 році) Тувім пише: «Стефця

перекладає титри польською мовою. Моя Стефця, повірте мені, – диво і феномен. Працьовитість, енергія, ділова хватка, багатогранність (швачка чохлаів на меблі, кравчиня, куховарка, покоївка, столяр, маляр, садівниця, а тепер ще й перекладач). Треба вам сказати, що при тому всьому вона завжди бездоганно вдягнена, а виглядає десь на половину своїх років». Після смерті Тувіма Стефанія Тувім вивезла речі з вілли в Аніні (зрозумівши недвозначний натяк чинowników), через деякий час продала помешкання на вул. Нови Свят – і купила два: для себе і для дочки Єви. Все, що лишилося після Тувіма, – його архів, бібліотеку, кілька колекцій, які він був знову почав збирати після війни, – передала в Музей літератури. Але після його смерті не брала жодної участі в заходах, пов'язаних із Тувімом, ніколи не використовувала свого становища «вдови поета».

Тувім-Возьняк, Єва – прийомна донька Юліана та Стефанії Тувімів. Вчилася на архітектора. Вийшла заміж, разом із чоловіком оселилися у Швеції. Авторські кошти за видання творів Тувіма, за її ініціативою, належать «Фундації громадської допомоги SOS Яцека Куроня». Фактично, цим вона ініціювала цілий рух. Згодом до ініціативи приєдналася Віслава Шимборська та ін. У 2006 р. Єва Тувім заснувала «Фундацію ім. Юліана Тувіма та Ірени Тувім», яка опікується творчим спадком обох письменників.

Вежинський, Казімеж (Казімеж Вірстлейн, що в перекладі з німецької означає «ковбаска», 1894, Дрогобич – 1969, Лондон) – польський поет, прозаїк австрійського походження (про що тривалий час більшість знайомих не знала. Навіть Якуб Морткович, видавець Лесьмяна, Слонімського і Тувіма, вважав Вежинського «справжнім польським поетом»). Дитинство провів у Дрогобичі та Хирові (його батько працював на залізниці), у гімназії вчився в Стрию, ще під прізвиськом Вірстлейн. Вступив 1912 року в

Ягеллонський університет, де вивчав філологію і філософію, за рік – у Віденський університет, на славістику, германістику, філософію. Юнаком, ще навчаючись в Кракові, вступив до Стрілецьких дружин і до «Зажев'я» («Заграви») – молодіжної воєнізованої організації. З початком Першої світової вступив до військового Східного легіону; після розформування легіону опинився в австрійській армії. У липні 1915 року потрапив у російський полон, далі в табір для військовополонених під Рязанню, звідки втік у січні 1918 року, переховувався в Києві, восени 1918 року дістався Варшави. У Варшаві на той час практично не було літературного середовища, проте Вежинський опинився в центрі культурного життя, бо став працівником редакції «Pro Arte et Studio» (виходив до 1919). Через Стаффа, до якого прийшов «з кількома кілограмами своїх віршів», написаних головним чином у російському полоні, познайомився з поетами, які потім увійшли до групи «Скамандер». Відтоді Вежинський постійно був з ними: брав участь у читаннях у кав'ярні «Під Пікадором», разом зі Слонімським, Тувімом, Лехонем, Івашкевичем став співзасновником «Скамандера». Під час польсько-більшовицької війни працював офіцером у Бюро пропаганди, редагував книги із серії «Бібліотека «Жолнежа Польськего», а також журнали – «Українське слово» в Рівному і «Дзеннік Кійовські» в Києві. У 1923 році одружився з Броніславою (Брисею) Коллайовічовною, але невдовзі вони розлучилися. (Проте саме Брися вивозила у своєму авто Вежинського із його другою дружиною, з якою вони побралися в 1938 році, з окупованої Польщі, – сама Брися у війну загинула). Після війни трохи часу провів у Швейцарії і Франції, а потім оселився у Варшаві, де редагував п'ять видань, у тому числі «Скамандер» і «Вядомосьці Літерацке», був також головним редактором одного з перших в Європі спеціалізованого спортивного видання («Пшегльонд Спортови»). У 1928 році на IX літній Олімпіаді в Амстердамі здобув золоту медаль у літературних змаганнях.

У 1929 році був учасником Другого з'їзду поетів у Плавовіцах. 1930 року нагороджений Офіцерським Хрестом Орденом Відродження Польщі, 1935-го – Золотим Академічним Лавром Польської академії літератури, а 1936-го – Державною премією з літератури. У 1938 році став членом Польської академії літератури, зайнявши місце померлого Болеслава Лесьмяна – і таким чином «випередивши» Тувіма. У вересні 1939 року – як член редакції «Газети Львовської» – евакуйований до Львова. Зі Львова, через Париж, Португалію і Бразилію, потрапив до США. В 1943-му, проживаючи в Нью-Йорку, брав участь у створенні «Тижодніка Польського». Публікувався в численних емігрантських виданнях. З 1964 – знов у Європі (Рим, Лондон). За кілька годин до смерті написав останній вірш до останньої книги віршів («Сон мара» – що є частиною ідіоми на кшталт «спиться-сниться»).

Стосунки Вежинського з Тувімом пройшли складну еволюцію. У молодості – один із найближчих приятелів поета, Вежинський написав вірш «Тувім», де слово «Тувім» стає немовби питомим словом польської мови, символом живої ріки словесності. Та через кілька десятиліть Вежинський напише про Тувіма таке: «Якби ж він мав у голові хоч трохи більше олії! Наскільки ж він був обмеженою людиною, з ним можна було говорити тільки про мишей і про чарівниць, про різні дивогляди – та ще про вірші, і допіру це була насолода. Абсолютна лють огортає мене, коли думаю, що можна бути таким чудовим поетом і таким дурнем. Неприємно, та все ж це правда. Він був великий і дурний». Попри все, зустрівшись із Лехонем у липні 1950 року, він тепло згадував Юліана, вони читали один одному «старі пікадорійські вірші», в тому числі – Тувімові.

У випадку з Вежинським до розриву йшло поступово. Вежинський був працівником місячника «Скамандер» від самого його заснування і великою мірою визначав його «обличчя». Невтомно працьовитий, він досить швидко розчарувався в Тувімові, який за-

вжди носився з купою нових проектів та ідей, але часто не мав відповідних знань та сили волі, щоби їх втілити. Крім того, Вежинського глибоко обурив вірш Тувіма «До простої людини» і все, що супроводжувало скандал. Це не випадково: під час Другої світової саме вірші Вежинського належали до найбільш знаної і цитованої патріотичної лірики, людина, що їх писала, була не просто патріотом Польщі, а й людиною честі, тож деякі вчинки Тувіма (у тому числі – його так звані «бібліофільські» вірші, які видавалися в обхід цензури і, відповідно, продавалися в обхід книгарень – або вкрай непристойні, або брутально антисемітські) були для Вежинського несумісними з уявленнями про людську гідність. Остаточо Вежинський припинив спілкування з Тувімом в 1943 році. Приблизно тоді ж Вежинський суттєво обмежив контакти і з Івашкевичем. До кінця з усіх «скамандритів» він дружив лише з Лехонем. Водночас саме у США, мешкаючи в приозерних передмістях Нью-Йорка, Вежинський пережив друге творче народження, здобув світову славу своєю англomовною біографічною книгою про Шопена (з передмовою Артура Рубінштейна), користувався колосальним, в тому числі позалітературним авторитетом, причому не тільки в польському еміграційному середовищі – тоді як Тувім, навпаки, свій авторитет (поза літературою) значною мірою втратив, і навіть «офіційна» Спілка письменників Польщі рахувалася з Тувімом дедалі менше.

Папуша, Броніслава (Броніслава Вайс-Папуша, 1908 або 1910, Люблін – 1987, Іновроцлав) – поетеса, що писала мовою ромів. Жила у Польщі (йдеться про умовну Польщу – табір мандрував Поділлям, лісами Волині, доходив аж до Вільна). Одна з небагатьох грамотних ромських жінок її покоління. Читати і писати навчилася сама (в перекладі з мови ромів папуша – «лялька»). Відкрив Папушу і вперше переклав її вірші Єжи Фіцовський у 1949 році. У 1951 Фіцов-

ський надіслав Тувімові присвячену йому (як автору «Циганської біблії» – хоча пізніше публіковану без зазначення присвяти) «Циганську пісню, украдену з голови Папуші». Перші публікації її віршів польською відбулися за участі та сприяння Юліана Тувіма, який дуже перейнявся її талантом і долею, передавав їй – через Фіцовського – гроші (зрештою, це були належні їй гонорари за публікації). Потім, також завдяки Тувіму, їй була надана стипендія з Міністерства культури, якої вона боялася, думаючи, що то «позичка», бо «за пісні не може бути, щоб так багато платили», тому відмовлялася від цих 300 злотих на місяць: не хотіла приймати «даровизни». Публікування віршів (і писання віршів, як і писання загалом – «якби я не навчилася писати, то, може, була б щаслива») дуже ускладнило життя Папуші серед ромів, її вважали злочинним прикладом для інших жінок. На неї впала фалорикта – ромське довічне прокляття-поганьблення. Вона кілька разів потрапляла до психіатричної лікарні. «Напишу пану Тувіму правду, що я є тільки ворожкою, а не поеткою», – занотував Фіцовський її слова. Зрештою, Тувім допомагав їй не лише покровительством, яке проявлялося в грошах: якось він посприяв тому, щоб Броню Бжезінську, родичку Папуші, поклали в лікарню. Але Тувімова нарцисична натура не могла сприйняти специфічної гордості Папуші, тому дуже скоро він перестав її підтримувати – і навіть цікавитися нею перестав. Тувім не бажав розуміти особливостей життя Папуші в циганському таборі. Замість того, щоби просто опублікувати переклади її віршів, Тувім наполіг на тому, щоб опублікувати розмову його, Тувіма, з Фіцовським (причому було зачеплено кілька таємниць табору) – і кілька віршів Папуші. У контексті цієї розмови публікацію віршів Папуші було потрактовано як тяжку зраду, незмивний гріх, а прокляття і вигнання поширилося не лише на саму Папушу, а й на членів її сім'ї. Папуша і її чоловік стали вигнанцями, оселилися поза табором. Тоді ж,

після цієї публікації, Папуша потрапила до психіатричної лікарні. Коли Тувім перестав з нею спілкуватися, Папуша не розуміла чому і вважала, що через Фіцовського. Вона тяжко пережила смерть Тувіма і після 1953 року повністю припинила контакти з Фіцовським. Усі листи від знайомих, в тому числі від Тувіма, Папуша спалила.

Шульц, Бруно (1892, Дрогобич – 1942, Дрогобич) – польський прозаїк єврейського походження, графік, літературний критик. Народився в родині асимільованих євреїв, де говорили тільки польськи. Його батько, якому на момент народження Бруно виповнилося 46 років, мав магазин тканин, що знаходився на першому поверсі будинку, де жила сім'я. Саме цей дім, розташований при самій ринковій площі Дрогобича, дім, де пройшло дитинство Шульця, описано в «Цинамонових крамницях». Шульц був одним із найкращих учнів Дрогобицької гімназії, іспити на атестат зрілості склав із відзнакою, вступив у Львівську політехніку, але, маючи проблеми з серцем, мусив перервати навчання. Через хворобу батька сім'я Шульця опинилася в скруті, будинок на Ринку продали, в 1914 році всі оселилися в заміжньої сестри Шульця, Ханни Гоффман, частково сім'ю матеріально підтримував і брат Бруно – Ізидор. Шульц буквально на кілька місяців поновив навчання в Політехніці, а тоді почалася війна. Сім'я тимчасово замешкала у Відні, Шульц відвідував заняття у Віденській політехніці та в Віденській Академії мистецтв. У 1915 році Шульц і його батьки повернулися в Дрогобич, і за кілька місяців помер 69-річний батько Шульця. В 1922 році Шульц, який почав серйозно розвиватися як художник, бере участь у кількох виставках, в тому числі у Вільні. У жовтні 1923 року вперше бачить Тувіма і Слонімського на вечорі в Дрогобичі, але не спілкується з ними, бо виступ Тувіма спричиняє вуличні сутички через вірш «До генералів». З 1924 року Шульц почав працювати

в одній із дрогобицьких гімназій і працював там до 1941 року, хоч мав постійні проблеми зі здоров'ям і не любив роботи з дітьми. Він продовжував малювати, почав писати прозу. На початку 1930-х показав рукопис «Цинамонових крамниць» кільком знайомим з літературного середовища. Завдяки цьому в 1933 році Шульц зустрівся з Зофією Налковською, а з січня і до квітня 1934 року отримав листи з надзвичайно високою оцінкою «Цинамонових крамниць» від Болеслава Лесьмяна, від Юліана Тувіма (який написав до Шульца одним із перших), від Станіслава Ігнація Віткевича, від Леопольда Стаффа, Юзефа Віткліна та багатьох інших, а в квітні 1934-го, приїхавши на три тижні до Варшави і зупинившись у Налковської вдома, Шульц особисто познайомився, зокрема, з Тувімом. Книга «Цинамонові крамниці» вийшла в 1934 році. Юліан Тувім, спільно з Антонієм Слонімським і Адольфом Новачинським, у 1935 р. представив «Цинамонові крамниці» до нагороди видання «Вядомосьці Літерацке» (Шульцеві її не присудили). Проте після 1935 року літературна кар'єра Шульца уже не ставилася під сумнів. 20 січня 1935 року раптово помер брат Шульца, Ізидор, який матеріально підтримував сім'ю. Бруно не зміг оселитися у Варшаві, бо мусив повернутися у Дрогобич, зате «Вядомосьці Літерацке» почали регулярно друкувати його огляди літературних новинок. У 1937 вийшла наступна книга – «Санаторій під клепсидрою», того ж року Шульц був нагороджений Золотим Академічним Лавром Польської академії літератури. 1938 року поїхав у Париж, але поїздка була невдалою. Повернувся в Дрогобич, а 11 вересня 1939 року Дрогобич зайняли німці, які залишалися в місті до 24 вересня. Коли Дрогобич став «радянським», Шульц ніяк не міг знайти собі місця в новій дійсності. Загинули щонайменше два прозові твори, написані Шульцем у цей час. Коли Дрогобич удруге зайняли німці, Шульц спочатку був залучений до упорядкування бібліотеки єзуїтів у Хирові, потім, виконуючи розпорядження гестапівця Фелік-

са Ландау, намалював певну кількість робіт. Шульца застрелили близько полудня 19 листопада 1942 року, просто на вулиці. Обставини його смерті та місце поховання достеменно не з'ясовані. Зберігся єдиний лист (очевидно, таки справді єдиний) Бруно Шульца до Тувіма від 26 січня 1934 року. Шульц писав: «Коли Ви багато років тому приїжджали в Дрогобич, я був у залі, дивився на Вас мстиво і бунтівливо, сповнений похмурого поклоніння. Старі справи. Деякі Ваші вірші доводили мене тоді до розпачу і безпорадного чудування... Ви мене навчили, що кожен зі станів душі, якщо він сягає достатньо глибоко, веде крізь вири і канали слова – у міфологію. Не в застиглу міфологію народів та історій – а в ту, яка попід верхнім шаром шумить у нашій крові, сплітається в глибинах філогенезу, розгалужується в метафізичну міць. У тих міфологічних глибинах Ви, вочевидь, уклали пакт із самим чортом...» Тувім назавжди зберіг тепле ставлення до Шульца, але вони більше ніколи не обмінювалися листами і не перетиналися.

Лехонь, Ян (Лешек Серафінович, 1899, Варшава – 1956, Нью-Йорк). Батько був службовцем на залізниці, Лешек – друга дитина у сім'ї, де в основу всього ставилися ідеали патріотизму і боротьби за незалежність Польщі: Владислав Серафінович походив з родовитого шляхетського роду гербу Побуг, а мати – Марія, з дому Невенгловська – з родовитого шляхетського роду гербу Ястшембець. Лехонь дитинство і юність провів у Варшаві, вчився спочатку в реальній школі, потім у польській гімназії, причому, з ініціативи матері, мав приватні додаткові заняття з історії Польщі. Взагалі мати виховувала його як «особливу дитину»: у 5 років він із матір'ю «видавав» домашню (рукописну і мальовану) газету, в 7 років уже складав перші вірші. У 14 років дебютував як поет, видавши дві поетичні збірки майже підряд. Видання, попри злиденність сім'ї, профінансував його батько. Друга збірка була присвячена Леопольдові Стаффу,

обидві були підписані псевдонімом «Ян Лехонь». Приблизно тоді ж один із варшавських театрів поставив одноактівку за його п'єсою. Але вже навіть у середовищі «скамандритів» про його перші дві збірки друзі не знали: Лехонь про них ніколи не згадував і дебютом називав збірку 1920 року. Вступив до Варшавського університету на філософський факультет, де зблизився з середовищем студентського журналу «Pro Arte et Studio», допомагав його редагувати, став співредактором, а згодом і головним редактором. Восени 1917 року Тувім і Лехонь зустрілися в редакції сатиричного «Совізджала». У 1918 році Лехонь видав першу збірку сатиричних віршів («Королівсько-польське кабаре») і далі не переставав писати тексти такого роду. Коли Лехонь познайомився з Тувімом і Слонімським, вони – ненадовго – утворили «самозваний» «тріумвірат диктатури ПОЕТАріату» і зблизилися з поетом-бізнесменом Тадеушем Раабом (який згодом самоусунувся з товариства), саме Раабові належить концепція літературної кав'ярні (на зразок паризьких і петербурзьких), втілена у «Під Пікадором». Так Лехонь увійшов до «передскамандритської» групи ключових поетів кав'ярні «Під Пікадором», а потім і до групи «Скамандер». На першому груповому виступі поетів «Скамандера» (6 грудня 1919 року) він виголосив вступну промову, і сама назва групи також була його ідеєю («Скамандер (назва ріки, на березі якої стояла Троя. – М. К.), як Вісла, буде омивати Варшаву, захищаючи її від ворогів і даючи напиться зі своїх вод усім спраглим»). У 1920 році Лехонь видав літературно дуже добру збірку переважно патріотичної лірики «Кармазинова поема», в 1924 р. – також збірку «Срібне і чорне». Після «Кармазинової поеми» на нього впало тяжке випробування славою, і його психіка вперше не витримала. Але слава наздоганяє Лехоня навіть у психікарні в Орлові, де його відвідує Стефан Жеромський. Потім, невдовзі після Орлова, Лехонь опиняється в неврологічній лікарні в Кракові. У березні 1921 року, після невдалої спроби

самогубства (поет намагався отруїтися), Лехонь знову пройшов інтенсивне лікування в психіатричній клініці. Пізніше, 16 грудня 1922 року, Лехонь став свідком вбивства президента Нарutowича, знову надовго потрапив у лікарню, і відтоді ніколи вже не почувався цілком добре. Крім того, він надовго замовк як поет, але продовжував брати активну участь у літературно-кав'ярняному житті Варшави.

Під час польсько-більшовицької війни Лехонь працював у Прес-бюро Юзефа Пілсудського, після закінчення війни вступив до професійної Спілки польських письменників і став генеральним секретарем польського ПЕН-клубу, заснованого Стефаном Жеромським. У 1926–1928 роках був головним редактором журналу «Цирулік Варшавські», причому сам «придумав» журнал і сам же його значною мірою робив. Друзі сходилися на думці, що Лехонь став у «Цируліку» абсолютним диктатором.

З 1928 р. Лехонь – секретар редакції «Паментніка Варшавського». Брав участь у Першому з'їзді поетів у Плавовіцах. У цей же час прийняв рішення виїхати з Польщі. З кінця 1929 (за деякими даними – з 1930 р.) Лехонь майже 10 років живе в Парижі, працює культурним аташе при посольстві Польщі. Саме тоді він зближується з Артуром Рубінштейном. Питання, чи Тувім заприятелював з Рубінштейном «через» Лехоня, чи Лехонь – «через» Тувіма – насправді неоднозначне. Фактом є лише те, що історія паризького спілкування Лехоня з видатним композитором є набагато повнішою і насиченішою, ніж Тувімові варшавські зустрічі зі знаменитим свояком. Крім того, Лехонь був, на відміну від Тувіма, ерудитом, багатогранним інтелектуалом, у тому числі на музиці знався незрівнянно краще, ніж Тувім. До слова, якраз на паризький період припадає глухе Лехоневе мовчання, хоча його спілкування з французькими літераторами було цікавим і яскравим, паризька богема, в тому числі театральна, приймала його як свого. Фактично, єдині його твори у ці роки – так звані «політич-

ні шопки», у співавторстві з Тувімом і Слонімським. Попри це, роль і авторитет Лехоня у культурному житті Польщі залишалися значними, в 1935 році він отримав Золотий Академічний Лавр Польської академії літератури. Коли почалася Друга світова, Лехонь з Парижа, через Ріо-де-Жанейро, виїхав у США, до Нью-Йорка. Частину шляху вони долали разом з Тувімом. 21 липня 1940 року Лехонь з Тувімом і Стефанією сідають на судно «Ангола» до Бразилії. Але до Нью-Йорка Лехонь прибув тільки 11 серпня 1941 року. В еміграції Лехонь видав три збірки віршів (у 1942, 1945, 1954 роках). У 1943–1946 роках, спільно з Казімежем Вежинським і Юзефом Вітгліном, редагував «Тиждень Польські», співпрацював з численними еміграційними виданнями.

8 червня 1956 року Лехонь наклав на себе руки (і цьому передували спроби самогубства з 1921 року), викинувшись із вікна своєї кімнати на 12 поверсі готелю в Нью-Йорку. Одною з причин самогубства Лехоня міг бути гомосексуалізм (факт, який формально не доведено); саме підозри в гомосексуальності надзвичайно ускладнювали взаємини Лехоня та польського еміграційного середовища.

Упродовж понад двадцяти років Лехонь вважав себе найближчим другом Тувіма, знав напам'ять майже всі його вірші, по суті, був «ідеальним читачем» (формула Пйотра Мативецького) Тувімової поезії. Від серпня 1949 року щодня писав украй депресивний щоденник, в якому багато місця відведено Тувімові. Ті, хто знали Тувіма та Лехоня від початку знайомства, наприклад, Івашкевич, протиставляли їх, зокрема це стосувалося манери одягатися. Тувім завжди був одягнений з голочки, дорого, елегантно і зі смаком, натомість Лехонь – «бридко», «дивакувато» і «занедбано» (Івашкевич, «Алея друзів»). Щоправда, ця Лехонева недбалість в одязі поступово перестала впадати в око. Художник і друг Лехоня Здзіслав Черманський говорив про Лехоневу «відкритість до людських справ» – та це була абсолютно інша «від-

критисть до людських справ», ніж у Тувіма, хоча сам Тувім стверджував, що у цьому вони з Лехонем однакові, в цьому – а ще в питанні «неврозу». Після від'їзду Лехоня з Парижа Тувім надовго перетнувся з ним у Португалії, куди, по дорозі до США, прибули також і Казімеж Вежинський, і Юзеф Віттлін. 27 липня 1940 року, разом з Тувімом і Стефанією, Лехонь, на кошти Артура Рубінштейна (який пізніше допоміг Тувімам та Лехоню і з американськими візами), поплив до Бразилії. 4 серпня вони прибули в Ріо-де-Жанейро. Очевидно, не в останню чергу через брак грошей Лехонь і прибув до Нью-Йорка пізніше. Він жив там до смерті, понад десять років (до останніх днів життя) тяжко емоційно переживаючи свій розрив із Тувімом у 1942 році.

Про цей епізод уже написано книги і дисертації: властиво, 17 травня між двома поетами відбулася фатальна трихвилинна телефонна розмова, а 29 травня Лехонь написав Тувімові листа, у якому заявив про остаточний розрив стосунків. До того, будучи «сусідами» по Нью-Йорку, вони щодня розмовляли по телефону, іноді навіть двічі-тричі на день, регулярно бачилися. Однак насправді розрив мав велику передісторію. Ось фрагмент із листа Лехоня до Тувіма: «[...] Звісно ж, тут не йдеться про радикальні суспільні погляди, яких не можна, якщо йдеться про зрілу людину і письменника Твого масштабу, виправдати, особливо сьогодні, легковажністю. Тут, звичайно, не йдеться про радикальні соціальні погляди, беззастережність яких, зрештою, була б у Тебе, приятелю міністрів і воевод, чимось новим. Не вважаю я Тебе і настільки наївним, щоб Ти думав, ніби я менше, ніж Ти, прагну найкращої долі в Польщі для селян і робітників. Однак я можу і мушу тебе запевнити, оскільки Твої політичні відомості явно походять з ненадійних джерел, що якщо і є між нами, поляками, різниця у поглядах щодо польсько-російської політики, а також тактики, яку в ній слід застосовувати, – то нема поляка, чи буде

ним ген. Сікорський, Матушевський, Цьолкош [...] чи Прагер, який би не вважав, що більшовики повелися щодо поляків як убивці і злочинці, гідні своїх недавніх союзників, гітлерівських розбійників [...] Щодо мене, то саме нелюдськість Твого ставлення до більшовицьких нікчем і спінена ненависть до тих, хто приймав удари за Польщу, тоді як ти заробляв величезні гроші, розважаючи публіку, чудовими, зрештою, пісеньками, відбирає в мене будь-який смак дружби з Тобою. [...] Запевняю, що мені шкода, що всупереч моїй волі так закінчується наша багаторічна дружба». Це були останні слова Лехоня, адресовані Тувіму, – якщо не рахувати «розмов» на сторінках щоденника Лехоня, бо думав Лехонь про Тувіма постійно, до самого кінця. Через два дні після смерті Тувіма Лехонь написав чернетку вірша «Тувім» (хоча зміг закінчити його тільки за рік). Лехоневі також належить велике, дещо хаотичне і суперечливе есе про Тувіма, яке він писав понад 14 місяців, почавши роботу над ним уже після Тувімової смерті; воно є надзвичайно цінним літературознавчим і біографічним документом.

Косскова, Галіна – з серпня 1946 по 1953 була «ідеальною секретаркою» Тувіма. Попри те, що вона залишила спогади про свого «боса», упорядкувала кілька посмертних видань творів Тувіма, постать Галіни Косскової є важковловною, хоча її роль у післявоєнному варшавському житті Тувіма, без перебільшення, значна. При цьому навіть у власних спогадах вона оприсутнена надзвичайно скромно. Треба підкреслити, що їхні стосунки з Тувімом були сердечними, але офіційними, теплими, але не приватними. Тувім був її працедавцем – але не другом.

Буйніцька, Люцина – з середини червня до серпня 1946 секретарка Тувіма, «надана» поетові видавництвом «Чительнік». Була звільнена через непорядність.

Балінський, Станіслав (1898, Варшава – 1984, Лондон) – польський поет, прозаїк, політичний і громадський діяч. Закінчив полоністику у Варшавському університеті, мав також вищу музичну освіту, вивчав юриспруденцію. Його, як і Вітгліна, окремі дослідники зараховують до групи «Скамандер» (оскільки група формувалася «позаманіфестово», «ситуативно», а Балінський ще й упродовж усього життя був пов'язаний не лише з журналом «Скамандер», а й протягом 57 років – із «Вядомосьцями Літерацкімі», його навіть називали «останнім зі скамандритів»). З чільною п'ятіркою «скамандритів» Балінський зійшовся у 1920 році, хоча Лехоня знав з дитинства (до слова, Вітольд Гомбрович був другом Станіславового брата, Казимира). З 1922 року працює в польському Міністерстві закордонних справ. Був на дипломатичній службі в Китаї, Бразилії та Ірані. З 1939 року – в еміграції (Румунія, Париж, Великобританія). Працював на польський еміграційний уряд. У період існування «Скамандера» перебував у тіні більш інтенсивних, більш яскравих Тувіма, Лехоня, Слоніmsького.

Предки Балінського приймали в своєму маєтку в Литві Міцкевича і Словацького, причому Словацький був закоханий у сестру прабаби Балінського. Тувім і Балінський спілкувалися не дуже інтенсивно: Станіслав серед «скамандритів» завжди залишався другом Лехоня і був ближчим з Івашкевичами, ніж із Тувімом і Слоніmsьким. Очевидно, в цьому разі підсвідомо (чи навіть свідомо?) давалася взнаки «польськість» і «арійськість» – супроти «єврейськості». Стосовно цього кілька разів проговорюється у своєму щоденнику дружина Івашкевича, про це ж свідчать і окремі записи у щоденнику Гомбровича, який, пишучи про євреїв і поляків, зазвичай не називає імен, але якщо знати контекст і розпізнавати ситуації, які коментує Гомбрович, стають зрозумілішими певні підводні течії у стосунках між «скамандритами» – зокрема, зовсім інакше читається щоденник Анни Івашкевичевої.

У 1939 році Балінський, разом з іншими «скамандритами», опиняється в Парижі, публікує свою надзвичайно популярну на той час патріотичну лірику. У Лондоні Балінський, «останній зі скамандритів», – один із ключових авторів основних польських еміграційних видань. Єдиний зі «скамандритів» видав вірші вже у 80-х – у Лондоні в 1981 році вийшли «Еміграційні вірші» і трохи згодом – збірка «Паломництво».

Кшивіцька, Ірена (1899, Єнісейськ, Росія – 1994, Бюр-сюр-Іветт, Франція) – з дому Гольдберг, польська письменниця, публіцистка, перекладач, одна з перших польських феміністок. Упродовж багатьох років – коханка і друг Тадеуша Боя-Желенського. Її батьки проживали на території окупованої Росією Польщі і, як «політичні», були заслані у Сибір. На засланні батько захворів на туберкульоз і вмер через 3 роки після повернення сім'ї до Варшави. У 1922 році Ірена закінчила полоністику (Варшавський університет), у 1923 вийшла заміж за Єжи Кшивіцького. За взаємною згодою, вони задекларували вільний характер цього союзу. Ірена народила чоловікові двох синів. Вагітна другим сином, у 1927 році познайомилася з 52-річним Боем-Желенським і закохалася в нього на все життя. Вони разом відкрили у Варшаві принципово нового типу клініку для жінок, пропагували «свідоме материнство». Ірена, за протекцією Боя, заснувала додаток до «Вядомосці Літерацке» – «Жице свядоме», де друкували свої тексти Марія Павліковська-Ясножевська, Зофія Налковська та ін. Під час війни і окупації Польщі переховувалася під чужим прізвищем, оскільки її прізвище, як і прізвище Боя, було в списку людей, що підлягали моментальній страті (бо вона публічно виступала за легалізацію гомосексуальних зв'язків і т.п.). Співпрацювала з Армією Крайовою. Під час війни загинули її чоловік (імовірно, в Катині) та син Пйотр (від запалення легень). Молодший син також

тяжко хворів і, щоби бути поруч, Кшивіцька влаштувалася у лікарню – по суті, санітаркою. У 1945 – 1946 роках працювала в польському посольстві в Парижі. Повернувшись у Польщу в 1947 році, включилася в активну громадську діяльність, увійшла до Правління Спілки письменників Польщі. У 1955 – 1962 роках намагалася вести у Варшаві літературний салон. Саме завдяки стосункам із Боем Кшивіцька познайомилася зі «скамандритами» і з Тувімом, завдяки Боеві вона отримала доступ до столика «скамандритів» у «Земянській». У своїй книзі «Сповідь звабниці» Ірена Кшивіцька пише про Тувіма (до якого ставилася загалом прихильно, хоч, може, її дратувала його абсолютна вірність дружині) і його стосунки зі Стефанією в зовсім іншому ключі, ніж більшість друзів, – по суті, надзвичайно злостиво. Саме їй належить підхоплена потім багатьма фраза, що «Тувімова ніколи не усміхається, остерігаючись зморщок». Ось фрагмент, з якого можна уявити решту написаного: «[Тувім] міг подобатися жінкам. Але для нього існувала одна-єдина – Стефця, холодна, маломовна, страшенно перейнята своєю зовнішністю, вона говорила з доволі специфічною зверхністю: «Я віршів Юлека не читаю». Пізніше це змінилося, а надто після його смерті». До слова, саме Кшивіцька доклала зусиль, щоби варшавська публіка дізналася про особливу симпатію між Стефанією Тувімовою і другом Тувіма, полковником Венявою-Длугошовським, вона ж ініціювала кілька інших пов'язаних із Тувімом неприємних ситуацій. Спогади Кшивіцької, яка була не лише емансипанткою, а й однією з найскандальніших жінок і найвидатніших пліткарок свого часу, заслуговують на увагу, але потрібно враховувати, що за столиком «скамандритів» її терпіли в основному заради Боя. Спілкуватися з нею було весело і цікаво, але вкрай небезпечно. Загалом дуже ліберальні Лехонь, Івашкевич, Слонімський та інші публічно виступали проти висловлених нею доволі суперечливих поглядів (вільні шлюби, гомосексуальні зв'язки,

право на аборт тощо – у цьому вона десь на півсто-
ліття випередила свій час); однак за цим крилося
несприйняття не лише поглядів Кшивіцької, а й її са-
мої. У своєму інтерв'ю «Доброта, розум, скромність»,
яке вона дала Терезі Блажеєвській (1992 р.), Кшивіць-
ка проговорила, що стосунки з Івашкевичем і Сло-
німським вона налагодила допіру після війни, після
повернення з Франції – себто після 1947-го (у випад-
ку Слонімського – після 1951 року).

Гемар, Маріян (Ян Маріян Гесчелес, 1901,
Львів – 1972, Доркінг, Великобританія) – польський
поет, сатирик єврейського походження, автор кіль-
касот текстів для кабаре і понад двох тисяч текстів пі-
сень (точну кількість встановити неможливо, оскіль-
ки під час війни частина доробку загинула), у тому
числі – величезної кількості шлягерів. Переклав усі
сонети Шекспіра і половину од Горация тощо. Його
батько був торговцем, а дядько (по матері) – редак-
тором одного зі львівських єврейських видань. Під
час Першої світової сім'я виїхала у Відень, де Гемар
і закінчував гімназію. Влітку 1917 року повернувся
до Львова. У 1921–1924 роках вивчав медицину і фі-
лософію у Львівському університеті, але кинув на-
вчання. На це певною мірою вплинуло запрошення
«скамандритів»: 21 жовтня 1923 року, під час вечора
«Скамандера» у Львові, Гемар познайомився з Ту-
вімом, Лехонем і Слонімським і отримав пропози-
цію співпрацювати. З літа 1924 року – наїздами, а з
1925 року – постійно живе у Варшаві, разом з Туві-
мом пише для літературного кабаре «Qui Pro Quo»,
«Цириліка Варшавського та ін. Взагалі, у цей час стає
одним із найкращих і найактивніших авторів, які
працювали у жанрі «популярної поезії» і писали для
кабаре та ревію. Багато текстів пише у співавторстві
з Тувімом, Лехонем і Слонімським. Співпрацює з ви-
даннями «Вядомосці літерацке» та «Вядомосці».
У вересні 1939-го втікає з Варшави до Львова, 18 ве-
ресня перетинає румунський кордон. Це врятувало

йому життя: гестапо шукало його на всій окупованій території, надто ж у Варшаві та у Львові – його передвоєнні антигітлерівські пісеньки були в усіх на вустах. Але Румунія теж не гарантувала порятунку. Початок Другої світової Гемар провів у Палестині та Єгипті, у складі польських військ, на початку 1942 року генерал Сікорський викликав його до Лондона, працювати у Міністерстві інформації та документації. Після війни Гемар залишився у Лондоні. На «Радіо Вільна Європа» (польська редакція) вів щотижневий «Театр Гемара» – своєрідне радіокабаре. Його перша дружина, акторка і співачка Марія Модзелевська, з якою вони одружилися у 1935 і фактично розійшлися у 1939 році (формально – в 1956-му), озвучувала діснеєвську «Білосніжку» – в перекладі Гемара (спецпроект студії «Дісней» польською мовою, 1938). Друга дружина Гемара – теж акторка, танцівниця і балерина Керол Енн Ерік – була на заставці довоєнних фільмів від «Коламбія Пікчерс».

Гемара шокувало рішення Тувіма повернутися в Польщу. Після закінчення Другої світової війни Гемар висміював Тувіма часто і регулярно: «Тувім брав усе, що блищало, та йому завжди було мало»; «Далі – Тувім. На жаль, змінився майстер пера. / Бо колись на лиці мав «мишку», а тепер має щура» (Щурі для Тувіма були символом деградації; він довго збирав «щурознавчі» матеріали до книги, яку збирався написати, і це було загальновідомо). Мабуть, не буде перебільшенням сказати, що після повернення Тувіма у Польщу, та ще й з огляду на щасливу ситість його тамтешнього життя, Тувім став одним із найбільш зненавиджених Гемаром людей. Одна з речей, якою Гемар постійно дорікав Тувімові, – те, що поет, про якого колись із повагою відгукувалися Жеромський і Пілсудський, так ганебно запродався Берутові. У певному сенсі (нетерпимістю, вибуховістю темпераменту, безкомпромісністю, а також особливою щирістю і сердечністю, а ще – особливим успіхом у найнепрístupніших красунь) Тувім і Гемар

були дуже схожі. Можливо, Гемар не міг пробачити Тувімові саме цього.

Козажевський, Єжи (1913, Травники Любельські – 1996, Варшава) – маловідомий польський поет, правнук Ксаверія Норвіда – брата Ципріяна Норвіда. Вчився в Головній торговельній школі у Варшаві. Учасник польського підпілля, Народних Збройних Сил. Під час окупації, внаслідок гітлерівської облоги, він з вагітною дружиною опинилися у таборі для переміщених осіб у Прушкові. Звідти Єжи Козажевський потрапив до Освенціма, а далі до Маутхаузена, чудом вижив. Повернувся у структури Народних Збройних Сил, працював над створенням конспіративної системи, яка пов'язала патріотичні осередки в Польщі та на еміграції. За підпільну антирадянську діяльність був заарештований, після так званого «Процесу Конрада» (названого так за підпільним псевдо Козажевського) шестеро підсудних (Єжи Козажевський, Славомір Моджелевський, Казімеж Вісьневський, Яніна Конопатська, Богдан Банашевський, Єжи Невядомський) отримали сім смертних вироків: сам Козажевський мав бути страчений двічі. Втручання Юліна Тувіма, який, зворушений віршем Козажевського («Страта», листопад 1943 р.), зміг випросити в президента Болеслава Берута помилювання для всіх шести засуджених, стало у Польщі легендою. Смертний вирок було замінено на 10 років ув'язнення. При тому перша книга віршів Єжи Козажевського – «Дар щоденного» – була опублікована тільки в 1992 році, коли її автору вже було майже 80 років (як ворог прорадянського уряду Єжи Козажевський значну частину свого життя був позбавлений громадянських прав). Вірш «Страта» – молитва людини перед лицем смерті. Тувім процитував цей вірш у листі до Берута в справі НЗСівців (написаному 2 серпня 1946 року, через трохи більше ніж два місяці після повернення до Польщі), при цьому опускаючи окремі фрагменти. «Куля, яка

би вбила Козажевського, рикошетом би вдарила в серце кожного польського поета», – писав Тувім у своєму листі до польського президента. Тувім навіть спотворив факти, стверджуючи, що сім'я Єжи Козажевського («Конрада») під час війни допомагала матері Тувіма.

У 1992 році Козажевський був нагороджений Кавалерським Хрестом Ордена відродження Польщі.

Гомбрович, Маріян Вітольд (1904, Малошице, Царство Польське (Конгресове Королівство) – 1969, Ванс, Франція). Народився в багатій сім'ї поміщиків (і батько, і мати належали до родовитої гербової шляхти), був наймолодшим з чотирьох дітей. Батьки в 1911 р. переїхали з маєтку у Варшаву, тому Гомбрович вчився в польській гімназії ім. св. Станіслава Костки (до 1922 р.) і на юридичному факультеті Варшавського університету, в 1927 р. став магістром права. Рік перебував у Парижі, формально – заради навчання, фактично – провадячи бурхливе богемне життя. Повернувшись у Варшаву, готував себе до кар'єри судді. Відомо, що кілька своїх перших літературних спроб (повість і роман) він власноручно знищив. Між 1928 – 1932 почали з'являтися друком його окремі оповідання, крім того, Гомбрович регулярно писав рецензії і фейлетони. Першу справжню славу принесла йому публікація «Фердидурке». Напередодні Другої світової війни майже випадково (як журналіст, який мав описати перший рейс польського пасажирського судна «Хробри») опинився в Південній Америці. Тимчасово осів у Буенос-Айресі (Аргентина), але прожив там аж до 1963 року, частину часу працював дрібним службовцем у філії польського банку. У 1956 р. чотири книги Гомбровича побачили світ у Польщі, в 60-х роках Гомбрович уже був письменником світової слави. У 1964 р. оселився у Вансі (Франція), де прожив аж до смерті.

Стосунки Гомбровича з іншими польськими письменниками (і ширше – митцями) завжди були склад-

ними, часто – напруженими, не в останню чергу з огляду на його непростий, недружній характер. Відповідно, в той час як у Парижі ключові інтелектуали епохи, літературні критики, філософи писали про нього з захватом, у Польщі він ще доволі довго (до кінця 1980-х) залишався відносно маловідомим.

Щодо стосунків Тувіма і Гомбровича – їх «не було». Точніше, вони існували... на рівні «відсутності стосунків», але зв'язок між Гомбровичем і Тувімом був: хоч і неочевидний для сучасників, він був постійним і міцним, причому можна говорити про кілька аспектів цих «невзаємин». У 1920-х і навіть в 1930-х у літературному житті Варшави домінували «скамандрити». Гомбрович, безумовно, бував у «Земянській» і в 1920-х (хоч окремі дослідники стверджують, що тільки після 1933 року), але тримався від «скамандритів» оддалік, більше того, займав у «Земянській» свій власний «столик», оточений переважно початківцями, а також сатириками і художниками-карикатуристами з журналу «Шпількі». Автор «Фердидурке» любив домінувати, тому приятелював навіть не з рівними, а з молодшими і «слабшими» від себе («Щовечора, десь близько дев'ятої, вирушав до кав'ярні – до популярної тоді «Земянської»... Всідався при столику, замовляв «півчорної» і чекав, коли збереться моя кав'ярняна компанія...»), але «до «скамандритів» майже ніколи не заглядав, оскільки не був з ними на рівних і не міг би дозволити собі з ними того, чого хотів». – «Польські спогади»). Однак саме в «Скамандері» були опубліковані в 1935 фрагменти «Фердидурки», а в 1937 – 1939 рр. низка інших творів Гомбровича. Більше того, «Скамандер» був на той час не єдиним журналом, де Гомбрович хотів публікувати свої художні тексти. Близько 1938 Гомбрович переніс свій «столик» до «Зодіаку». Натяки людей, які добре знали і Гомбровича, і Тувіма, дозволяють припускати, що вони конкурували, зокрема, і на рівні «столиків», при цьому навіть у «Зодіаку» Гомбрович багато в чому копіював кав'ярняний стиль і «скаман-

дритів», і Тувіма зокрема. Що ще цікавіше, завсідницею «столика» Гомбровича була Зузанна Гінчанка (єврейська поетка з Києва, якій патронував Тувім і яку називали «Тувімом у спідниці», а також кілька інших пов'язаних із Тувімом людей, не допущених до столика «скамандритів»). Гомбрович не любив Тувімової поезії (відомо, що його вкрай роздратовали навіть видані в 1963 р. «мелодраматичні» «Спогади про Юліана Тувіма», про що є згадка в «Щоденнику» Гомбровича, з якої випливає, що він цінував радше Тувімові дотепи, «іноді дуже кумедні», але не його «тра-ля-ля», бо «надмір поезії дуже неприємний в його наслідках»). У «Щоденнику», а також, за згадками, у приватних розмовах, Гомбрович послідовно висміював Тувіма: його «солов'їність», його неінтелектуальність, його комічність, говорив також про його фіаско як поета після повернення в Польщу. Але, в кожному разі, особа і міф Тувіма означали для Гомбровича доволі багато – він постійно повертається до того, ким був і ким не був Тувім. Тувім же про Гомбровича волів «забувати», у кожному разі, «майже забувати», імовірно, Гомбровичеве негативне ставлення до нього не було таємницею. Коли Тувім деякий час жив у Латинській Америці перед переїздом до США (фінансово Тувіма в той час підтримував його далекий родич, світової слави піаніст Артур Рубінштейн, який деякий час жив у Буенос-Айресі), Гомбрович, знаючи, що Тувім іноді допомагав людям у скруті, написав йому листа. Одним із прохань, висловлених Гомбровичем, було прохання про матеріальну допомогу (Гомбрович майже 24 роки, прожиті в еміграції, практично безперервно залежав від ласки людей, які його підтримували чи навіть просто утримували). Взагалі, листи Гомбровича до Тувіма вимагають окремого широкого коментування: їх не можна читати буквально.

Гомуліцький, Юліуш Віктор (1909, Варшава – 2006, Варшава) – польський есеїст, енциклопедист,

знавець Варшави. Син письменника Віктора Гомуліцького, вивчав юриспруденцію у Варшавському університеті. В 1947-1948 рр. був керівником видавничого відділу Центрального інституту культури. В 1961-1965 роках – радник Столичної Народної ради. Був рецензентом у видавництві PIW, науковим консультантом видавництва «Оссолінеум». В 1983 р. отримав звання доктора *honoris causa* Вроцлавського університету. Із Тувімом спілкувався регулярно, тривалий час, це була міцна ділова приязнь. Спільно з Тувімом робив декілька книг, зокрема «Пам'ятну книгу на вшанування Леопольда Стаффа» (1949), «Юліан Тувім. Вірш невідомого поета» (1955), «Книга польських віршів ХІХ століття т. І–ІІІ» (1956), був членом редакційного комітету першого Повного зібрання творів Тувіма (1955–1964) та автором вступу до цього видання тощо.

Гридзевський, Мечислав (властиво, Мечислав Грицендлер (Grycendler, а до того – Grutzhandler), 1894, Варшава – 1970, Лондон) – польський журналіст, фейлетоніст єврейського походження. Його сім'я двічі змінювала прізвище. Вчився на юриспруденції у Московському університеті та на філософському факультеті Варшавського університету, захистив докторську дисертацію. Навчаючись у Варшаві, зійшовся з редакцією журналу «Pro arte et studio», таким чином познайомився з майбутніми «скамандритами» – Тувімом, Лехонем, Слонімським, Вежинським, Івашкевичем. Але саме ретельний, педантичний і надзвичайно працьовитий Гридзевський від 1918 року став фактичним головним редактором журналу (хоча частину роботи він ділив із Лехонем). Під час польсько-більшовицької війни працював з Тувімом і Яном Лехонем у прес-бюро Пілсудського. Гридзевський став засновником і головним редактором двох чільних польських літературних журналів – «Скамандер» і «Вядомосьці Літерацке». Фактично, «Скамандер» придумав Гридзевський,

орієнтуючись на успіх «Pro arte et studio» і водночас враховуючи його помилки. Саме тому Гридзе́вський залишив за собою цілковитий фінансовий контроль над виданням і ризикнув, повністю профінансувавши проєкт своїми приватними коштами. Говорячи про «скамандритів» і «Скамандер», про роль журналу в становленні польської літератури ХХ століття, згадують переважно «золоту п'ятірку», тоді як саме Гридзе́вський створив журнал, без якого літературне середовище Варшави могло б скластися цілком інакше, – а отже, Гридзе́вський відіграв надзвичайно важливу роль у формуванні середовища і літпроцесу загалом. Крім того, саме його геніальність як редактора зробила «Скамандер» тим, чим він став: залишаючись журналом «скамандритів», він групував довкола себе численних «сателітів» і прихильників. Саме Гридзе́вський і «Скамандер» (і тільки у другу чергу – товариство у «Зем'янській») забезпечили Тувімові, Лехоню, Слонімському, Вежинському, Івашкевичеві ту критичну масу слави, яка втримала їх разом упродовж двох десятиліть.

Ще одним геніальним рішенням Гридзе́вського було створення в 1924 році тижневика «Вядомосьці Літерацке», де також друкувалися всі «скамандрити», але при цьому тижневик вважався одним із найкращих довоєнних європейських періодичних видань – по суті, це була майже всеохопна «жовта» літературно-мистецька газета, яку читали всі. Вітлін писав, що без Гридзе́вського, без його «Скамандера» і «Вядомосьці Літерацке» польська література ще багато десятиліть залишалась би провінційною. Саме завдяки Гридзе́вському до читача вчасно, а не з запізненням на десятки років, прийшли ключові європейські та американські письменники зі своїми найактуальнішими творами. Те ж стосувалося і польських письменників – Вітліна, Гомбровича, Шульца та ін., яких друкував саме Гридзе́вський, світоглядно на десятиліття випереджаючи свій час. Нагорода цього видання вважалася однією з найавторитетніших у

Польщі. 3 вересня 1939 року побачив світ останній номер. Через 10 днів Гридзевський виїхав з Польщі тією ж дорогою, що й Тувім – через Румунію в Париж. Чотири місяці (до травня 1940 р.) Гридзевський у Парижі видавав щотижневик «Вядомосьці Польске, Політичне і Літерацке». Станіслав Балінський згадує, що коли всі вони виїжджали з Парижа, втікаючи від гітлерівців, Гридзевський, ризикуючи життям, не зважаючи на авіаналіт, мало не під бомбами, рятував свій редакторський архів – «редакційний портфель» майбутнього журналу – із рукописами Тувіма, Лехоня, Слонімського тощо.

Гридзевський був диваком у найкращому, найсентиментальнішому і найтрагічнішому сенсі цього слова. У Парижі він іноді ходив у театри двічі на день – культивуючи «варшавські» звички (про нього було відомо, що йдучи до театру, він напередодні обов'язково читав текст, за яким ставилася вистава). Ще – жоден номер жодного із його видань ніколи не виходив із запізненням. (Навіть коли його в Лондоні поранило в голову під час авіанальоту, тижневик вийшов вчасно).

У Лондоні Гридзевський, через рекордні три тижні після прибуття, – знову засновник (цим разом це – «Вядомосьці Польске», з 1946 р. – «Вядомосьці») і редактор кількох ключових еміграційних видань. На думку Анджея Завади, автора монографії про міжвоєнне двадцятиліття в літературному житті Польщі, Гридзевський був одним із найкращих польських редакторів, у тому числі – ідеальним літературним редактором.

Був також одним із найближчих «кав'ярняних друзів» Тувіма, ця дружба тривала понад 20 років. Фактично припинив приватні стосунки з Тувімом наприкінці 1944 року, бо не міг йому вибачити прорадянських поглядів та повернення до Польщі, але як редактор часом навіть вступав у полеміку з ним на сторінках видань, які редагував, наприклад, журналу «Вядомосьці». На початку 1920-х Гридзевський

відгукується про Тувіма надзвичайно тепло: «Він був людиною шляхетною. Шляхетність та проявлялася, зокрема, через добродієність (не оминав милостиню жодного жебрака), через допомогу людям, через допомогу літераторам, які опинилися у нужді». Трохи пізніше він же писав: «Усупереч стереотипному антисемітизму, жертвою якого все більше ставав Тувім, він, як і Бой, був найбільшим літературним іменем довоєнної Польщі, популярним в усіх сферах, включно із князями та ендеками» («ендеками» називали прихильників Національно-демократичної партії Польщі – правої партії, що існувала в 1897-1947 роках). Уже під час війни Гридзевський послав Тувіму телеграму в Лондон – «Вишли більше квітів» (бо якраз публікував у тижневику твір «Польські квіти») – і наразився на перевірку британських спецслужб: чи це, бува, не шпигунська кореспонденція. Інші неприємності впливали з того, що Сталін особисто звернувся до британського уряду з проханням заборонити неприємне для СРСР антирадянське видання. З огляду на свободу слова видання заборонити не могли, але тижневик тимчасово припинив існування – в лютому 1944 року британський уряд позбавив «Вядомосці Польске» паперу на друк. Однак Гридзевський залишився незламним – і через деякий час видання відновилося завдяки приватним пожертвам. Ця особиста незламність, мужність і абсолютна послідовність більше, ніж будь що інше, показує, чому колишній редактор «Скамандера» так категорично відмовився від дружби з Тувімом, хоча навіть у «Вядомосцях Літерацкіх» працювали люди з різними переконаннями – комуніст Броневський і «антисеміт» Новачинський, цей же принцип Гридзевський сповідував у всіх своїх виданнях. Адже саме Гридзевський одним із перших, ризикуючи життям (на нього вже почали полювати радянські агенти) публічно поставив питання про Катинь і про вісім тисяч офіцерів Війська Польського. Редактор та історик, Гридзевський докладно і ретельно фіксував

усі післявоєнні зміни, які вносив Тувім до своїх раніше публікованих віршів, занотовував усі редакції. Коли Тувім помер і коли багато хто в еміграції почав говорити про тяжку для поетових друзів втрату, Гридзевський сказав, що насправді втратив Тувіма ще за вісім років до його смерті. У 72 роки тяжко захворів. Після смерті Гридзевського в січні 1970 року «Вядомосці» продовжували виходити – до 1981 року.

Новачинський, Адольф (1876, Подгуже коло Кракова (нині район Кракова) – 1944, Варшава) – польський письменник, драматург, сатирик, публіцист, політичний і громадський діяч. Вчився у кількох гімназіях, у 3 і 7 класі лишився на другий рік (Вадовіце, Краків, Жешув, знов Краків), вивчав право (протягом одного семестру), філософію і літературу (три семестри) у Краківському університеті. Був міцно пов'язаний з краківською мистецькою богемою, з молодопольським середовищем. У 22 роки мав неприємності з поліцією, втік у Монако, після чого його батько, суддя, який йому допоміг уникнути покарання, публічно від нього відмовився.

Будучи блискучим публіцистом і театральним критиком, який уже прославився дуже добрим матеріалом про краківські кабаре, Новачинський з Монако писав для польської преси. Йому належить один із найкращих хепенінгів у всій польській довоєнній журналістиці. Серед його рецензій – зрештою, чудово написаних – була низка про виставки картин. Пізніше з'ясувалося, що не було ані таких виставок, ані таких полотен, ані навіть таких художників. Матеріали ці публікувалися в «Часі» – і надовго випередили свій час у сенсі розуміння мистецтва.

Повернувся в Польщу з туберкульозом, три роки лікувався, в тому числі у Закопаному. У 1904 р. Новачинський одружився з Вікторією Готтовт (це власне їй він завдячував своїм одужанням).

Деякий час належав до близького оточення Станіслава Пшибишевського (1868–1927, «Геніальний

поляк», новеліст, декадент, скандаліст), але дуже розчарувався в ньому. Його кумиром був Станіслав Виспянський (1869–1907, «Четвертий польський пророк», драматург, поет, художник, архітектор, автор драми «Весілля» – одного з епохальних творів польської культури; Виспянського порівнювали з Міцкевичем, Словацьким і Норвідом) – чи не єдиний, про кого Новачинський завжди писав тільки добре. У 1903 – на початку 1904 р. Новачинський близько спілкується зі Станіславом Бжозовським (1878 – 1911, прозаїк, критик, в тому числі театральний, епохи «Молодої Польщі», один із найвпливовіших культурних діячів свого часу). Своєю прозою, прототипами персонажів якої були реальні люди з літературно-мистецького середовища, насамперед краківського, Новачинський нажив собі в цьому середовищі багатьох смертельних ворогів.

З 1904 року Новачинський живе у Варшаві. Під час Першої світової опинився в Легіонах Пілсудського, за звинуваченням у дезертирстві 8 місяців просидів у тюрмі. Після війни повертається в Варшаву. Пише для краківського кабаре «Зельони Бальонік». Проводить віршовані полеміки з Бой-Желенським, за якими стежить ціла Польща. Як публіцист (на боці «ендеків») поводить себе агресивно і брудно. Упродовж кількох десятиліть залишається радикальним противником Пілсудського, за що його тричі тяжко били, настільки, що він втратив око. Мав репутацію злісного «антисеміта» (хоча, наприклад, Гридзевський і Стафф стверджували, що це категорично не так). Один із цитованих афоризмів Новачинського – «Одна нація висміює іншу націю, і кожна нація має деяку рацію».

Стосунки Новачинського і Церкви теж склалися небуденно. З одного боку, він упродовж десятиліть усіляко висміював церковників. З іншого – він написав неймовірну за силою і проникливістю книгу про монаха, брата Альберта Хмельовського, канонізованого згодом Папою Яном Павлом II – з

несподіваною, як на Новачинського, назвою «Найкраща людина мого покоління», яку відразу після публікації почали називати «дивовижною книжкою про святого». Як наслідок, монахи-альбертинці запропонували Новачинському помешкання при монастирі, він запрошення прийняв, перевіз туди свою бібліотеку, новосілля мало відбутися у вересні 1939 року.

У 1938 р. побував у Палестині. Коли почалася війна, гостював у дочки і зятя під Калушем (недалеко від тодішнього Станіслава), на тиждень поїхав до Варшави, повернувся у Калуш, де його 19 вересня заарештувало НКВД – але відпустило, бо місцеве студентство клопоталося за нього і підключило якісь зв'язки на не знати якому рівні. Далі Новачинський опиняється у Львові, звідки знову потрапляє до Варшави (листопад 1939 року). Співпрацює з Гетелем, який захоплений і вражений людськими якостями Новачинського, виконує величезну роботу для налагодження підпільних видань, в умовах окупації стає філосемітом, Публікує свої матеріали у підпільній пресі (переважно – в редагованому Гетелем «Нурті»). Його двічі заарештовувало гестапо (вересень 1940 і вересень 1942), двічі він, пересидівши деякий час у «Пав'яку», опинявся на волі, але катування в тюрмі жорстко його скалічили. Останні тижні життя провів у Міляновеку – містечку під Варшавою. Помер у Варшаві, в лікарні. Є свідчення, що він брав участь у роботі варшавського підпілля не тільки як журналіст і публіцист. На його похороні, як згадував Гетель, були «три покоління друзів покійного».

Із Тувімом у Новачинського склалися дивні стосунки. Їхні розмови стали джерелом численних літературних і політичних анекдотів. Вони були начебто напружені, але Тувім сам шукав товариства Новачинського, що було для нього дуже нетипово, бо «антисемітизм» у будь-яких виявах доводив його до практично неконтрольованого шалу. Новачинський

яко автор памфлетів у «Просто з мосту» був основним опонентом Слонімського у «Вядомосьці Літерацке» і вважався одним з найжорсткіших і найбезжальніших авторів цього антисемітського видання. Тому Новачинського – як антисеміта і зятятого ворога Пілсудського – Тувім мав би люто ненавидіти. А в дійсності Тувім Новачинського поважав і рахувався з ним. І не тільки Тувім. Новачинський писав також і для «Вядомосьці Літерацке» (які в «Просто з мосту» сам же називав «Ядо Моські Літерацке») і за розміром гонорарів (критерій статусу!) у цьому тижневику був другим після Боя-Желенського – такою була політика головного редактора Гридзевського. Зі спогадів, щоденників, листів тих, хто знав Новачинського особисто, випливає, що в житті він був зовсім інакшим, ніж «у газетах». У житті він з великим пієтетом ставився до творчості Тувіма. Гридзевський підкреслює, що Новачинський Тувіма справді любив. Коли «Вядомосьці Літерацке» мали опублікувати «Бал в опері», Новачинський одним із перших прочитав його – і переконав редактора не публікувати цей текст, бо читачі і критика, в період гострого антисемітизму, очевидно, поперевертували б сенс твору, здійнялася би хвиля нападок на Тувіма. Ще одна деталь: у 1935 році «антисеміт» Адольф Новачинський, Антоній Слонімський і Юліан Тувім висунули «Цинамонові крамниці» Шульца на щорічну нагороду «Вядомосьці Літерацке» (щоправда, Шульц її тоді не отримав). Але Новачинського захищали не тільки Гридзевський і Стафф. Коли надзвичайно впливовому і інтелектуально перебірливому Станіславові Бжозовському сказали, що Новачинський як письменник не має ідеалу, той відповів, що в ньому є «дещо більше, ніж ідеал»: «в ньому сиділо, як інстинкт, палюче почуття брехні нашої культури». Очевидно, цю властивість Новачинського, яку відчували й бачили тільки найкращі з найкращих, відчував також і Тувім – інстинктом геніального поета.

Іллаковічувна, Казімера (1892, Вільно – 1983, Познань) – польська поетка, прозаїк, драматург і перекладач. Нешлюбна донька Барбари Іллаковічувни і Клеменса Зана, сина одного з друзів Міцкевича (Томаша Зана «Променистого»). Виховувалася у домі родичів, бо її мама рано померла. В 1908 – 1909 навчалася в Оксфорді, а в 1910–1914 в Ягеллонському університеті. В 1915 – 1917 працювала санітаркою в російській армії, з 1918 року – в польському Міністерстві закордонних справ, в 1926–1935 була секретаркою Юзефа Пілсудського, а після його смерті знову працювала в польському Міністерстві закордонних справ. У 1936 – 1938 мала турне по Європі з лекціями про Пілсудського. У 1939 р. емігрувала в Румунію, повернулася в Польщу (в Познань) тільки в 1947 році. Здобула Золотий Академічний Лавр від Польської академії літератури в 1935 році, Державну літературну премію (1935), Премію міністерства культури (1967), Відзнаку міста Познань (1968), Державну премію першого ступеня (1976). У 1981 р. Університет ім. Адама Міцкевича в Познані вшанував її званням доктора *honoris causa*.

Іллаковічувна була однією з найяскравіших постатей покоління, до якого належав і Тувім, і входила до найближчого кола, пов'язаного зі «скамандритами». До початку Другої світової вела насичене і яскраве товариське й творче життя. Повернувшись з еміграції, не могла знайти роботи, окрім принагідних перекладів та репетиторства. Приїжджаючи до Варшави в ті перші роки після повернення, намагалася зустрічатися з Тувімом, але різниця в їхньому становищі, в тому числі матеріальному, була разючою. Вона співчувала його нещастю (агорафобії, приступам паніки) і казала, що «порушилося щось невидиме». Тувіма це дратувало. Крім того, абсолютно різною була їхня релігійність. Іллаковічувна, у поезії – високий містик, була Тувіму смішною тим, що справляла враження «по-старосвітськи» віруючої людини. Багато що у її поведінці (під час кількох відвідин Тувіма вдо-

ма) сприймалося як дивацтво. Ці візити тяжко давалися й Іллаковічівні. Особливо якщо пам'ятати, що до війни і секретарка Пілсудського, і Стефанія Тувім одягалися в одних і тих же найкращих магазинах і шили одяг у найкращих кравців. Тепер же контраст між передчасно постарілою Казімерою і Стефанією був нестерпним для всіх трьох. Іллаковічівна тяжко переживала свою злиденність. Тувім неодноразово декларував готовність їй допомогти, але грошей від нього вона б не прийняла, а якось інакше (наприклад, знайшовши для неї достойну роботу) Тувім допомогти не міг або ж і не намагався. Проте Іллаковічівна дорожила спілкуванням із ним, зі свого боку намагалася його морально підтримувати, особливо з огляду на його проблеми зі здоров'ям. Тувім хоч і не ігнорував Іллаковічівни, однак не міг зрозуміти масштабу її життєвої катастрофи. Він пропонував їй гроші, яких вона не могла прийняти, замість того, щоби допомогти їй, врятувавши її гідність.

Івашкевич, Ярослав (насправді – Леон Івашкевич, 1894, Кальник Київської губернії – 1980, Варшава) – польський прозаїк, поет, есеїст, перекладач, автор численних лібрето, співзасновник поетичної групи «Скамандер», багаторічний головний редактор «Твурчосьці». Одружений з Анною Івашкевич, письменницею і перекладачкою, мали двох доньок – Марію (1924 р. н.) і Терезу (1928 р. н.). У дитинстві жив у Варшаві, потім родина жила в Єлисаветграді (нині Кіровоград), з 1909 у Києві. Там-таки вступив до університету на юридичний факультет, вчився і в Київській консерваторії. В юності багато подорожував по Наддніпрянській Україні як учитель дітей польських і російських поміщиків. Деякий час жив недалеко від Лодзі, познайомився з тамтешнім літературним середовищем. Бував удома в Тувіма, на вулиці св. Анджеля, про що написав у спогадах. В 1918 році приїхав до Варшави, оскільки в Україні стало занадто небезпечно.

Саме вони з Тувімом виявилися ключовими поста-
тями, довкола яких сформувалося нове середовище,
нове поетичне угруповання, а відтак і нова поетич-
на традиція. Отже, послідовність знайомства і збли-
ження майбутніх «скамандритів» була така: Тувім та
Івашкевич зустрілися ще в Лодзі, далі було «Pro Arte
et Studio», куди дописували Ян Лехонь і Юліан Ту-
вім, а Казімеж Вежинський працював там у редакції.
Зближення товариства зі Слонімським відбулося, го-
ловним чином, у зв'язку з виступами в кав'ярні «Під
Пікадором», а тоді до практично сформованого то-
вариства долучився й Івашкевич, який саме приїхав
у Варшаву. З 1918 й аж до початку 1930-х рр. спілку-
вання Тувіма та Івашкевича було практично щоден-
ним, хоча Івашкевич зазначав, що воно мало певні
особливості – з одного боку, це була справжня друж-
ба, з іншого – вона мала певною мірою ситуативний
характер; більше того, їхнє якнайсердечніше спілку-
вання майже не виходило за межі жартів, дотепів і
посиденьок у кав'ярнях. Про серйозні й неприємні
речі між «скамандритами» не йшлося.

З 1927 року Івашкевич розпочав дипломатичну
кар'єру, але деякий час залишався в Варшаві. Тішив-
ся великою літературною славою, був учасником
двох (1928, 1929) з'їздів поетів у Плавовіцах. Загалом,
до певного моменту і Тувім, і Івашкевич шляхом
життєвого і літературного успіху рухалися практич-
но паралельно. А потім успіх і радість життя несподі-
вано (і також майже одночасно) пішли на спад. У
тридцятих Івашкевич був секретарем польського
посольства в Копенгагені (1932–1935) та в Брюсселі
(1935–1936), щоправда, його було відкликано вже че-
рез півроку перебування в Брюсселі. У цей час (а та-
кож згодом, у період війни й еміграції Тувіма) Тувім
та Івашкевич переважно листувалися, доволі регу-
лярно, Тувім писав про свої негаразди зі здоров'ям.
Тридцять років були і для Івашкевича вкрай непро-
стими: суттєві проблеми з психікою в Івашкевичевої
дружини Анни, її перервана вагітність, відсутний

брак грошей. Потім почалася війна. Івашкевич долучився до роботи варшавського підпілля. Вважається, що він кілька разів провідував матір Тувіма. Під час окупації у підваршавській віллі Івашкевича (Ставіско) знаходили притулок десятки людей (поляки, євреї), які переховувалися від арешту, – до 40 осіб одночасно. Це в Івашкевича з Тувімом було спільною рисою – вони намагалися допомагати тим, хто цього потребував. Спільною для обох рисою була і здатність пристосуватися до нової дійсності, ба навіть щиро її прославляти. Багато років (з 1945 по 1980, з перервами) Івашкевич очолював Спілку польських письменників. Доктор *honoris causa* Варшавського та Ягеллонського університетів, нагороджений Золотим Академічним Лавром Польської академії літератури, в 1949 нагороджений Орденом Прапора Праці першого ступеня, в 1952 і 1955 – Державною премією першого ступеня, відзначений також іншими нагородами. У певному сенсі, для них із Тувімом наївність була вигідною стратегією. «Ми намагалися вдавати перед собою, що ми «не переймаємося» гучними словами і що це все «несерйозно», – так сформулював Івашкевич принцип їхнього спілкування у спогадах про Тувіма. З іншого боку, в тих же спогадах він пише про «патетичну сердечність» молодого Тувіма, про те, що він «спалює себе в емоціях, в словах».

Івашкевича, «скамандрита», усі вважали одним із найближчих друзів Тувіма. Але в «Алеї друзів» Івашкевич спростовує ці уявлення як не зовсім правдиві: «Ми з Тувімом іноді бачилися після війни. Це вже не була дружба, як у минулі роки, радше байдуже констатування, що ми жахливо змінилися. Тувім потягнув за кордон у 1939 році образ старого-доброго «Ярося» (він єдиний так мене називав) – і там ще собі цей образ довиідеалізовував. Повернувшись, він мав величезне бажання поплескувати мене по плечу, приказуючи: «Ну, добре, добре, мій Ярославку!» А я вже був повоєнний, з усіма своїми гострими кутами,

дещо непіддатливий, вже трохи серйозніший, серйозніший, ніж Тувім міг би собі сподіватись! І тому ми після війни вже не були між собою такі близькі, як перед війною. Але ж і перед війною ми не були в аж настільки близьких стосунках. [...] Тим більше, що він був наділений не конче приємними рисами, а радше – рисами не завжди «першого сорту». Іноді від нього аж надто відгонило люмпенством. «Юлько гне кирпу» – говорилося між друзями, Лехонь це добре описав у своїх посмертних спогадах...(йдеться про спогади Лехоня після смерті Тувіма, властиво, його Щоденник. – М. К.) [...] Наскільки ж простіше зрозуміти природу його поезії, якщо знати, як спалював себе її автор, якщо чути голос, яким він цю поезію говорив. [...] ...А ці присвяти, де в іще меншій кількості слів вміщалися вибухи почуття. Завжди «з любов'ю», іноді «з палкою дружбою», для різноманітності – «з любов'ю і дружбою». А нас же тоді вже не єднала гаряча юнацька дружба. Були місяці і навіть роки, коли ми взагалі не зустрічалися. Однак залишилося братерство в поезії, яке для Тувіма було найсвятішим братерством. І це відчувалося в кожній розмові. Його палив внутрішній вогонь, як тільки заходилося про поезію – а власне кажучи, наскільки я можу собі згадати, то ми розмовляли суто і лише про поезію, від того першого вечора «Під Пікадором» – 29 листопада 1918 року – до останнього, після моєї лекції про Толстого у Спілці письменників – 10 листопада 1953 року – впродовж рівно 35 років! Довга, ні до чого не зобов'язуюча, єдина розмова про вірші – чи радше захоплення тим, що існують вірші і поети. Це може здатися надто патетичним і нещирим, але по суті так і було. Такою він був людиною. [...] Юліан Тувім був людиною великого міста, і ніяк, абсолютно ніяк не можна було уявити його на лоні дикої природи... Це становило найбільший контраст між нами. [...] Насправді ми написали кілька віршів чи трохи прози, а потім насправді була війна й ті жахливі речі, з якими Тувім не міг собі дати ради».

Івашкевичева, Анна (1897, Брвінув – 1979, Ставіско) – польська письменниця, перекладач, дружина Ярослава Івашкевича. Була донькою багатого фабриканта Станіслава Вільгельма Лільпопа, в 1915–918 жила з батьком у Москві та Києві. У вересні 1922 року вийшла заміж за Івашкевича, заради нього розірвавши заручини з князем Кшиштофом Радзівіллою. Була тісно пов'язана з польським музичним (через Кароля Шимановського), мистецьким та літературним середовищем, більше того, належала до чільного кола тогочасної варшавської інтелігенції. Її щоденники, які вона писала багато років, свідчать, що Анна мала велике літературне обдарування. Народила Івашкевичеві дві доньки. Будинок у Ставіску був, фактично, її, але в 1930-х роках в Івашкевича надзвичайно ускладнилися взаємини з ріднею Анни, коли в неї почалися тяжкі депресії і виникли певні психічні проблеми. Чоловік її надзвичайно підтримував, був уважним і турботливим. При тому, що і вона, і він були бісексуальними, їхнє подружжя було вдалим і щасливим, про що і обоє неодноразово пишуть у щоденниках; це підтверджують і друзі, які їх близько знали. За життя виходили головним чином її переклади з англійської та французької. У 2000 році побачили світ «Щоденники і спогади» Анни Івашкевичевої, які вважаються в Польщі одними з найкращих інтелектуальних щоденників доби.

Анна близько знала Тувіма (хоч він приятелював насамперед з Ярославом, не з нею), вона зафіксувала в щоденнику цінні спостереження стосовно Тувіма. Наприклад, там є відсторонено-об'єктивні рефлексії щодо того, як він переживав свою єврейськість, польськість, публічні скандали довкола його антисемітизму, довкола окремих віршів («До простої людини» і т. п.). Вона одна з перших деконструювала, принаймні частково, стереотипи, що стосувалися Тувіма і його місця та ролі в суспільному і літературному житті. У цьому сенсі щоденникові записи та спогади її чо-

ловіка є більш обережними, більш заангажованими, менш критичними.

Яструн, Мечислав (властиво, Мойше Агатшпайн, 1903, Королівка під Тернополем – 1983, Варшава) – польський поет і перекладач. Народився у Галичині, в єврейській лікарській родині, до Першої світової війни сім'я багато разів змінювала місце проживання. В 1915–1919 рр. вчився в Кракові у гімназії, коли почалася польсько-більшовицька війна – пішов добровольцем у Військо Польське. Але не воював, тому що тяжко захворів на тиф, що спонукало його охреститися. Склавши іспити на атестат, вступив до Ягеллонського університету, де вивчав полоністику, германістику і філософію. Поетичний дебют Яструна – у журналі «Скамандер» (1925). Перекладав французьку, німецьку, російську поезію. З 1929 р. – член професійної Польської спілки письменників, з 1930 р. – член ПЕН-клубу, публікував вірші і переклади в журналах. З початком Другої світової, в грудні, перебрався до Львова і в 1940 р. став членом Спілки радянських письменників України. В 1941 повернувся до Варшави, брав участь у підпільній системі освіти та в конспіраційних виданнях. Наприкінці війни, рятуючись від гестапо, опинився в Любліні, восени 1945 виїхав до Лодзі, з 1949 року жив у Варшаві. Був одним із тих, хто відверто мало розумів, часто зовсім не сприймав Тувіма (зокрема через його «напівгротесковий спосіб буття»). Натомість Тувім ставився до нього як до «новонаверненого» в радянську «віру» і трактував як близького знайомого, навіть писав йому листи.

Шіллер, Леон (1887, Краків – 1954, Варшава) – польський режисер (австрійського походження), критик і теоретик театру, композитор, автор популярних пісень. Вчився на філософському факультеті Ягеллонського університету та в Сорбонні. У Варшаві був близьким до «скамандритів». Працював як

режисер та постановник кабаре на кількох десятках сцен у Кракові, Варшаві, Львові. З 1933 року керував режисерським відділенням Державного інституту театрального мистецтва. В 1935 р. отримав головну нагороду – Золотий Лавр Академії – від Польської академії літератури. Під час війни опинився в концтаборі Аушвіц, його викупила сестра за 12 000 зл., продавши фамільні коштовності. Після війни в 1946 – 1949 рр. був директором Державної вищої театральної школи в Лодзі, у 1947–1949 – головний редактор журналу «Театр», засновник кількох журналів. У 1949 р. нагороджений Орденом Прапора Праці першого ступеня. В «епoxy» «Зем'янської» був одним з найближчих приятелів Тувіма. Пов'язаний з Тувімом також і його позалітературними, суто театральними зацікавленнями і роботою для кабаре. Крім того, Шіллер з Тувімом мали спільні інституційні інтереси, бо Тувім був причетний до створення кількох організацій, які впорядковували та ієрархізували дещо хаотичне на той час польське театральне життя.

Бачинський, Щепан (інакше – Стефан Бачинський, 1901, Варшава – 1989, Варшава) – польський актор, режисер, визначний театральний діяч. У 1930-х рр. працював у Міністерстві закордонних справ Польщі. У вересні 1939 року перебував у Чернівцях у Румунії, службовцем у польському консульстві. Скориставшись службовим становищем та своїм неабияким акторським талантом, Бачинський врятував життя Тувімові та його дружині. Вдаючи «польського віцеконсула з Чернівців», він пішов на жорстке перевищення службових повноважень і допоміг Тувімам перетнути кордон між Польщею та Румунією (жандарми висадили подружжя із потягу на Бухарест через проблему з паспортами). Цей абсолютно авантюрно-пригодницький, схожий на кінокомедію епізод (що його і чоловік Ірени Тувім Юліан Ставінський, і сам Тувім описують як «викра-

дення Тувімів»), вимагав від Бачинського великої особистої мужності, адже той ризикував не тільки посадою, а й життям. Пізніше Тувімі зустрілися з Бачинським на еміграції в Парижі, а після війни – у Варшаві.

Бейлін, Кароліна (1899, Варшава – 1977, Варшава) – польська письменниця, перекладач англійської літератури (Дікенс, Джером), автор кільканадцяти популярних книг про Варшаву. Знайома з Тувімом зі студентських часів (коло журналу «Pro Arte et Studio»), підтримували приятельські стосунки впродовж усього життя. Написала спогади про Тувіма («Повернення до Варшави»).

Борунський, Влодзімеж (1906, Лодзь – 1988, Варшава) – польський актор, режисер, поет, двоюрідний брат Юліана Тувіма. У 1924–1925 рр. вивчав право у Варшавському університеті. За життя Тувіма багатьма сприймався як його тінь: так само писав вірші, тексти на злобу дня, робив постановки-ревю і писав тексти для театру, так само перекладав з російської, редагував журнали, так само був сатириком тощо. Аж у 1961 р. він прислухався до поради Тадеуша Конвіцького і вперше знявся в кіно. Борунський досяг у цій царині феноменального успіху. Актор був неймовірно схожий на Тувіма. Одна з його ролей – у фільмі Анджея Вайди «Земля обітована», за романом Реймонта, про Лодзь кінця XIX ст. У стрічці Борунський мав невелику роль Гальперна, старого єврея, але, як вважалося, в «Землі обітованій» він «символічно зіграв Тувіма», чим дуже поглибив образ. Борунського називали генієм другого плану, майстром епізоду. Борунський не належав до найближчого кола Тувімових приятелів, були роки, коли вони у Варшаві практично не перетиналися. Мати Борунського, тобто Тувімова тітка, була йому ближча і належала до небагатьох родичів, кому дозволялося відвідувати божевільну Тувімову матір.

Берут, Болеслав (1892, під Люблінном – 1956, Москва) – польський прорадянський політик, перший президент Народної Польщі (з урядом у Любліні) та ПНР (з 1947 р.), Президент Ради міністрів ПНР (з 1952 р.) тощо. Був самоуком (закінчив 5 класів кафедральної школи у Любліні, потім деякий час вчився у вечірній школі). Починав як помічник муляра і продавець. Включився в робітничий рух. Кілька разів сидів у тюрмі. Рік (травень 1925 – травень 1926) перебував на партійних курсах у Москві, був завербований радянською контррозвідкою, проходив підготовку з розвідки, конспірації, саботажу. В 1930-х – активний діяч Комінтерну, брав участь у кількох міжнародних місіях, постійно співпрацюючи з радянською розвідкою. Після війни, очоливши країну, Берут вів політику агресивної радянізації Польщі, при широкому використанні Червоної Армії та сил НКВД (т. зв. «реєстр злочинних і підозрілих елементів» у Польщі сягнув у 1953 році понад 5 млн. людей), через те йому дуже залежало на пропаганді в усіх її проявах.

Саме цим значною мірою пояснюється особливе ставлення Болеслава Берута до Юліана Тувіма, наслідком якого був винятковий статус поета. Цей факт є тим більш значущим, що Берут винятково рідко користувався зі свого права помилування. Відтак те, що Берут прислухався до прохання Тувіма у справі помилування Козажевського, набуває певних додаткових смислових відтінків. Лист Тувіма до Берута в цій справі був не єдиним їхнім контактом. 31 серпня 1946 року Тувім (з дружиною) мав двогодинну персональну аудієнцію в Берута (приватна вечерея у Бельведері), був запрошений на раут і прийняття до міністрів та інших найбільш упривілейованих осіб. Відірваний від реальності і схильний до екзальтації, Тувім потрактував свої взаємини з Берутом мало не як дружбу і пізніше ще кільканадцять разів звертався до нього з листами – проханнями про помилування та іншими проханнями, до яких Берут не дослухався. Більше того, Тувімові недвозначно дали зрозуміти,

що йому не варто зловживати добрим ставленням влади. Тоді Тувім перестав випробовувати терпіння Берута – і до кінця життя зберіг за собою практично неправдоподібні для тодішнього скрутного і жорстокого часу привілеї: розкішне помешкання, 9 чоловік прислуги (включно з секретарем, водієм, садівником), заміську віллу в Аніні, особливу (персональну) ставку гонорарів за публікації і роботи для театру і т. п., що є особливо значущим з огляду на особисте і кар'єрне фіаско Бореїші (про нього далі).

Бореїша, Єжи (Беньямін Гольдберг, 1905, Варшава – 1952, Варшава) – комуністичний діяч, публіцист, видавець. Вчився у єврейській гімназії у Варшаві, потім – у політехніках Тулузи і Парижа, нелегально перебував у Мадриді і Каталонії, де зблизився з анархістами. До 1927 жив переважно за межами Польщі. В 1927 підпав під призов до Війська Польського, вступив до Комуністичної партії Польщі. Протягом 1933 і 1934–1935 кілька разів сидів у тюрмі за агітацію і пропаганду. Радянська влада довірила йому в 1939 р. стати директором видавництва «Оссолінеум» у Львові. У 1940 він став членом радянської Спілки письменників. У 1942–1943 роках пішов добровольцем в радянську армію, створив Першу дивізію піхоти ім. Тадеуша Костюшка, Союз польських патріотів, редагував тижневик «Вольна Польска», але публікувався також і в радянських виданнях. Це далеко не повний перелік справ і втілених проектів Бореїші, але найважливішим стало створення ним видавничого концерну «Чительнік».

Завдяки «Чительніку» Бореїша став однією з ключових постатей польської культури (після 1944 і приблизно до серпня 1948 року). Він буквально з нічого збудував найбільшу і найвпливовішу в той час імперію книг, преси і впливів. Одна з мрій Бореїші – повернути на батьківщину діячів культури і мистецтва, які вимушено обрали еміграцію. Він особисто доклав великих зусиль, щоби в Польщу повернувся, зокре-

ма, Юліан Тувім. Саме «Чительнік» (і Бореїша особисто) забезпечили Тувімові після повернення у Варшаву і надзвичайно високий рівень добробуту, і найпрестижніші майданчики для публікації творів. Конгрес інтелектуалів на захист миру (1948, гості – Олдос Хакслі, Пабло Пікассо, Поль Елюар), на який, як і на «Чительник», Бореїша покладав великі надії, став початком його кінця. Майже відразу після Конгресу «рішенням партії» в нього забрали «Чительнік», він потрапив в аварію і був дискредитований політично. Однак в останні роки життя він ще побув деякий час головним редактором тижневика «Одроджене».

Юліан Тувім писав, що після смерті Бореїші у Варшаві забракло червоних троянд, тому поет кладе на його труну слова, а не квіти, тобто – слова як квіти, але насправді після 1948 року Тувім дуже обмежив своє спілкування з опальним Бореїшею.

Бой-Желенський, Тадеуш Каміль Марціян (псевдонім – Бой, 1874, Варшава – 1941, Львів) – видатний польський лікар, письменник, перекладач, громадський діяч, масон; вужче – фейлетоніст, публіцист, літературний і театральний критик, поет-сатирик, есеїст, хронікер, – одна із ключових постатей культурного і суспільного життя свого часу. Син композитора Владислава Желенського. Вчився на лікаря у Ягеллонському університеті, при цьому вів життя гуляки і картяря. Диплом медика отримав у 1901 році. Попри роботу в Краківській лікарні Святого Людвіка, був завсідником кав'ярень. У 1904 році одружився з Зофією Паренською, яка стала прототипом Зосі з «Весілля» Виспянського (Желенський був присутній і на весіллі, яке лягло в основу цього твору), їхній син – актор Станіслав Желенський. Отримавши лікарську стипендію в Парижі, захопився французькою літературою, відтак згодом сам-один переклав на польську майже весь канон французької літератури. Як перекладач відзначений найвищими літературними і державними нагородами Франції

і Польщі (зокрема це Пальмова гілка Французької Академії (1914), Офіцерський Хрест Почесного Легіону (1927), Командорський Хрест Почесного Легіону (1934).

1906 року, повернувшись у Польщу, до Кракова, почав писати тексти для кабаре «Зельони Бальонік». Під час Першої світової був лікарем на залізниці. З 1922 року Бой у Варшаві, літературний керівник Польського театру, поступово здобуває визнання як найвидатніший польський літературний і театральний критик. В 1933 його обрано членом Польської академії літератури. У ці роки він – найвище оплачуваний автор тижневика «Вядомосьці Літерацке».

З початком Другої світової війни, в 1939 році, Бой опинився у Львові – з листопада того ж року обійняв посаду завкафедрою французької літератури Львівського університету, брав участь у багатьох радянських пропагандистських заходах, у листопаді ж таки підписав лист польських письменників, які привітали возз'єднання Східної і Західної України, брав участь у радянських видавничих проектах, їздив до Москви. Маючи великий суспільний вплив, Бой-Желенський щонайменше двічі намагався клопотатися про депортованих.

Коли Львів зайняли німці, в ніч з 3 на 4 липня 1941 року був заарештований разом з іншими польськими професорами і тієї ж ночі розстріляний.

З Тувімом Боя пов'язували тісні й теплі «кав'ярняні» стосунки, Бой був одним з небагатьох обраних – «нескамандритів», допущених за скамандритський столик на «Землянській», впродовж понад п'ятнадцяти років Бой і Тувім бачилися і спілкувалися не просто регулярно, а дуже часто. Водночас якихось конкретних свідчень (крім розрізнених нотаток у мемуарах, «інформацій» у «Пияцькому словнику» тощо) про їхнє спілкування майже не залишилося. Ті, що є, мають дещо специфічний характер. Наприклад, ось спогад Ірени Кшивіцької – письменниці і перекладачки, яка протягом багатьох років була

громадянською дружиною Боя: «Тувім шанував Боя надзвичайно, а оскільки любив у повсякденному житті розігрувати веселу буфонаду, то часто при зустрічі з Боем ставав на коліно і цілував його в руку, на що Бой також цілував його в руку – у відповідь, і при цьому вони перекидалися жартиками і сміялися, як малі хлопці». Тувім мусив дуже болісно пережити смерть Боя – навіть на тлі сотень інших загиблих приятелів і знайомих. Саме розмова про обставини смерті Боя (властиво, суперечка про те, хто його замордував – більшовики чи гітлерівці) стала причиною досмертної сварки Тувіма і Лехоня.

Брандстеттер, Роман (1906, Тарнув – 1987, Познань) – польський письменник, перекладач, один із найбільших у Польщі знавців Біблії. У 1987 р. Брандстеттера висували на здобуття Нобелівської премії за його трилогію про Ісуса Христа. Походив із заможної єврейської родини, його дід Мордехай Давид Брандстеттер (1844–1928) був відомим у єврейському середовищі письменником, писав на івриті. Навчався у Ягеллонському університеті, потім у 1929–1931 перебував на стипендії в Парижі, досліджував політичну та громадську діяльність Адама Міцкевича, 1932 р. захистив у Парижі докторську дисертацію з філософії. Значна частина його книг і статей присвячена асиміляції євреїв. У 1935 році побував у Туреччині, Греції та Палестині. Кілька років прожив у Вільні. Під час Другої світової війни опинився у Єрусалимі (де прийняв католицьку віру й охрестився), а потім (у 1946 р.) – у Римі. У 1948 році переїхав до Польщі, у 1950 – 1960 рр. жив у Закопаному, де зустрічався з Тувімом, у тому числі в останні дні життя поета. Тувім, якого насправді дуже цікавила висока теологія і який фактично був дуже релігійним, любив розмовляти з Брандстеттером (здається, лише із ним) на богословські теми, хоча це були принагідні розмови. Крім того, і Брандстеттер, і Тувім отримували листи з погрозами від антисемітських анонімів, і це була друга тема їхніх розмов.

Броневський, Владислав (1897, Полоцьк – 1962, Варшава) – польський поет, перекладач. Вчився у Полоцькій польській гімназії, в 1915 р. сімнадцятирічним вступив до Легіонів Пілсудського, брав участь у польсько-більшовицькій війні. Нагороджений п'ятьма бойовими орденами. У 1918 взяв участь у маніфестаційному поході проти Пілсудського – і так, фактично, зламав присягу, після чого відбував покарання в одному зі створених Пілсудським концтаборів. Після звільнення склав іспити на атестат і вступив до Варшавського університету. Розчарований діяльністю Пілсудського та уряду, після замаху на президента Нарutowича зблизився з комуністичним середовищем. У 1930 р. опинився у варшавській в'язниці (разом з поетом і перекладачем Александером Ватом). У вересні 1939 пішов добровольцем на фронт, дуже негативно сприйняв «радянську окупацію Польщі» (інакше кажучи, возз'єднання Східної і Західної України). Але оскільки існувала реальна загроза репресій, 19 листопада 1939 року підписав лист польських письменників, які привітали це возз'єднання. Публікації віршів Броневського не допускала цензура, а 24 січня 1940 р. Владислав Броневський, Александер Ват та інші польські письменники були заарештовані НКВД у львівському ресторані з цікавою назвою «Вогнище інтелігенції». Був катований у львівській в'язниці на Замарстинові, але відмовився співпрацювати з НКВД. В травні 1940 р. Броневського перевели в Москву, на Лубянку, де він просидів понад рік. 7 серпня 1941 р. його було звільнено, бо він підпав під амністію, але відразу ж опинився у польській армії генерала Андерса, що формувалася в СРСР. З 1942 року перебував в Ірані і Палестині, в частинах польської армії, опублікував там низку антирадянських віршів. Дуже вагався, чи йому повертатися в Польщу, але повернувся в 1945 році. Повернувшись, відмовився виконати прохання президента Польщі Берута і написати новий гімн Польщі. Є свідчення, що передав Берутові листок з текстом «Єще Польска не згінула...». У проміж-

ку 1949–1955 рр. отримав 4 державні нагороди Речі Посполитої. 1 вересня 1954 року дочка Броневського Анка (Йоанна) померла від отруєння газом, імовірно, наклавши на себе руки.

Тувім ставився до Броневського в особливий спосіб, адже Броневський був, на відміну від самого Тувіма, справжнім героєм і справжнім мучеником. Броневському покровительствував Гридзевський, з ним було приємно вештатися по кав'ярнях і пити. Але власне Тувімові стосунки з Броневським (поза спільними посиденьками в кав'ярнях) важко окреслити. Він листувався з дружиною Броневського (але не із самим Броневським), стежив за його долею, відстежував усі публікації, і в певному сенсі навіть задрив Броневському – бо той, по суті його ровесник, попри найбільші випробування, не переставав писати. Щодо характеру і біографії Броневський був антиподом Тувіма (навіть їхні взаємини з владою були украй різними), проте в їхній поезії надзвичайно багато тематичних перегуків.

Бжехва, Ян (Ян Віктор Лесман, 1898, Жмеринка – 1966, Варшава) – польський поет і перекладач, автор книг для дітей, що стали класикою не лише польської літератури. Кузен Болеслава Лесьмяна. Батько Бжехви був інженером на залізниці, дитинство і юність він провів на Україні, причому сім'я багато переїжджала з місця на місце. Вчився у Варшавському університеті, був адвокатом зі спеціалізацією на авторському праві, як юрист у 1924–1939 мав (на постійній основі) ділові взаємини з Тувімом (це окрім приятельсько-літературних). Після війни став юрисконсультom видавництва «Чительнік». З середини 1930-х років постійно пише для дітей, ці вірші є надзвичайно популярними і донині. Бжехва і Тувім досить близько приятелювали, хоча Бжехва не був допущений до найближчого кола друзів-поетів із групи «Скамандер». Водночас саме Бжехва найчастіше, порівняно з іншими представниками варшавської кав'ярняної

богеми, бував у Тувіма вдома, що до певної міри пояснювалося конфіденційністю їхніх взаємин як адвоката і клієнта. Водночас про їхні особисті (не ділові) стосунки і теми спілкування відомо мало. Це тим більше вражає, якщо знати, що Бжехва написав дуже змістовні спогади, зокрема про Лесьмяна. А от про Тувіма Бжехва практично не пише – навіть коли згадує товариство, що збиралося на «Зем'янській», і кожного зі «скамандритів» зокрема.

Чаплін, Чарльз Спенсер (1889, Лондон – 1977, Веве, Швейцарія) – американський і британський кіноактор, кінорежисер, сценарист, композитор, кінопродюсер єврейського походження. Ставлення Тувіма до Чапліна було, без перебільшення, особливим. Тувім створив кілька віршів, присвячених Чапліну або з Чапліном «у тлі». Можливо, визначальною тут стала історія життєвого успіху Чарлі Чапліна, можливо, створений ним лірично-сентиментальний образ «Волоцюги», а може, те, що Тувім, як і Чаплін, обігруючи стереотипи, демаскуючи їх, але залишаючись при цьому «стилізованою фігуркою», – «прошив» колективну свідомість поляків і став одною з найбільш впізнаваних постатей своєї епохи. Про Чапліна говорили, що він найбільш упізнавана людина у світі, а про Тувіма – що він найбільш упізнавана людина у Польщі. Можливим є також ще одне пояснення: природна експресія «пташиних» рухів Тувіма могла здаватися йому близькою до темпоритму і експресії подібних рухів Чапліна. Славнозвісні комічні кав'ярняні поклони Тувіма – очевидно, також від Чапліна, у кожному разі, саме так їх сприймали сучасники-очевидці. Вважалося, що Тувім, як і Чаплін, по-акторськи грав (через крайню екзальтованість) безпосередність, насправді йому невласливу.

Шармасон (або Шарнассон), Юзеф (або Єжи, або Юліан) – одна із загадок біографії Тувіма. Ку-

зен Юліана Тувіма, про якого практично ніколи «не говорилося» (дослідникам біографії Тувіма так і не вдалося точно встановити точно його ім'я та прізвище, ані дату і місце народження), але який, як відомо з декількох свідчень, належав до найближче пов'язаних із Тувімом людей. Єва Дроздовська називає його смерть за чотири дні до смерті Тувіма (Тувім мав інфаркт) як одну з найбільш вірогідних причин смерті поета. «Він був людиною самотньою. Поет його дуже любив і був надзвичайно до нього прив'язаний» – такою є формула стосунків Шармаса і Тувіма, озвучена в її спогадах. Мати Тувіма і сам Тувім в листуванні називають його Юзем Шармасоном, Єва Дроздовська називає його Єжи Шармасоном, Северин Поллак пише «Юліан Шармасон», зокрема, посиляючись на безпосередні слова Тувіма, сказані ним 23 грудня 1953 року («Називався, як і я, Юліаном»). Поллак підкреслює, що того дня Тувім був страшенно пригнічений смертю кузена і раз-у-раз його згадував.

Циранкевич, Юзеф (1911, Тарнув – 1989, Варшава) – польський прем'єр (п'ять разів, у 1947 – 1952 і 1954 – 1970, був прем'єром найдовше в історії Польщі), за фахом – журналіст. Його дід по матері був власником кількох лісопилот. Вчився у Ягеллонському університеті, але не скінчив його. Потім був у підпіллі – соціалістичному, партизанському, а після закінчення Другої світової практично відразу опинився на посаді прем'єра ПНР. Був особисто знайомий з Тувімом, чим Тувім надзвичайно дорожив. Вони неодноразово спілкувалися після повернення Тувіма з еміграції; саме з Циранкевичем, а не з Берутом Тувім волів залагоджувати справи. Напередодні смерті Тувім сподівався зустрітися з Циранкевичем у Закопаному, але Циранкевич у Закопане не приїхав. Саме Циранкевич виголосив головну промову над гробом Тувіма у Варшаві.

Домбровська, Марія (1889, Руссув – 1965, Варшава) – класик польської літератури, прозаїк-реаліст, драматург, перекладач з данської, англійської і російської, авторка тетралогії «Ночі і дні». Народилася під Калішем, у Руссуві. Походила із зубожілої шляхетської родини. В університетах в Лозанні (Швейцарія) та Брюсселі (Бельгія) у 1907 – 1914 рр. вивчала природничі науки, економіку, соціологію. Вийшла заміж за Маріяна Домбровського, друга Юзефа Пілсудського. Після смерті її чоловіка в 1925 р. супутником життя Домбровської (до 1952 р.) став Станіслав Стемповський, бібліотекар і масон, доволі впливова людина. Війну перебула в основному у Варшаві. У 1946 – 1954 рр. жила у Вроцлаві. В 1954 р., після смерті Стемповського, оселилася разом з письменницею Анною Ковальською.

У міжвоєнне двадцятиліття Домбровська постійно перетиналася з Тувімом (вони належали до одного кола), хоч залишила в своїх довоєнних щоденниках всього лише два (захоплені!) записи про нього (власно, не так про Тувіма, як про його вірші: письменниця глибоко відчувала цю поезію). Але післявоєнні її записи про Тувіма різюче інші. Вона ставиться до нього з презирством, вважає його жалюгідним і смішним. Один із її записів стосується любові Тувіма до «третьосортних старосвітських штучок» для театру – Тувім їх переробляв, «адаптував» і часто підписував своїм іменем. Домбровська вважала, що це нічим не краще від політики гітлерівської пропаганди, коли людям на окупованих територіях замість справжнього театру і справжньої літератури пропонувалися саме такі низькопробні «штучки». Гостре несприйняття Домбровською «збожеволілого» Тувіма (і на рівні творчості, і на особистому рівні) зумовило те, що після війни вони бачилися на суто офіційних заходах і ніколи не спілкувалися.

Венява-Длугошовський, Ігнацій Флоріан (1881, Максимівка під Станіславом (нині Івано-Фран-

ківськ) – 1942, Нью-Йорк) – генерал дивізії Війська Польського, дипломат, особистий ад'ютант Юзефа Пілсудського, масон. Був однією з найяскравіших постатей світського, богемного життя Варшави. Крім того, був поетом, йому належать сотні популярних жартів і афоризмів, які передавалися з уст в уста. Медичну освіту здобув у Львові. Його дружина, Стефанія Кальвас, була оперною співачкою, тому вони деякий час провели в Берліні, а згодом у Парижі, де в 1911 році Венява познайомився з Пілсудським. У висліді цього знайомства 1915 року він став особистим ад'ютантом Пілсудського. У 1918 році був заарештований ЧК (на залізниці, між Москвою і Мурманськом), опинився на Лубянці, але був звільнений завдяки клопотанню старого адвоката Леона Беренсона, який захищав Фелікса Дзержинського під час судових процесів ще за царської Росії. Дружина Леона Беренсона, Броніслава Беренсон, пішла від чоловіка і стала жінкою Веняви. До 1923 року розбудовував успішну військову і дипломатичну кар'єру. У 1923 р., коли Пілсудський відійшов від справ, навчався у Вищій військовій школі.

Венява-Длугошовський належав до групи офіцерів, які постійно бували у варшавських кав'ярнях поряд зі «скамандритами». Найбільше він зблизився власне з Тувімом, саме йому «скамандрити» завдячували запрошеннями на бали, світські раути тощо. За це Венява-Длугошовський був допущений до скамандритського «столика на півповерсі», хоч Тувім ніколи не трактував його як поета і у вузькому колі часто з нього кепкував. Проте і дорожив цими стосунками: Венява довгі роки був посередником між «Бельведером» і «містом». При тому, ведучи поряд з поетами «Зем'янської» бурхливе богемне життя, Венява щодня вже о шостій ранку був у казармах свого полку. Тувім і Венява були достатньо близькими, аби один з них, тверезіший, відвозив другого, більш п'яного, додому. Саме Веняві Тувім присвятив вірш «Муки» (написаний в січні 1929 року). Саме Венява відіграв ключову

роль у тому, що Тувім все ж таки вирішив виступити в пресі з поясненнями і вибаченнями з приводу вірша «До простої людини» (публікація – листопад 1929 р. в антиурядовому «Роботніку»). Коли проти Тувіма у зв'язку з цим віршем відкрили кримінальну справу, безпосередній начальник Веняви, генерал Сьмігли-Ридз, публічно заборонив йому контактувати з «товариством із «Зем'янської». Не виключено, однак, що Венява тоді клопотався за Тувіма, ризикуючи кар'єрою. Ще одна делікатна подробиця – дружина Тувіма, Стефанія, дещо пізніше мала роман із Венявою. Цього Тувім Веняві не вибачив і не забув, і це поклато край їхнім приятельським стосункам. В еміграції – ані в Європі, ані в Нью-Йорку – вони не перетиналися, а в 1942 році Венява, який опинився на маргінесі суспільного і політичного життя, наклав на себе руки (що насправді могло бути вбивством з імітацією самогубства). Тувім на його похорон не прийшов.

Дроздовська, Єва – близька родичка Тувіма, кузина його матері, яка залишила про нього і про найближчих до Тувіма людей справді унікальні спогади. «Юлек» Єви Дроздовської, поряд із листуванням Тувіма із сестрою Іреною Тувім та біографічною прозою і спогадами Ірени Тувім про брата, є одним із найважливіших джерел відомостей про приватне життя Тувіма. З Євою Дроздовською Тувіма єднали особливо теплі стосунки, вона була поруч майже в усі ключові, важливі для нього моменти і знала його по-людськи справді добре – у щасті і в нещасті, при здоров'ї і в хворобі. Її спогади охоплюють період від дитинства до смерті Тувіма (за винятком періоду еміграції поета, коли вони лише листувалися) і є достатньо чесними і вірогідними, у тому числі й тоді, коли йдеться про травматичні, складні ситуації. Саме у неї вдома Юліан востаннє бачив свою матір, саме з її листа дізнався про смерть матері, саме вона займалася пошуками закопаної і мало не втраченої під час

руйнації Варшави «валізки» з рукописами Тувіма, саме вона її врятувала так знайшла, саме в Єві ця валізка зберігалася аж до повернення Тувіма у Польщу, і т. д. і т. п. Вона була його повірницею – в певному сенсі, можливо, ближчою, ніж сестра чи дружина Стефанія. У кожному разі, деякі речі він приховував від Стефанії й Ірени, а Єві казав.

Еренбург, Ілля (1891, Київ – 1967, Москва) – російський радянський письменник, перекладач з французької та іспанської, публіцист, фотограф і громадський діяч. Народився в багатій єврейській сім'ї. Його батько – інженер і купець другої гільдії Герш (Григорій) Еренбург. З 1895 року сім'я оселилася в Москві, Ілля з 1901 року вчився в 1-й Московській гімназії. Його другом був М. Бухарін, тому Ілля почав революційну діяльність. У січні 1908 року був заарештований, півроку провів по тюрмах, у грудні виїхав у Францію. В Парижі опинився в мистецькому і літературному середовищі, писав вірші, перекладав. У 1917 році повернувся в Росію, в 1921 році знову виїхав, цього разу в Берлін. З 1923 р. працює кореспондентом газети «Ізвестія», їздить по всій Європі, демонструє абсолютну лояльність до сталінського режиму. У 1928 році багато часу проводить у Польщі. У 1936–1939 рр., під час громадянської війни в Іспанії, був військовим кореспондентом «Ізвестій». Йому належить авторство гасла «Вбий німця!», нацисти називали його «Ручним євреєм Сталіна». З іншого боку, маючи доступ до різноманітних, в тому числі закритих джерел, Еренбург разом з В. Гроссманом упорядкував знамениту Чорну книгу – про геноцид єврейського народу на окупованій німцями території СРСР. Становище Еренбурга було специфічним: він мав надзвичайний доступ до матеріальних благ, часто їздив за кордон, з іншого – був під абсолютним контролем спецслужб. Його стосунки з Тувімом з деякою натяжкою можна назвати дружбою, хоча, познайомившись у Берліні, найбільше вони спілкува-

лися взимку 1928 року. Він відіграв визначальну роль у ставленні Тувіма до радянської влади, до політики СРСР під час та після Другої світової війни.

Фіцовський, Єжи Тадеуш (1924, Варшава – 2006, Варшава) – польський поет, прозаїк, перекладач із понад десяти мов, знавець єврейського і циганського фольклору, творчості Бруно Шульца і поезії Федеріко Гарсія Лорки. Під час Другої світової вчився в підпільній гімназії у Варшаві, брав участь у Варшавському повстанні. Після війни вивчав філософію і соціологію у Варшавському університеті. Був знайомий з Тувімом, бував у нього вдома, спілкувався з ним у контексті Тувімового зацікавлення єврейським фольклором, крім того, познайомив Тувіма з Папушею – геніальною поетесою, представницею народу ромів, з якою сам Фіцовський зустрівся, коли в 1948-1950 роках кочував разом із табором ромів, в основному землями Польщі. Є багато свідчень, в тому числі особисте свідчення самого Фіцовського, що Тувім справив на нього в юності дуже великий вплив, що спочатку він писав вірші, беручи за взірць творчість Тувіма. Для самого Тувіма таке ставлення до нього з боку молодого талановитого поета було дуже важливим, оскільки саме на час їхнього спілкування припадають найнесприятливіші роки життя поета, період неписання і тяжкої депресії. Тувімові лестила увага Фіцовського, з іншого боку, молодий поет і перекладач був для нього джерелом унікальних відомостей і матеріалів.

Казімеж Гаць (як його називав Тувім – «Казік з «Вядомосьці Літерацке», бібліофіл, власник доволі цінної колекції книг, що, ймовірно, стало причиною його смерті) – довірена особа Тувіма, його «хлопчина на побігеньках» упродовж декількох років, який практично щодня виконував Тувімові дрібні доручення – купити, заплатити, принести, і т. п. Ті, хто його знав, припускають, що він міг боронити свою

колекцію навіть ціною власного життя. Імовірно, він також намагався врятувати частину книг з Тувімової бібліотеки, яка залишилася у зруйнованому помешканні поета у Варшаві. Саме Казімежу Гацеві Тувім довірив закопати його «валізку з паперами». Доля самого Казімежа невідома. Ймовірно, він загинув у Варшаві десь на початку окупації.

Галчинський, Константи Ільдефонс (1905, Варшава – 1953, Варшава) – польський поет, сатирик, фейлетоніст. Його батько – дрібний російський чиновник – після початку Першої світової війни був евакуйований з родиною з Варшави до Москви, Галчинський в 1914 – 1918 ходив у Москві до польської школи. У Варшаві вступив до університету, вивчав англійську і класичну філологію. Дебютував як поет у 1923 році. Був пов'язаний з поетичною групою «Квадрига» і в період процвітання «Земянської» мав непрості стосунки зі «скамандритами», зокрема тому, що також активно співпрацював із сатиричними виданнями Варшави. У 1931 – 1933 рр. був культурним аташе в Берліні, в 1934 – 1936 рр. жив із сім'єю у Вільні (одружився ще в 1930 р.), там у 1936 р. народилася його донька Кіра. Відтак у 1936 р. Галчинський повернувся до Варшави. На початку Другої світової (у вересні) Галчинський був мобілізований у польську армію і потрапив у радянський полон, який змінився полоном німецьким: до 1945 був в'язнем шталагу XI А в Альтеграбові. У 1945 – 1946 рр. жив у Брюсселі та Парижі, де в 1946 народився його син Констати Ільдефонс. До Польщі повернувся в 1946 р., жив у Кракові та Щеціні, з 1949 – у Варшаві. Купив будинок у підваршавському Аніні й став майже сусідом Тувіма. Їхнє листування 1946 – 1951 рр. збереглося практично повністю і знаходиться в польському Музеї літератури. В останні роки життя Галчинський створив кілька текстів, що стали класикою польської літератури, в тому числі – поему «Ніоба». Помер за три тижні до смерті Тувіма, від третього інфаркту.

Саме на похороні Галчинського (смерть Константи Ільдефонса його страшенно вразила) Тувім занотував свій останній вірш (залишився недописаним).

У Галчинського (за висловом Лехоня, «завжди аморального, справді цинічного»), як і в Тувіма («іноді неморального, ніколи не аморального»), склалися непрості взаємини з публікою, з середовищем, багато його віршів (зокрема – антисемітські) викликали агресивну, жорстку протестну реакцію в найрізноманітніших людей. У 1947 році Галчинський опублікував у тижневику «Пшекруй» вірш «Слава птахам», загалом цілком невинний зразок незаклішованої патріотичної лірики, на що Тувім відреагував абсурдним, несправедливим, злим відкритим листом, який цілком перекичував сенс вірша Галчинського і який у певному сенсі заклав підвалини багаторічного «офіційного» цькування Галчинського, якому відтоді почали закидати «дрібноміщанську байдужість» та інші ідеологічні гріхи. Попри те, Тувім завжди вважав Галчинського великим польським поетом, у приватному листуванні і спілкуванні неодноразово підкреслював, що «вибачає» йому. «Виbachав» він йому, очевидно, низку брутальних антисемітських віршів – властиво, те, чого не вибачив би нікому іншому.

Житомирський, Євгеніюш (1911, Таганрог, Росія – 1975, Торонто, Канада) – польський поет, прозаїк, драматург, театральний критик, член Польського ПЕН-клубу і ЮНЕСКО. Знавець і перекладач творчості М. Лермонтова. У 1921 приїхав з батьками до Польщі. Вивчав право, полоністику, русистику у Варшавському університеті. Разом із Тадеушем Вітлінном і Людвіком Фридом належав до літературної групи «Кадра». Працював журналістом. Під час війни редагував конспіраційні польські видання. Під час окупації належав до Армії Крайової у Варшаві. Після Варшавського повстання ув'язнений в концтаборі у Рейновицях (Чехія). З 1945 р. працює редакто-

ром у Познані, в 1946 є кореспондентом «Чительника» в США. Як «емісар» «Чительника» Житомирський відвідав Тувіма у Нью-Йорку на початку 1946 року з пропозицією повернутися до Польщі і гарантіями забезпечення добробуту і високого рівня життя персонально Тувімові. За збігом обставин, був також одним із тих, хто провів поруч із Тувімом останні дні його життя, про що залишив спогади під назвою «Напевно, сьогодні напишу вірша...».

Жулавський, Вавжинец (Єжи Вавжинец Жулавський, 1916, Закопане – 1957, Монблан, Альпи) – польський професійний альпініст, «татерник» (від «Татри») і письменник, син письменника Єжи Жулавського, за фахом музикознавець, професор варшавської Вищої музичної школи, а також Вищої музичної школи у Лодзі. Як солдат Армії Крайової брав участь у Варшавському повстанні. Був одним із найвідоміших польських альпіністів, мав у послужному списку легендарні сходження, в тому числі в Альпах, про що написав безліч статей і оповідань, його книги стали класикою літератури про гори і високогірні сходження, безліч разів перевидавалися (зокрема «Татранська трилогія» і «Альпійські мандрівки» – у 2012 р.).

Був одним із тих, хто зустрічав за одним столом із Тувімом його останнє Різдво в готелі «Галама». Мати Жулавського мимоволі прилюдно образила Тувіма. Подаючи йому різдвяну облатку, вона сказала: «Щоби ви писали гарні вірші. Такі, як ті, що їх ви творили колись давно!»

Жеромський, Стефан (1864, Стравчин – 1925, Варшава) – польський прозаїк, публіцист, драматург, «совість польської літератури», масон. Належав до найбільш впливових постатей літературного і суспільно-політичного життя Варшави і цілої Польщі. Ініціював створення Польської академії літератури, співзасновник і президент професійної

Спілки польських письменників, засновник і перший президент польського ПЕН-клубу (1924) та багатьох інших культурних, суспільних, політичних проєктів. Був одним із претендентів на здобуття Нобелівської премії.

Юліан Тувім відвідав хворого Жеромського 19 листопада, за день до смерті, з букетом троянд, радіючи, що Жеромському начебто легше. Помер 20 листопада 1925 року. Похорон Жеромського перетворився на велику всенародну маніфестацію, на вимогу мешканців столиці 23 листопада 1925 було скорочено тривалість робочого дня.

Жеромський, коли жив у Варшаві, приходив до кав'ярні «Земянська», любив посидіти за великим мармуровим столом у закутку, де переважно сидів і Тувім («скамандритів» тоді ще не існувало).

Тувім дуже цінував добре ставлення Жеромського і присвятив йому кілька віршів. Той, своєю чергою, віддавав належне гумору Тувіма і був поціновувачем його поетичного таланту. Крім того, Жеромський дуже схвально відгукувався на Тувімові вірші, що вплинуло на формування Тувімової репутації як поета. Антоній Слонімський згадував, що Жеромський якось сказав про Тувіма: «Але ж той Тувім вгризся в польську мову, так вгризся, що аж прогриз її наскрізь».

Жеромська, Моніка (1916, Флоренція, Італія – 2001, Варшава) – польська художниця, письменниця, авторка кількох книг (кількох тисяч сторінок) спогадів. Донька Стефана Жеромського і художниці Анни Завадської. Доволі близька приятелька Тувіма та інших «скамандритів», учасниця божественного життя Варшави. Унікальність спогадів Моніки Жеромської про Тувіма в тому, що вони охоплюють понад 30 років знайомства і постійного спілкування з поетом. Була близькою до сім'ї настільки, що, зокрема, після свого повернення в Польщу, Тувім давав їй читати листи, стосовно яких потребував поради і які не наважувався показувати дружині Стефанії.

Фішер, Францішек Юзеф Маріян (відомий як Франц Фішер, 1860, маєток Лави коло Остроленки – 1937, Варшава) – польський філософ, ерудит, енциклопедист, пов'язаний із кількома мистецько-літературними середовищами. Був другом багатьох ключових людей тієї епохи, став персонажем численних казусів, а також автором сотень жартів і анекдотів. Великі поети присвячували йому вірші, великі художники малювали його портрети. У міжвоєнний період – культова і легендарна постать мистецького життя Варшави. Власники ресторанів та кав'ярень виявляли щодо нього щедрю гостинність, бо до сорока років він втратив (розтринькавши) все майно, але «на нього» ходили юрми відвідувачів, він також був оздобою балів та раутів. До його найближчих друзів належали Болеслав Лесьмян (імовірно, саме Фішер придумав замінити «Лесман» (власне прізвище поета) на «Лесьмян», а дружба їхня тривала, як вважається, близько 40 років – з кінця 90-х XIX ст.), Стефан Жеромський, Артур Рубінштейн (свояк Тувіма), більшість «скамандритів» тощо.

Сам Фішер не видав жодної книги, але без нього не обходяться жодні спогади про довоєнну Варшаву. Стверджують, що він був прототипом персонажа Яна Бжехви – Пана Ляпки. Лесьмян присвятив Фішерові поему «Два Матеї» (1936, збірка «Тінистий напій»). Ян Лехонь присвятив Фішеру вірш «Пруст», Слонімський – кілька строф у поемі «Попіл і вітер». Тувім у 1924 році написав вірш «До Францішка Фішера». Артур Рубінштейн називав його «досартрівським екзистенціалістом», «генієм театралізації реальності».

У 20-х роках відбулося зближення Фішера і майбутніх «скамандритів». Тувім і Слонімський дуже багато перейняли від Фішера. Але оскільки «Скамандер» загалом неприязно трактував Лесьмяна, Фішер у «Земянській» переважно сидів унизу, за столиком художників, коло Зофії Стриєнської і скульптора Генрика Куни. За цим же столиком переважно проводив час і Лесьмян. Наймолодших захоплювала ле-

генда Фішера, але в 30-ті роки, втративши багатьох вірних друзів, які його підтримували, Фішер часто голодував, не мав де і за що жити. Фактично, регулярне недоїдання, коли він голодував, а тоді намагався «наїстися наперед», і стало безпосередньою причиною його смерті.

Про Фішера залишилася рекордна кількість згадок у художніх творах та спогадах (понад півтисячі), збереглося також близько сотні його портретів і карикатур. Юзеф Вітглін писав: «Десятки і сотні людей інспірував Франц своїми ідеями, своєю славетною метафізикою, своїми парадоксами і неперевершеним гумором. Він був великим творцем – не віршів, не книг, не картин, але – атмосфери, яка сприяла виникненню творів мистецтва...» Самої присутності Фішера біля творчих людей вистачало, щоби навіть наймізерніше ставало надзвичайно важливим. Його філософські погляди трактувалися настільки серйозно, що Владислав Татаркевич писав про нього в «Польському біографічному словнику», а Лешек Колаковський – у «Філософії в Польщі». За словами Олімпії Гроховської (1919–2012), доньки Фішерового друга, яка близько знала Фішера від 5 до 17 років, Фішер в останні хвилини життя просив, щоби йому читали вірш Тувіма «Сократ, що танцює».

Стриєнська, Зофія (з дому Любанська, 1891, Краків – 1976, Женева) – польська художниця, графік, ілюстратор, сценограф, представниця *art déco*.

З дитинства вчилася малювати. Ще до 1909 року співпрацювала з кількома ілюстрованими журналами. В 1909 – 1911 роках вчилася у жіночій Школі живопису, яку закінчила з відзнакою. В юності, подорожуючи з батьком, відвідала галереї Венеції та Відня. У 1911 році, виїхавши з Польщі з документами свого брата, переодягнувшись хлопцем, почала навчання в Академії мистецтв у Монако (де було заборонено вчитися жінкам), протягом року їй вдавалося приховувати, хто вона насправді, але потім до-

велосю повернутися додому. Перше визнання до неї прийшло в Кракові у 1913 році. Дружила з Марією Павліковською-Ясножевською, видатною польською поетесою. У 1916 р. таємно вийшла заміж за архітектора Кароля Стриєнського, мала з ним трьох дітей. Чоловік познайомив її з найвидатнішими людьми з мистецького середовища, у тому числі з Жеромським, Реймонтом, Віткацієм, пізніше – зі «скамандритами». Саме вона ілюструвала «Кармазинову поему» Яна Лехоня, він же став хрещеним батьком одного з її синів.

Стриєнська була одним із найкращих у Польщі знавців історії народного костюму, слов'янської міфології та історії. В 1921 – 1927 рр. переважно жила у Закопаному, буваючи наїздами у Кракові та Варшаві. У 1925 році оздоблювала польський павільйон на Всесвітній виставці у Парижі (цикл «Дванадцять місяців», 6 полотен), за цю роботу отримала 5 відзнак цієї виставки (безпрецедентний випадок) і світове визнання. У вересні 1927 року її чоловік, у змові з лікарем однієї з психіатричних клінік, намагався силою замкнути її в психлікарні. Була призначена експертиза, яка визнала її здоровою, після чого було звільнено лікаря, кількох чиновників, а Стриєнська подала на розлучення. Після розлучення в 1929 році переїхала до Варшави. Попри кілька найвищих мистецьких і урядових нагород (Офіцерський Хрест Ордену Відродження Польщі (1930), Золотий Академічний Лавровий Вінок від Польської академії літератури за видатні заслуги (для польського мистецтва в цілому, 1936)), протягом майже 25 років, аж до 1945 року, Стриєнська жила у великій нужді. Коли в Польщу увійшли радянські війська, виїхала з Кракова до Швейцарії. У Женеві Стриєнська жила також надзвичайно вбого, тяжко переживаючи еміграцію.

З Тувімом Стриєнська у період своєї найбільшої слави постійно перетиналася у «Зем'янській» і навіть виконала малюнок у Тувімовому нотатнику з чер-

нетками віршів. Коли Стриенська перестала бути «модною» (хоча насправді її творчість мала визначальний вплив на розвиток польського декоративно-прикладного мистецтва, вплинувши також на розвиток польського мистецтва в цілому), їхні з Тувімом шляхи назавжди розійшлися.

Павліковська-Ясножевська, Марія (1891, Краків – 1945, Манчестер) – з дому Коссак, у першому шлюбі – Бзовська, у другому – Павліковська, в третьому шлюбі Ясножевська – польська поетка і драматург. Походила з шляхетської (і по матері, і по батькові) сім'ї, де було кілька поколінь відомих художників. Павліковська-Ясножевська ніколи не вчилася в школі, мала цілком домашню освіту – вивчила кілька іноземних мов, ще в дитинстві, в батьківському домі, познайомилася з найвизначнішими людьми того часу, в т. ч. з Генриком Сенкевичем. Деякий час була слухачем Краківської академії мистецтв. Перший чоловік (вийшла заміж у 1915 році) був офіцером австрійської армії. Після розлучення в 1919 році вийшла заміж за Яна Гвальберта Генрика Павліковського, фольклориста і прозаїка, невдовзі від нього пішла, хоча розлучилася тільки в 1929 році.

У 1924 році Павліковська-Ясножевська опублікувала комедію «Шофер Арчібалд», а до 1939 року написала ще 14 драматичних творів, заторкнувши мало не всі табуйовані теми (проституцію, аборти, інцест, содомію etc.). При цьому тексти були високохудожніми, її порівнювали, зокрема, з Мольєром. Крім того, вона була однією з ключових авторок додатка до «Відомості Літерацке», заснованого Боем і Кшивіцькою, – «Жице Свядоме», де писала для «визволених жінок», піднімаючи найзлободенніші та найболючіші для них теми. У 1928 і 1929 брала участь у першому і другому з'їздах поетів у Плавовіцах. Дуже багато подорожувала (Франція, Італія, Єгипет тощо). Одним із її захоплень була авіація. Саме в авіаторів вона часто закохувалася. Її третій чоловік,

за якого Марія вийшла заміж у 1931 році, Стефан Ясножевський, був офіцером авіації. У 1937 році була відзначена Золотим Академічним Лавром Польської академії літератури. У вересні 1939 року вона та її чоловік емігрували з Польщі через Францію до Великобританії. Там вона захворіла на рак. Померла в клініці у Манчестері 9 липня 1945 року.

Павліковська-Ясножевська (для друзів – Лілька) була дуже близько пов'язана зі «скамандритами», про неї «за столиком на півповерсі» згадують у листах, мемуарах і спогадах десятки людей. Її рідна сестра, Магдалена Самозванец, яка теж була завсідницею столика «скамандритів», а також Ірена Кшивіцька, Анна Івашкевич та кілька інших жінок, що її добре знали, не змовляючись, пишуть, що між Павліковською-Ясножевською і Тувімом існувала якась «іскра», попри те, що Тувім був абсолютно вірний своїй Стефуні. У кожному разі, з-поміж усіх друзів саме Павліковській-Ясножевській він присвятив найбільше віршів, крім того, в багатьох його поезіях є виразні перегуки з її творами. Спогади про Павліковську-Ясножевську, насамперед спогади її сестри, не передають її величі, зосереджуючись на богемному житті та любовних історіях. Її любили, нею захоплювалися, але мало хто із сучасників розумів, яка вона. Тувім не виняток – у кожному разі, Павліковська-Ясножевська аж ніяк не була «старосвітською пані з Кракова» (дослівна цитата з вірша Тувіма, присвяченого Павліковській). Після війни її сестра Магдалена Самозванец домоглася дозволу на видання її віршів (відомо, що їй у цьому посприяв Тувім), що було зовсім не легко зробити, оскільки Павліковська-Ясножевська вмерла в еміграції.

Заруба, Єжи (1891, Радом – 1971, Варшава) – польський художник, карикатурист, сценограф. Дитинство провів у Києві. Вчився у Першій київській гімназії, про цей період життя залишив спогади. Його другом дитинства був Костянтин Паустовський.

Юнаком брав участь у київському польському націоналістичному підпіллі. Живопис вивчав у Києві (Київська школа мистецтв), у Варшаві (з 1906 р.) та в Парижі. У період міжвоєнного двадцятиріччя Заруба як карикатурист та автор фейлетонів співпрацював із багатьма виданнями, у тому числі з журналами «Шпількі», «Вядомосці Літерацке», «Совізджал», «Станьчик», «Шаржа», «Врубле на даху», «Щутек», сатиричний тижневик «Цирулік Варшавський» та ін. Від середини двадцятих років був співавтором знаменитих «політичних шопок», що їх писали Юліан Тувім, Антоній Слонімський і Казімеж Вежинський. Був активним учасником богемного життя Варшави, багато малював персонажів тодішньої богеми, зокрема Франца Фішера. Написав дві книги спогадів про літературні та мистецькі середовища Варшави. Після війни його карикатури стали виразно прорадянськими. Він оселився в Аніні, у нього вдома (по вул. Страдомській, 35) часто бували Юліан Тувім і Константи Ільдефонс Галчинський, з ними обома Заруба приятелював до кінця їх життя. Із Галчинським Заруба був настільки близьким сусідом, що вони перекукувалися, стоячи у вікнах своїх будинків. Саме Заруба не в останню чергу посприяв тому, що конфлікт між Тувімом і Галчинським після відкритого листа Тувіма 1947 року було якщо не забуто, то принаймні вичерпано.

Зегадлович, Еміль (1888, Бяла Краковська – 1941, Сосновец) – польський поет, прозаїк, мистецтвознавець, перекладач. Учився в гімназії у Вадовіцах, закінчив її у 1906 р. Вивчав полоністику, германістику та історію мистецтва у Ягеллонському університеті (Краків), у Відні та Дрездені. У 1919-1921 роках працював у міністерстві культури і мистецтва. Вперше з Тувімом зустрівся в травні 1920 року, на першому в незалежній Польщі з'їзді польських письменників. 1921 року увійшов до редакції журналу «Понова», став одним з ініціаторів створення журналу «Чар-

так» та однойменної поетичної групи. Організовував зустрічі митців та літераторів, був одним із найбільш впливових культурних діячів свого часу (в 1930 р. був нагороджений Офіцерським Хрестом Ордену Відродження Польщі, а в 1935 р. – Золотим Лавровим Вінком Польської академії літератури). Став почесним громадянином Вадовіц (1933), але через три роки його було позбавлено цього звання через публікацію роману «Примари».

Не був близький до «скамандритів». Брав участь у Першому з'їзді поетів у Плавовіцах у червні 1928 р. В кінці червня 1937 відвідав Тувіма вдома на запрошення поета (при тому що Тувім додому запрошував рідко і небагатьох: лише з найближчого кола). Крім того, ще раніше вони зустрічалися у Львові, на з'їзді бібліотекарів та бібліофілів, та випадково у Варшаві в кав'ярні. Усього йдеться про чотири або шість зустрічей. Постать Зегадловича в контексті Тувіма цікава тим, що знайшовся лист від 2 липня 1937 року, в якому Зегадлович дуже докладно описує Маріянові Рузамському (1889–1945, польський художник, збирач фрашок, колекціонер казусів та історій. Сам він також листувався з Тувімом) ту свою зустріч з Тувімом у нього вдома. На особливу увагу заслуговує, здавалося б, дрібна деталь: Тувім заздалегідь попросив Зегадловича повернути йому написаного ним, Тувімом, листа із запрошенням. Ймовірно, від якогось часу (можливо, з кінця 1920-х років) Тувім це практикував систематично – у кожному разі, шість листів Юліана Тувіма до Еміля Зегадловича (1933-1938) опубліковані в книзі «Юліан Тувім. Листи до друзів-письменників» (1979) з оригіналів Тувімових листів, а не з чернеток. У певному сенсі ця Тувімова педантичність вражає: ніхто з його друзів-«скамандритів» нічого подібного не робив. Між іншим, у той час таку вимогу-прохання офіційно формулювала тільки канцелярія Ю. Пілсудського, і це стосувалося тільки листів, які Пілсудський писав власноручно.

А ось ще кілька фрагментів із листів Зегадловича до Рузамського: 31 жовтня 1937 р., «Тувім на цю мить перебуває в депресії – що межує з клінічною меланхолією – не цікавиться явищами так званими зовнішніми»; від 9 листопада 1937 року: «...з Тувімом знов недобре – навіть на листи не відписує, а ті вірші у «Вяд[омосьцях] Літ[ерацьких]» то розпач! – а він же був би омріяним (тютя в тютю) автором передмови до Твоїх фрашок – у підсумку це зроблю я – і теж буде як буде!»; від 12 грудня 1937 року: «... щодо casus Тувіма – я так само (на жаль) думаю, як і Ти – цей специфічний варшавський опортунізм і його надкусив – я на те маю (на жаль) докази малі, але злі (нащо було ніби відписувати тим гнилим журналюгам – ?) – вони руйнують час і викривляють справжню картинку життя!»; від 11 січня 1938 року: «... наш – мій і Твій – найбільший лютій безперечно Tuvimus Magnus! – [...] як ти слушно писав, він мав час (і бажання, яке мене фактично вражає!) огризатися (йдеться про Тувімову «Відповідь рецензентам», опубліковану у «Вядомосьці Літерацке» № 47 за 1937 р. – реакція на несхвальну критику його перекладів, зокрема Гоголя, та деяких адаптацій для театру. – М. К.) смаркачам і пуголовкам – Пясецький (Станіслав Пясецький. – М. К.), Млодоженець (Станіслав Млодоженець. – М. К.) – таж для мене це відомі шубравці та каналії; – [...] це таке маломіщанство столиці – ...а Тувім складається з одного великого таланту і ста дрібних фобій – ну і звідси це все».

Морштин, Людвік Ієронім (1886, Плавовіці – 1966, Варшава) – граф, дипломат, редактор, поет, майор Війська Польського. Закінчив III гімназію ім. Яна Собеського в Кракові, вищу освіту в 1906-1910 рр. здобував у Монако, Берліні, Ляйпцигу і в Парижі. Брав участь у Першій світовій війні як офіцер піхоти. В 1919–1922 в Парижі і в 1922–1924 в Римі представляв Польщу як військовий і дипломат. У 1926 році став господарем маєтку у Плавовіцах. У 1928,

1929 роках був організатором і фундатором з'їздів поетів у Плавовіцах. На той час його персональна бібліографія охоплювала 18 позицій. У 1930 – 1931 рр. був редактором місячника «Паментнік Варшавскі», як поет продовжував традиції «Молодої Польщі». Під час Другої світової брав участь у польському підпіллі. Після війни не мав змоги утримувати палац у Плавовіцах, переїхав у Закопане. З 1960 постійно жив у Варшаві. Написав спогади «Розповіді про людей і події».

Перший з'їзд поетів у Плавовіцах відбувся 8 – 10 червня 1928 року. Тадеуш Бой-Желенський та кілька інших запрошених відмовилися їхати. У першому з'їзді взяли участь: Леопольд Стафф, Еміль Зегадлович, Юліан Тувім, Марія Павліковська-Ясножевська, Юзеф Вітлін, Ян Лехонь, Антоній Слонімський, Ярослав Івашкевич, Пауль Цазін. З боку родини Морштіна в зустрічі брали участь: сам Морштін, його дружина Яніна Морштін, сестра Марія Морштін-Гурська, дружина брата Зофія Старовейска-Морштін.

Дев'ятеро поетів, дві поетки, урочиста вечера на 23 особи, розмови про поезію, читання віршів, прогулянки в парку, розмови. За збігом обставин, єдиний уцілілий лист Тувіма до батьків – власне з Плавовіц і писаний на другий день Першого з'їзду поетів. Усе відбувалося абсолютно ідилічно.

У плавовіцькій книзі гостей, серед багатьох інших записів, є імпровізації від гостей З'їзду поетів:

«Я не пив тут майже кав –
Вина пив чудесні,
Задивлявся на парк і став
З ряскою на плесі.»

Леопольд Стафф

«Не пасує, щоб Стаффо-
ва й не склала рими
Надто в книзі цій,
де слава Польщі цілком зрима!»

Хелена Стафф

«Два ймення – мов маски міма – ,
Людвіка та Єроніма,
Пам'ятай про Тувіма.»

Юліан Тувім

Організацією зустрічі 1929 року мали займатися Лехонь, Стафф, Тувім і Зегадлович. Вона відбулася 23-25 червня. Запрошення отримали 33 письменники і поети, але прибуло відносно мало запрошених: Юліан Тувім, Ян Лехонь, Антоній Слонімський, Ярослав Івашкевич з дружиною, Марія Павліковська-Ясножевська, Вілам Горжица, Антоній Шантрох, Фердинанд Гетель, Владислав Корсак – келецький воєвода. 24 червня пройшов вечір, присвячений Норвідові. Пізніше з'їздів поетів уже не було, хоча Тувім із дружиною став частим гостем маєтку Морштінів у Плавовіцах, отримуючи запрошення навіть на ціле літо. За мотивами двох з'їздів поетів Морштіні написав у 1933 році сатиричну комедію «Республіка поетів», у якій діючими особами виявилися гості Плавовіц – поети, у тому числі Тувім.

Морштіні, який після 1945 року оселився у Закопаному, був один із тих, із ким спілкувався Тувім в останні дні життя. Саме з Морштінами Стефанія і Юліан Тувім збиралися зустрічати новий 1954 рік.

Гетель, Фердинанд (1890, Суха Бескидська – 1960, Лондон) – польський письменник, політичний діяч, член Польської академії літератури з 1935 р., діяч польського ПЕН-клубу і професійної Спілки польських письменників, лауреат Золотого Лавру Польської академії літератури. Син кельнера і кравчині. У 1908-1912 роках вивчав архітектуру у Відні, професійно займався гірськими сходженнями. З 1912 р. – у Варшаві, після початку Першої світової війни російська влада депортувала його в Туркменію. Звідти у 1920 році Гетель з дружиною і маленькою донькою втік через Іран, Індію і Великобританію в Польщу (1921 р.). З 1925 року – у Варшаві. Важкі життєві випробуван-

ня стали матеріалом для книг «Крізь палаючий схід» (1922), «Кар Хат» (1922), «Людяність» (1925), «З дня на день» (1926) тощо. У 1926-1933 рр. Гетель – президент польського ПЕН-клубу, в 1933-1939 – президент професійної Спілки польських письменників. У 1935 р. був обраний членом Польської академії літератури. У 1943–1944 разом з Віламом Горжицею був редактором підпільного журналу «Нурт». Став одним із найбільш незручних для СРСР свідків Катині (від Червоного Хреста у 1943 р. брав участь у дослідженні могил польських офіцерів у Катині, у складі німецької місії, на підставі чого був звинувачений у колабораціонізмі з німцями). Зраджений поетом і перекладачем прорадянських поглядів Адамом Важилом, мусив утікати з Польщі, бо його вважали колаборантом. Перш ніж виїхати, майже рік переховувався в одному з монастирів. Комуністи тиснули на родину Гетеля, обіцяючи йому помилування, якщо він скаже, що жертви Катині загинули від рук німців, а не радянських військових.

Був одним з авторів паризької «Культури» Гедройця. Протягом 45 років книги Гетеля підлягали абсолютній цензурі, були вилучені з бібліотек. Водночас він став одним із найпопулярніших польських письменників на Заході, його було перекладено кільканадцятьма мовами, до англomовного (1932 року) видання книги «З дня на день» передмову написав Джон Голсуорсі – нобелівський лауреат. У 2003 році прах Гетеля було доставлено з Лондона до Польщі і перепоховано на цвинтарі в Закопаному.

Починаючи з середини 1930-х він був одним із найбільш ненавиджених Тувімом польських письменників, Тувім трактував його як особистого ворога, іще в 1937 році називаючи його «фашистом». Це мало деякі підстави – в 1938 році Гетель видав книгу «Під знаком фашизму», яку пізніше називав найбільшою помилкою свого життя (і яку, до речі, німецькі окупанти в 1939 році включили у список заборонених книг). В цій книзі Гетель називає фашизм єдиним способом «врятувати Польщу». Його досвід перебу-

вання в Росії і Туркменії був настільки жахливим, що Гетель вважав Гітлера (а писалася книжка у середині 1930-х) – умовно кажучи, більш цивілізованим диктатором. Імовірно, це була не єдина причина негативного ставлення Тувіма до Гетеля. Проте до того Гетель, очевидно, багато спілкуватися з Тувімом, у кожному разі, він фігурує у численних спільних посиденьках, а також є одним з «інформаторів» «Польського пияцького словника» (1935), упорядкованого Тувімом, – поряд із Владиславом Броневським, Яном Лехонем, Корнелем Макушинським, Леопольдом Стаффом, Казімежем Вежинським та багатьма іншими.

Горжица, Вілям (1889, Львів – 1959, Варшава) – польський режисер і директор театрів, письменник, перекладач, театральний критик, у різні роки – директор кільканадцяти театрів (іноді був директором одночасно кількох), у тому числі у Варшаві та у Львові. Редагував місячники «Дрога», «Сцена Львовська», тижневик «Піон». Завдяки Леону Шіллеру та Віляму Горжиці львівська комедійна і драматична сцена стала однією з найкращих в Європі. Наближений до групи «Скамандер» – насамперед як критик. Під час німецької окупації у Варшаві разом з Фердинандом Гетелем редагував підпільний щомісячник «Нурт» – журнал, присвячений польській культурі. Нагороджений у 1936 році Офіцерським Хрестом Ордена Відродження Польщі. Протягом майже 20 років був одним із найближчих до Тувіма людей (головним чином у контексті роботи Тувіма для театру і кабаре) і одним із найпроникливіших критиків його ранньої і творчості. Учасник Першого з'їзду поетів у Плавовіцах. При цьому не належав до кола близьких приятелів Тувіма (як Слонімський). До кінця тридцятих стосунки Тувіма і Горжиці вигасають, хоча залишаються позірно добрими. Після війни вони вже майже не спілкуються.

«Га-Га», Анна Гославська-Ліпінська (1915, Москва–1975, Варшава) – польська художниця, карика-

турист, ілюстратор багатьох Тувімових текстів, зокрема, книжечок «Зося-Самося», «Дивовижі й чудасія». Як карикатурист дебютувала в 1936 році у «Шпільках», її співпраця з журналом тривала до 1975 року. Чоловіком був Ерик Ліпінський – співзасновник та головний редактор журналу «Шпількі». Майже до часу смерті залишалася однією з двох польських художниць-сатириків, упродовж багатьох десятиліть вона чи не єдина з жінок «проговорювала» в карикатурах права жінок і жіночу тілесність. Крім того, проілюструвала багато книг для дітей. Тувім називав її Ганечкою. Саме Анна Ліпінська познайомила Тувіма з Ериком Ліпінським, з чого постанала співпраця Тувіма зі «Шпільками».

«Здруй» – двотижневик, який виходив у Познані (1917–1922) і довкола якого гуртувалися письменники з груп «Бунт» і «Здруй». Засновником цього цілком культурно-літературного журналу був Єжи Гулевич. Фактично, він же одноосібно робив цей журнал, який в принципі існував без редколегії (до передостаннього свого числа). Наклад у 1918 році становив 1500 примірників, з передплатою в Познані, Варшаві, Галичині. Серед авторів були Ян Карпович, Стефан Жеромський, Владислав Реймонт, Казімеж Пшерва-Тетмайер. З 1918 року в журналі почали домінувати молоді автори, насамперед з групи «Бунт», вийшов навіть спецномер, присвячений групі «Бунт» і кубістам, після чого частина «старих» авторів, у тому числі Жеромський, відмовилися від співпраці з журналом. Коли «Бунт» розпався, в журналі публікувалися Вілям Горжица, Юліан Тувім, Казімеж Вежинський і Ярослав Івашкевич, який став представником журналу у Варшаві. На початку 1920 р. Ян Штур, приїхавши до Познані зі Львова, виступив у «Здруї» з маніфестом «Чого ми хочемо», що знаменувало виникнення нової групи «здруївців», куди увійшли, зокрема, Юзеф Вітлін та Еміль Зегадлович. Ця «боротьба за журнал» спричинила його занепад і зникнення.

«Скамандер» – поетичний місячник, з редакцією у Варшаві. Виходив у 1920 – 1928 рр., відновлений у 1935 – 1939 рр. Редколегією були п'ять чільних поетів-«скамандритів»: Ярослав Івашкевич, Ян Лехонь, Антоній Слонімський, Юліан Тувім, Казімеж Вежинський. Назва «Скамандер», імовірно, походить від міфологічної ріки, що текла коло Трої, водночас вона є алюзією до цитати з «Акрополя» Станіслава Виспянського («Скамандер блищить, світячись хвилею Вісли»). У перший період був трибуною поетів групи «Скамандер», у другий в журналі друкувалися й інші поети, у тому числі Болеслав Лесьмян, поети зі Львова і Вільна. Крім поезії, в журналі друкувалися рецензії, есеїстика, критика, у тому числі театральна критика, розвідки з історії літератури. Був одним із найвпливовіших польських літературних журналів, тут публікувалися фрагменти «Санаторія під клеписдрою» Бруно Шульца, проза Вітольда Гомбровича, переклади і т. п.

«Скамандер» – поетична група, яка об'єднала кількох найвизначніших польських поетів. Коло «скамандритів» почало формуватися близько 1916 року, остаточно склалося до 1918, група проіснувала до 1939 року. Ключовими фігурами були Юліан Тувім, Антоній Слонімський, Ярослав Івашкевич, Казімеж Вежинський, Ян Лехонь. Взірцем для наслідування для «скамандритів» була літературна діяльність Лєопольда Стаффа. Протягом 1916 – 1918 рр. відбулося знайомство всіх членів групи і сформувалися підвалини діяльності, у тому числі за посередництвом студентського літературного середовища Варшавського університету та журналу «Pro Arte et Studio». Важливим епізодом для остаточного оформлення «Скамандера» стала публікація в березні 1918 року в «Pro Arte et Studio» вірша Юліана Тувіма «Весна. Дифірамб». Ця публікація спричиняє, так би мовити, палацовий переворот в редакції журналу, внаслідок якого на перший план виходить група майбутніх «скамандритів». 29 листопада 1918 року, з відкриттям кав'ярні

«Під Пікадором», поети майбутньої групи «Скамандер» отримали постійний майданчик для читань, а також специфічну «територію» і унікальну «формулу» взаємодії з публікою (постійні поетичні виступи, плата за вхід). В певному сенсі «скамандрити» стали першими польськими професійними поетами (а не «пророками» і не «маргіналами»). 1918 – 1920 – перші книги поетів-членів групи (Тувімові «Чигання на Бога» – 1918, «Сонети» Слонімського – 1918, «Октостиhi» Івашкевича – 1918, «Весна і вино» Вежинського – 1919, «Кармазинова поема» Лехоня – 1920). З початком виходу журналу «Скамандер» формується коло поетів і критиків, наближених до «скамандритів» – Юзеф Вітглін, Казімера Іллаковичувна, Марія Павліковська-Ясножевська, Станіслав Балінський, Вілям Горжица. У 1929–1939 роках група переживає кризу і до 1939 остаточно розпадається. Програмою «Скамандера» була відсутність програми, любов до життя, закоріненість у теперішньому і повсякденному, звідси – елементи розмовної мови, вульгаризми тощо навіть у ліриці, увага до натовпу, увага до поточної політичної ситуації і т. д. Головною трибуною «скамандритів» стали не книжки і журнали, а кав'ярні, і це тривало впродовж більш як 10 років.

«Pro Arte et Studio» (лат. «На сторожі мистецтва і науки») – студентський місячник Варшавського університету (березень 1916 – вересень 1919). Постійними авторами журналу були Ян (Лешек) Лехонь і Юліан Тувім. Фактично, цей журнал став «репетицією» журналу «Скамандер», а діяльність групи, що сформувалася довкола журналу, – «репетицією» діяльності «скамандритів». Саме в цьому журналі Тувім опублікував свій вірш «Весна. Дифірамб», що мало визначальний вплив на його подальшу літературну долю. У січні 1919 року журнал змінив назву на «Pro Arte» і його головним редактором, до кінця існування, став Ян Лехонь.

К А Л Е Н Д А Р

життя і літературної творчості

Юліана Тувіма

Реконструкція перекладача

1894

13 вересня

У сім'ї Ізидора Тувіма, в Лодзі народився син Юліан. Мати – Аделя Тувімова, з дому Круковських, була донькою Леона Круковського, друкаря і власника літографічної майстерні. І батько і мати Юліана походили з асимільованих єврейських родин середнього достатку, глибоко закорінених у польській культурі. Батько був дрібним службовцем у Лодзькій філії Азовсько-Донського комерційного банку, його платні вистачало тільки на найнеобхідніше; до 1903 року сім'я змінила кілька помешкань.

1899

22 серпня

Народилася сестра Юліана, Ірена Тувім.

1903

Родина Тувімів оселяється на вул. Св. Анджея. Власне це помешкання, де Юліан Тувім прожив аж до 1916 року, поет вважає домом дитинства.

1904

Юліан розпочинає навчання у російській гімназії – Державній реальній гімназії імені Романових. Перші шість років має дуже погані оцінки, у шостому класі залишається на другий рік, і далі, до 1914 року, вчиться дуже добре.

1905

У Лодзі – у розпалі боротьба поляків за відкриття у місті польської гімназії. Навчальні заклади міста, у тому числі російська гімназія, охоплені масовим страйком учнів. Тувім порушує страйк і чи не єдиний далі ходить до гімназії, через що майже вся шкільна молодь Лодзі починає його бойкотувати. Крім того, одна з підпільних польських молодіжних організацій присуджує Тувіму вирок – публічний ляпас (ганебний для майбутнього поета вирок здійснив Маріян Колінський), зневажливе ставлення до Тувіма з боку ровесників сягає апогею.

У Лодзі почалися єврейські погроми, які Тувіма глибоко вразили і мали певний вплив на його майбутню творчість.

1906

Тувім утікає з дому (з наміром втекти аж в Америку). Втеча триває чотири дні.

1907

Тувім уперше проводить канікули в Іновлодзі, під Піліцею, і вперше на кілька днів їде до Варшави. У Варшаві в присутності кузини, Єви Дроздовської, стався інцидент (див. її спогади «Юлек») через велику родиму пляму на щоці Тувіма, про що і він сам згадує кілька разів упродовж життя.

1909

Остаточно оформлюються життєві зацікавлення Тувіма – лексикографія, бібліофільство, колекціонування, інтерес до курйозів.

У вересні починає вивчати есперанто. «Граматiku я опанував дуже швидко. За тиждень написав до мого вуйка [Йдеться про Станіслава Круковського, материного брата – М. К.], теж есперантиста. Потім я прочитав граматiku Адама Закревського і почав

читати [на есперанто] книжки (...). За кілька місяців я почав перекладати новели Пруса і вірші Уейського».

1910

В букіністичній крамниці Клепфіша на Електральній придбав за кілька копійок латинський трактат про гріхи з XIV століття, опрацьований у середньовічний пергамент. Після того його колекція постійно поповнювалася, відомо, що в ній були лист Гоголя, численні автографи європейських письменників тощо.

1911

По-справжньому відкриває для себе поезію – Стаффа, Словацького, Тетмайера, Вітмена, Гейне, Рембо, Верлена, Бодлера, Блока, Фета, Бальмонта. Перші поетичні спроби – під безпосереднім впливом поезії Стаффа («Сни про силу»). Перші переклади (на есперанто).

6 березня пише свій перший лист до Стаффа з проханням дозволити опублікувати переклади його поезії. З вересня 1911 – і аж до початку 1914 року публікує в журналі «Поля есперанто», заснованому творцем есперанто Людвіком Заменгофом, переклади Стаффа, Словацького, Тетмайера і Рембо.

1912

Перші спроби (безрезультатні) опублікувати свої вірші в журналах. Перші переклади з російської (символісти Блок, Брюсов, Бальмонт та ін.).

Знайомство з майбутньою дружиною – Стефанією Мархев, яскравий слід того першого почуття до неї – у віршах «Сьомої осені» (1920). Перший опублікований вірш Тувіма підписано «St. M.».

1913

Січень.

Поетичний дебют Тувіма у «Варшавському Кур'єрі» – вірш «Прохання».

Листо.

Тувім відвідує Стаффа і передає йому для читання і оцінки два зошити своїх віршів.

Листопад.

Тувім отримує листа від Стаффа (від 11 вересня 1913 року) з достатньо гострим, але справедливим відгуком про його вірші – і з наполегливою порадою писати далі. Це стає вирішальним для Тувіма-поета – у сенсі його життєвого вибору. Хоча насправді перший позитивний відгук про вірші Тувім отримав практично за рік до того, в грудні 1912 року, від Здзіслава Дембіцького, поета, публіциста і цілком адекватного критика, який був у ті роки літературним редактором «Варшавського Кур'єра».

До слова, у хроніці лодзьких есперантистів Тувім фігурує під псевдонімом «Стафісто».

1914

Складає випускні іспити у гімназії. Після численних невдалих спроб публікувати свої вірші у Варшаві, зосереджується на літературному житті Лодзі. Друкується під псевдонімом «Рох Пекінський».

Останні канікули в Іновлодзі, перервані Першою світовою війною.

1915

У лодзькій пресі Тувім публікує кілька десятків своїх віршів, оповідань і перекладів з російської. Уперше підписується «J. T.». Кілька публікацій підписано «I. J. T» – це спільний підпис Ірени і Юліана Тувімів.

Дебютує як автор текстів для кабаре, як перекладач драматургічних творів. Налагоджує співпрацю Тувіма з майже всіма лодзькими кабаре, з Великим театром у Лодзі, тощо. У лодзькому літературному

кабаре «Бі-Ба-Бо» виконуються дві пісні авторства Тувіма.

Під власним іменем і прізвищем Юліан Тувім уперше виступив 14 грудня 1915 року – з доповіддю «Апостоли брутального завтра». У цій доповіді Тувім говорив про природу футуризму, про те, чим є російський та італійський футуризм. Тувім розповів про творчість Марінетті [Автор першого маніфесту футуризму, засновник низки футуристичних журналів. При цьому у виступі Тувім переплутав ім'я Марінетті, називаючи його Франческо, а не Філіппо Томазо. Чому саме Франческо? Бо був Франческо Прателла, який у 1910 році оголосив «Маніфест музикантів-футуристів». – М. К.], а також про поезію Ігоря Северяніна [Основоположник літературного руху егофутуризму; згодом, у 1914 році, він примкнув до кубофутуристів, до яких належав і Маяковський; з Маяковським, Кручьоних, Хлебніковим Северянін мав турне по Росії. – М. К.]. Але доповідь Тувіма була, м'яко кажучи, специфічною. Станіслав Кепнер, рецензент «Нового Кур'єра Лодзького» зауважив, що Тувім, фактично, заперечив право на існування футуризму. Колега і приятель Тувіма, письменник і редактор «Жиця Лодзького» Анджей Нуллус у своєму відгуку ствердив, що Тувім дуже спримітивізував тему футуризму і подав плаский, тенденційний, банальний аналіз.

1916

Листопад.

У двадцять два роки Тувім переїжджає з Лодзі до Варшави. Починає навчання у Варшавському університеті, спочатку на юридичному факультеті. Вчиться впродовж семестру, тоді кидає, наступного року стає студентом полоністики на філософському факультеті, але також вчиться тільки один семестр. Дає читати свої вірші різним критикам і літераторам. Болеслав Лесьмян оцінив вірші Тувіма негативно і сказав, що вони не мають жодної літературної вартості.

Починає співпрацювати з молодіжним журналом «Pro Arte et Studio». Входить в редакційну раду цього журналу. Знайомиться з варшавським молодіжним літературним середовищем, до якого входять і майбутні «скамандрити».

Співпрацює з кількома варшавськими кабаре.

1917

6 січня

Перший публічний варшавський виступ Тувіма як поета.

Публікує в «Pro Arte et Studio» скорочену версію реферату про Вітмена (сам реферат Тувім зачитав 10 січня в Польському театрі в Лодзі).

1918

19 січня

Перший авторський вечір Тувіма у Варшаві. Тувім читає на ньому вірші з майбутньої збірки «Чигання на Бога».

Лютий.

Тувім має розмову з Лесьмяном, той схвально відгукується про вірші з «Чигання на Бога» і зізнається, що взагалі не читав попередніх віршів Тувіма.

Березень.

У «Pro Arte et Studio» опубліковано вірш «Весна. Дифірамб». Публікація викликає гучний скандал, про Тувіма пишуть мало не всі газети. Як наслідок, прізвище Тувіма стає відомим у всій Варшаві, а також у літературних осередках усієї Польщі.

Квітень.

Відкривається цукерня «Земянська» на Мазовецькій, яка стала місцем постійних «бувань» Тувіма та інших поетів його кола.

Виходить друком книжка Тувіма «Чигання на Бога».

На неї загалом схвально відгукується майже вся преса, у тому числі найавторитетніший на той час критик Стефан Жеромський.

Стафф пише Тувімові листа з доброзичливим відгуком на «Чигання на Бога».

Після приїзду Стаффа до Варшави Тувім починає з ним доволі регулярно бачитися.

Бере участь у відритті кав'ярні поетів «Під Пікадором» на вулиці Нови Світ. Входить до «виконкому» цієї кав'ярні. Бере участь у поетичних вечорах «пікадорійців».

1919

Квітень.

Стає одним із співзасновників «Zaiks» – українською, очевидно, САКС (Союз Авторів і Композиторів Сцени); мета цієї організації – захист матеріальних і моральних інтересів авторів і композиторів, твори яких становлять репертуар театрів, літературних естрад та кабаре.

30 квітня

Одружується зі Стефанією Мархев. Шлюбна церемонія відбувається у Лодзі.

У Варшаві відбувається весільна вечірка для «пікадорійців», на якій присутній Стафф, майбутні «скамандрити» та кілька впливових осіб із варшавського літературного і театрального бомонду.

Тувім винаймає у Варшаві чотирикімнатне помешкання на вул. Хлодній, де подружжя живе до 1929 року.

6 грудня

Відбувся так званий «установчий» вечір поетів групи «Скамандер». У вечорі взяли участь Юліан Тувім, Юліюш Каден-Бандровський, Вілям Горжица, Ярослав Івашкевич, Ян Лехонь (власиво Лешек Юзеф Серафінович), Казімеж Вежинський, Антоні Слонімський, Фелікс Пписецький, Вінсент Ржимовський, театральний критик Владислав Завістовський.

Тувім входить до редакційного складу місячника «Скамандер».

У кінці грудня виходить друком книжка Тувіма «Танцюючий Сократ» (датована 1920-м роком).

1920

Січень.

Вихід першого номера щомісячника «Скамандер», який видається (нерегулярно) до середини 1928 року, а після перерви – з 1935 до 1939 року. Тувім є одним із п'яти осіб, що мали вирішальний вплив на формування редакційного портфеля. До 1928 року Тувім опублікував у «Скамандері» понад 50 віршів. Він веде у журналі рубрику «Відповіді редакції» – і від його судження залежить у той час літературна доля таких поетів, як Юліан Пшибось, Мечислав Яструн та ін.

1 квітня

Виходить перший з першоквітневих номерів «Кур'єра Польського», підготований Тувімом спільно зі Слонімським і Лехонем. Ця «першоквітнева» традиція зберігається до 1925 року.

З квітня по вересень працює в прес-бюро Верховного командування Війська Польського (безпосередній керівник Тувіма – Юліуш Каден-Бандровський). Пише для армійської періодики, публікує кілька патріотичних і «фронтових» пісень.

Бере участь у Першому з'їзді письменників у Варшаві, обраний до президії з'їзду.

Виступає зі «скамандритами» у Львові.

1921

Виходить друком третя збірка Тувіма, «Сьома осінь»; вона містить любовну лірику за сім років, адресовану Стефанії.

Тувім бере участь у вечорі поезії Рембо – як перекладач.

Виходить друком книга віршів Бальмонта і Брюсова у перекладі Тувіма.

Відбувається вечір поезії Блока – за участі Тувіма як перекладача.

22 жовтня Тувім має власний авторський вечір за участі акторів-читців.

У грудні в Кракові, Лодзі та Львові виступає з лекцією «Чорт Росії» – про мотив чорта у російській літературі.

Протягом року бере участь у спільних виступах «скамандритів» у Варшаві.

1922

Деякий час перебуває в Берліні, де знайомиться з Іллею Еренбургом.

У грудні Тувім бере участь в акції протесту після вбивства президента Габріеля Нарutowича. Пише і публікує в «Кур'єрі Поранньому» вірш «Похорон президента Нарutowича» (перша назва – «До них!»).

1923

25 квітня

Тувім має авторський вечір у Варшаві.

Вересень

Публічний скандал, пов'язаний з публікацією вірша «До генералів».

Під час виступу Тувіма в Дрогобичі доходить до демонстрації та заворушень – у зв'язку з публікацією вірша «До генералів».

Жовтень.

Виходить «Четверта книга віршів» Тувіма.

Окремою книгою виходить «Хмара в штанях» Мажковського в перекладі Тувіма.

Протягом року бере участь у спільних виступах «скамандритів» у Варшаві, а також у Львові 21 жовтня.

1924

Починає співпрацю з тижневиком «Відомості літературні» (яка триває до 1939 року).

У Лодзі відбувається вечір т. зв. лодзьких скамандритів – за участю Тувіма, а також Юзефа Вітліна, який тоді мешкав у Лодзі.

1925

Виступає з рефератом «Моє дитинство в Лодзі» – у Лодзькій галереї мистецтв.

Травень-червень проводить у Парижі.

У жовтні Тувім їде на тиждень до Берліна.

Листопад.

У зв'язку зі смертю Стефана Жеромського Тувім пише вірш «Незнане древо».

1926

Тувім починає співпрацю з сатиричним тижневиком «Цирулік Варшавські», для якого пише туди сатиричні вірші, гуморески тощо аж до кінця 1934 року.

Виходить п'ята книга лірики Тувіма, «Слова в крові» (вірші 1923-26 років).

Збирає матеріали з демонології та з життя щурів. Анонсує видання монографії про щурів як універсальний символ зла. Цю монографію Тувім так і не написав, але до кінця життя збирав матеріали про щурів і став видатним «щурологом».

Починає перекладати прозу Гоголя.

Поезія Тувіма входить до шкільних програм.

1927

Бере участь у кількох «репутаційних», престижних балах та бенкетах; в одному з них, у бенкеті ПЕН-клубу, бере участь також і Юзеф Пілсудський з дружиною.

Зустрічається з Бальмонтом і Маяковським, як перекладач бере участь у вечорах на їх честь.

Відвідує Вільно, де має кілька авторських вечорів.

Починає перекладати «Слово о полку Ігоревім»

У листопаді присутній на світському рауті у Президента Польщі Ігнація Мосьціцького (у минулому професора Львівської Політехники).

Протягом року перекладає сатири і гуморески з англійської, французької, російської мов, упорядковує антологію літературних пародій.

1928

У лютому-березні подружжя Тувімів їде в Італію, наприкінці березня – до Берліна.

У середині березня п'ятеро «скамандритів» (і Тувім) мають спільний авторський вечір у Празі. Там Тувім знайомиться з Романом Якобсоном.

Бере участь у протестах проти арештів за комуністичну діяльність.

Присутній на рауті на честь короля Афганістану, бере участь у ще кількох подібних раутах і бенкетах.

Пише вірш на честь свояка (по материній лінії), геніального піаніста Артура Рубінштейна.

31 травня Юліан Тувім отримує Нагороду Міста Лодзі за 1928 рік.

8-10 червня – Перший з'їзд поетів у Плавовіцах, у маєтку Людвіка Ієроніма Морштіна. З поетів на з'їзді присутні Юліан Тувім, Леопольд Стафф, Антоній Слонімський, Ян Лехонь, Ярослав Івашкевич, Марія Павліковська-Ясножевська, Юзеф Віттлін, Марія Морштін-Гурська, Зофія Старовеїська-Морштінова, Еміль Зегадлович.

Літо проводить у Криниці, зиму – в Закопаному.

Видає перше повне зібрання творів.

У кінці року окремою книжкою виходить Тувімів переклад «Слова о полку Ігоревім».

1929

У січні побачила світ шоста книга віршів Тувіма, «Пісня Чарнолеська», яку майже одразу критики визнали найкращою у доробку поета.

Переїжджає з вулиці Хлодної до чотирикімнатного помешкання на вул. Черняковській.

Бере участь у Другому з'їзді поетів у Плавовіцах. Крім Тувіма, туди запрошені Ян Лехонь, Антоній Слонімський, Марія Павліковська-Ясножєвська, Ярослав Івашкевич з дружиною, Вілям Горжица, Ганс Еффенбергер Слівінський та ін. Через хворобу не зміг прибути Леопольд Стафф.

Літо Тувім проводить у Ворохті, Трускавці та Криниці.

З нагоди ювілею Леопольда Стаффа «Відомості Літературні» з ініціативи Тувіма присвячують ювілярів спеціальний номер.

27 жовтня у «Роботнику» опубліковано вірш Тувіма «До простої людини», який викликає феноменальний за масштабом політичний скандал; прокуратура порушує проти Тувіма карну справу.

Через тиждень після публікації Тувім, піддавшись намовам і тискові друзів, пише зізнання-пояснення щодо змісту і причин написання вірша «До простої людини».

У Польському театрі у Варшаві відбувається постановка «Ревізора» Гоголя у перекладі Тувіма.

Зиму проводить у Закопаному.

1930

Бере участь у Міжнародному з'їзді ПЕН-клубу у Варшаві.

Літо разом із дружиною проводить у Плавовіцах, у Людвіка Морштіна.

Збирає матеріали для дослідження «Історія пияцтва у Польщі», готує «Польський пияцький словник».

Перекладає для театрів.

1931

Веде активну громадську діяльність у довколалітературній сфері, зокрема в Лодзі.

Літо проводить у мальовничому Чорштині, Кри-
ниці, відвідує Чехію.

14 грудня – авторський вечір Тувіма, організова-
ний польським ПЕН-клубом.

1932

Виходить друком «Мідний вершник» Пушкіна в
перекладі Тувіма.

Тувім їде до Чехії.

У грудні побачила світ «Циганська біблія та інші
вірші», сьома поетична книга Тувіма.

Невдовзі після переїзду подружжя Тувімів у нове
помешкання на вул. Вавельській, у поета починають-
ся напади паніки та агорафобії – вони мордувати-
муть його до кінця життя.

Вирішує більше не писати для кабаре, зосередив-
шись на т.зв. «адаптаціях» для театру.

1933

Переїзд у помешкання на вул. Мазовецькій. Туві-
ми житимуть на Мазовецькій до 1939 року.

1934

Неуспіх постановки трагікомедії Тувіма «Плащ»
(за оповіданням М. Гоголя «Шинель»). Тувім знову
пише для кабаре.

Побачило світ перше видання «Ярмарку рим»
(Тувімові сатири і гумористичні вірші 1914–1932).

Отримує запрошення на Перший з'їзд радян-
ських письменників у Москві, але не їде з огляду на
свій стан здоров'я.

Перекладає російську поезію, переважно XIX ст.

1935

Виходять упорядковані Тувімом «Польський пи-
яцький словник» та «Бахічна антологія».

Стає членом журі кількох престижних літератур-
них нагород.

Починає писати до реанімованого (після тривалої перерви) місячника «Скамандер», де опублікував за неповних п'ять років п'ять віршів та кілька перекладів з Пушкіна.

У Лодзі помер 77-річний батько Тувіма. Мати Тувіма перебирається до Варшави і здійснює спробу самогубства. У санаторії для психічнохворих в Отвоцьку вона перебуває до 1942 року, до смерті.

За видатну літературну творчість Тувіма нагороджено Золотим лавровим листком від Польської Академії літератури.

За переклади, насамперед російської поезії, Тувім отримує нагороду ПЕН-клубу.

1936

Починає публікуватися у сатиричному тижневику «Шпілки». Співпраця триває до 1939 року.

Вперше виступає як кандидат до Польської Академії літератури. Академіка не обрано: жоден із кандидатів не набрав належної кількості голосів.

Тувім лікує нервову хворобу в спеціалізованому санаторії у Чехії.

Улітку дописує «Бал в Опері».

Пише кілька дрібних циклів, у тому числі – «римелики» (Тувімів парафраз лимериків).

Сатиричний водевіль «Кар'єра Альфа Омеги» (головний герой, співак Ян Кепура, компрометує основоположні тези націоналістичної ідеології) викликав настільки гучний публічний скандал, що у Познані та у Львові націоналістично налаштовані боївки зривали вистави, відбувалися численні демонстрації протесту. Оскільки ідею водевілю йому запропонував Казімеж Вежинський, Тувім як автор тексту «був змушений звернутися до нього» з відкритим – і дещо іронічним – листом.

У *грудні* виходить наступна, восьма, поетична книга Тувіма – «Неопалима суть».

Помітним явищем стає упорядкована Тувімом антологія «Чотири століття польської фразки», датована 1937, але видана наприкінці 1936 року.

Протягом декількох років Тувім збирає матеріали для різних заанонсованих ним «антологій курйозів», наприклад, про волоцюг і жебраків, які частково публікує в літературній періодиці.

1937

Березень проводить у Закопаному.

Улітку відпочиває в маєтку одного з багатих друзів коло Плоцька.

В жовтні у Познані побачило світ таємне (безцензурне) видання Тувімового «Вірша, в якому автор просить... щоби його поцілували в дупу» – тридцять колекційних примірників «не для продажу».

Опубліковано спогад Тувіма про померлого Болеслава Лесьмяна, крім того, Тувім приготував спеціальну радіопередачу, присвячену пам'яті великого польського поета (тоді ще недооціненого).

Удруге виступає як кандидат до Польської Академії літератури. Академіком, однак, стає Лорентович.

Вийшла друком «Лютня Пушкіна» – книга Тувімових перекладів із Пушкіна.

Протягом 1937-го року Тувім написав дуже багато віршів.

1938

Вийшли друком Тувімові вірші для дітей – перші видання «Локомотива», «Пташиного радіо», «Ріпки».

Утретє виступає як кандидат до Польської Академії літератури. Тувіма знову не обирають, академіком стає Вежинський.

Березень проводить у Закопаному.

Жовтень-листопад. Тувімові оперують виразку дванадцятипалої кишки, він проходить тривалу післяопераційну реабілітацію.

Готує до друку свої переклади з Горация, а також починає перекладати поему «Фелікс» Александра Безіменського (про Фелікса Дзержинського, фрагменти перекладу опубліковано 1951 року).

1939

У лютому починається новий скандал довкола Тувімового вірша «До простої людини». (Якщо попередній, 1929 р., «обертався» довкола ідеологічної спадщини Пілсудського, то тепер «тлом» є антисемітизм і передчування війни). Євгенія Здебська публікує у виданні «Польска Збройна» статтю «Пацифістична мафія», після чого озвучується офіційне звинувачення Тувіма в антидержавній діяльності. На найвищому рівні ставиться питання про ув'язнення Тувіма у таборі загального режиму в Березі.

На загальних зборах Спілки письменників Польщі висунуто і підтримано головою правління Спілки рішення вилучити з продажу в книгарнях Тувімові «пацифістичні» твори.

28 травня Тувім публікує у «Вядомосьцях Літераських» відкритий лист, у якому дає пояснення відносно вірша «До простої людини».

До 1 вересня перебуває в Закопаному, а також у пансіонаті під Варшавою. Підписує угоду про упорядкування і підготовку до друку книги про історію «польського фашизму» упродовж 1920–30 рр.

5 вересня подружжя Тувімов залишає Варшаву. Через Снятин (нині Україна, тоді Польща) вони втікають до Румунії, де проводить кілька днів у Чернівцях (нині Україна) та в Бухаресті. Далі – Балкани, Італія, 24 вересня подружжя прибуває в Париж, де живе на стипендію від польського уряду в еміграції. На той час у Парижі перебувають майже всі поети-«скамандрити».

У грудні Тувім пише кілька поезій, зокрема вірш «Римована оповідка про батька і сина, про два міста і стару пісню».

Різдво святкує зі «скамандритами» у паризькому посольстві Польщі в Парижі.

Під час бомбардувань Варшави гине Тувімова бібліотека і частина його архіву.

1940

Отримує офіційне звільнення від військової служби.

За збігом обставин, коли гітлерівці окупували Париж, Тувім і його дружина гостювали в знайомих на півдні Франції. Подружжя отримує візи до Португалії, звідти – до Бразилії. Виїзд до Ріо-де-Жанейро уможливили кошти, передані Тувімові зі США.

Серпень – прибуття Тувімів та Лехоня до Ріо-де-Жанейро, де вони живуть майже 9 місяців, до травня 1941 року.

Починає роботу над «Польськими квітами», яка тривала від кінця листопада 1940 до липня 1944).

Пише звернення «До польських євреїв у США», ймовірно, так і не опубліковане, бо відоме лише за автографом.

Намагається отримати візу до США.

1941

Від 19 травня Тувім і його дружина живуть у Нью-Йорку, в двокімнатному помешканні на Вест 116 Стрит.

Як і в Парижі та в інших місцях перебування на еміграції, у Нью-Йорку Тувім живе в основному на кошти, призначені йому еміграційним урядом у Лондоні.

Спілкується з Віттліном і Вежинським, але поступово стає очевидним, що вони кардинально розходяться у поглядах, зокрема на політику СРСР у Другій світовій війні в цілому та щодо Польщі зокрема. Наприкінці року Тувім остаточно заявляє про свою симпатію до СРСР. У телеграмі, адресованій Іллі

Еренбургу, він звертається до радянських письменників та діячів культури зі словами, які демонструють його прорадянську позицію.

Бере участь у таємних підпільних зборах польських діячів культури, лояльних до СРСР. Починає агітувати за СРСР у різних польських еміграційних середовищах, у тому числі робітничих.

1942

У березні Тувім деякий час живе у Детройті: підтримує польський комуністичний робітничий рух.

Червень. Тувім отримав листа від Лехоня (від 29 травня), яким Лехонь розриває будь-які стосунки з Тувімом через його прокомуністичні погляди. Про розрив оголошують ще кілька його друзів, у тому числі Вежинський і більшість «скамандритів». Фактично його бойкотує майже все польське еміграційне середовище.

19 серпня в Отвоцьку замордовано Аделю Тувім – матір поета, але Тувім про це дізнається лише через кілька років.

Виступає на робітничих зборах у Бостоні та Чикаго, в Детройті, в Нью-Йорку.

У Нью-Йорку виходять друком «Вибрані вірші» Тувіма – поезії з восьми його попередніх книг та три вірші, написані у Парижі в 1939 році.

Продовжуючи жити на кошти від польського еміграційного уряду, – водночас називає діяльність цього уряду «фашистською» (бо ж вона, на його думку, є антирадянською).

1943

Лютий. Тувім надсилає до радянського консула у Нью-Йорку вітальну телеграму на честь Червоної Армії.

Травень. Тувім публікує у комуністичному виданні «Глос людови» статтю, де називає діячів еміграційного уряду «фашистами».

У Москві виходять друком «Вірші» Тувіма.

1944

Наприкінці березня польський еміграційний уряд у Лондоні приймає рішення про припинення виплати Тувімові регулярної з кінця 1939 і до березня 1944 матеріальної допомоги.

Тувім надсилає телеграму Іллі Еренбургу (була опублікована в журналі «Литература и искусство» в липні 1944 р.), після чого, очевидно отримавши солідну суму від представників СРСР, переїжджає у набагато краще помешкання в елітарному районі Нью-Йорка. Публікує «прорадянські» фрагменти «Польських квітів».

Публікує звернення «Ми, польські євреї» («Нова Польща», № 8)

Починає перекладати роман у віршах Пушкіна «Євгеній Онегін».

1945

Підписує і пише кілька особистих і групових звернень та відозв. Вперше після тривалої розлуки (з травня 1940 р.) зустрічається зі своєю сестрою Іреною, яка у червні приїхала зі своїм другим чоловіком (Ставінським) до Нью-Йорка.

У жовтні чоловік Ірени Тувім призначений на посаду прес-аташе посольства Польщі у США, вони оселяються у Вашингтоні.

Тувім отримує запрошення із Москви на З'їзд працівників культури в Кракові. Оскільки він на той час проживає в США, надсилає телеграмою «щирі братні вітання» учасникам з'їзду. Пише десятки листів до Польщі – до діячів культури, намагаючись агітувати їх за нову прорадянську владу. Пише до Болеслава Берута, президента Тимчасового уряду в Любліні, з офіційною декларацією своєї прорадянської політичної позиції.

1946

У січні стан психічного здоров'я Тувіма суттєво погіршується. Він майже не виходить з дому, майже весь час проводить у ліжку, про що пише кільком друзям.

У травні припиняє роботу над перекладом «Євгенія Онегіна».

12 травня подружжя Тувімів відпливає з Нью-Йорка, затримується у Лондоні через хворобу поета (імовірно, грип), до Гдині вони прибувають 7 червня, беруть участь в урочистостях з нагоди повернення.

11 червня Тувім повертається до Варшави, де на нього чекають розкішне, як на той час (адже Варшава лежала в руїнах), мебльоване трикімнатне помешкання з додатковою кімнатою для прислуги, секретарка, персональне авто з водієм, покоївка тощо.

12 червня за допомогою Єви Дроздовської дістає свою валізку з рукописами, закопану у вересні 1939 року.

22 червня – двогодинна аудієнція у президента Бєрута в Бельведері.

3 липня Тувім почав відвідувати кав'ярню «Копцюшек» («Попелюшка»), тоді ж записав до пам'ятної книги кав'ярні вірш «До кельнерки в «Попелюшці».

Вперше побачив світ повний текст «Балу в Опері».

У серпні Тувім домагається звільнення своєї секретарки Люцини Буйніцької і бере на роботу Галіну Косскову, яка наступні сім років працюватиме його секретаркою і довіреною особою.

У жовтні заявляє про створення фонду імені Аделі Тувім – з наміром передати 100 000 злотих для підтримки письменників та їхніх родин. У листопаді обіцяє передати 50 000 злотих на т. зв. «Народну данину» – для відновлення господарки на Віднайдених Землях. Наскільки відомо, ці гроші, принаймні тоді,

так і не були передані ним на задекларовані цілі (ні в першому, ні в другому випадку).

Наприкінці року подружжя Тувімів усиновило сироту єврейського походження – п'ятирічну дівчинку Єву.

1947

Активна діяльність Тувіма, пов'язана з театром.

Сестра Тувіма повертається до Варшави.

У видавництві «Чительнік» виходять «Вибрані вірші» Тувіма – ще довоєнні.

4 травня в Лодзі – перепоховання на єврейському цвинтарі матері Тувіма.

21 червня Тувім із рук президента Польщі Болеслава Берута отримує Командорський Хрест Ордена Полонія Рестітута.*

Підписує угоду з видавництвом «Чительнік» на видання своїх сатиричних творів (щось на кшталт «Ярмарку рим»). Але рукопис не задовольняє видавництво. Книга ця нарешті побачить світ – зазнавши значної цензури і переробки більшості текстів – аж у 1951 році, під назвою «Пером і пір'їною».

1948

Відвідує Москву – планує бути на першотравневих урочистостях, але фактично 4 тижні проводить у лікарні. Після часткового покращення повертається до Варшави.

Бере участь у Всесвітньому конгресі інтелектуалів у Вроцлаві, де знайомиться, зокрема, з Пабло Пікассо.

У вересні відвідує у Кракові Леопольда Стаффа.

Починає опікуватися початковою школою в Іновлодзі, листується з дирекцією школи та дітьми, декого підтримує матеріально.

* Інша назва Командорського Хреста Ордена Відродження Польщі

1949

Тувім публікує свої перші післявоєнні вірші, всі – публіцистичні і «народні».

Бере участь у святкуванні на державному рівні 70-річчя Леопольда Стаффа, в урочистостях, пов'язаних із врученням Стаффу Командорського Хреста Ордену Відродження Польщі з Зіркою.

Вперше окремою книгою виходять «Польські квіти» (видавництво «Чительнік»).

Обраний доктором honoris causa Лодзького університету.

Липень-серпень – нова операція виразки дванадцятипалої кишки.

Навесні Тувім отримує заміський будинок – віллу в Аніні, з басейном, садівником, прислугою, де потім проводить багато часу, зокрема – літні місяці.

22 липня – Тувіма нагороджено Орденом Прапора Праці першого ступеня.

Публікує статтю «Про Сталіна» (газета «Трибуна люду»).

Бере участь в офіційних урочистостях до 70-річчя Сталіна у Варшаві. Переклав пісню про Сталіна, став членом Ювілейного комітету і т. п.

Отримує літературну премію м. Лодзі за свої післявоєнні вірші.

Виходить книга Тувімових віршів для дітей «Дивовижі й чудасія».

Готує до друку переклад «Слова о полку Ігоревім», починає переклад «Лиха з розуму» Грибоєдова.

1950

Стає членом правління Товариства польсько-радянської дружби.

Окремою книгою виходить вірш для дітей «Пан Малюскевич і великий кит».

1951

Починає листування і спілкування (через Єжи Фіццовського) з циганською поеткою Папушею.

У Тувімовому перекладі виходить «Лихо з розуму» Грибоєдова.

Отримує Державну премію (25 000 злотих) за поетичну і перекладацьку діяльність.

Окремою книгою виходять фрагменти перекладу поеми про Фелікса Дзержинського – «Фелікс» Александра Безіменського; Тувім так ніколи і не довів цю роботу до кінця.

1952

Подружжя Тувімів переїжджає з квартири по вул. Вейській на вул. Нови Свят, 25.

Тувім опублікував кілька нових віршів.

Написав відкритого листа до президента Берута.

Приготував для «Чительніка» «Нові вибрані вірші».

1953

Початок березня. Велика стаття Тувіма на смерть Сталіна.

Квітень. Серед руїн знайдено «Альбом матері», у який Аделя Тувім збирала вирізки з газет, пов'язані з сином, а також його вірші.

Тувім готує до друку велике видання своїх перекладів з російської.

Збирається протягом осені зробити на матеріалі «Польських квітів» драматичну адаптацію.

12 листопада востаннє бачиться зі Стаффом та кількома іншими письменниками (Ярославом Івашкевичем, Єжи Анджеєвським, Антонієм Слонімським, Зофією Налковською, Ханною Морткович-Ольчаковою, Яном Парандовським, Северином Поллаком, Мечиславом Яструном, Артуром Сандауером та ін.) на зустрічі на честь Стаффа у Спілці польських письменників.

У кінці листопада виходять друком «Нові вибрані вірші» – останнє прижиттєве видання Тувіма.

9 грудня Тувім присутній на похоронах Констанции Ільдефонса Галчинського. Безпосередньо на по-

хороні пише останній вірш «Шана», який залишився недописаним.

Не пізніше 17 грудня дає останнє в житті інтерв'ю (для тижневика «Пшекруй»), в якому говорить, що «с Скоро напише багато нових, власних віршів».

17 грудня Тувім, Стефанія та Євуня виїжджають до Закопаного.

18 грудня, дорогою до Закопаного, затримуються у Кракові. Там Тувім отримує з друкарні перші коректорські шпальти «Книги польських віршів ХІХ ст.», у якій є співупорядником.

В Закопаному оселяється в пансіонаті. Передріздвяні дні проводить в розмовах зі знайомими, зокрема Янушем Макарчиком та Северином Поллаком.

24 грудня разом з іншими гостями пансіонату бере участь у спільній різдвяній вечері.

27 грудня в середині дня Тувім помер у своїй кімнаті.

29 грудня – жалобна церемонія в Закопаному.

Тіло Тувіма транспортують до Варшави.

30 грудня – урочистий похорон у Варшаві. Тувіма посмертно нагороджено Орденом Відродження Польщі першого ступеня за видатні заслуги в галузі культури.

Зміст

Слово від перекладача	3
Дівчата вродливі – увечері найгарніші... ..	7
Теофанія	8
Пафос далечі	9
Молитва	10
Вогонь	11
Нудота	12
Лікер.....	13
Юліан Тувім	14
Маніфест	16
Трагедія	21
Мир усім	22
Праотець	23
Вишні	24
Пан.....	25
Христос	26
Христос міста	27
Саренькі	30
Наша мудрість	31
Акації	32
До генералів	33
Весна (Дифірамб)	35
Алкоголь	39
Обоже, Юльку	40
У Барвистані	41
Vanitas	43
Ти знову... ..	44
Літанія.....	45
Світлячки	46
У Варшаві	47
Мое життя	51
Усе	52
Ім'я	53
Спогад	54
Злий вірш	55

Дім	56
Батьківщина	57
Життя	58
Травневі труди і дні	59
Я кричу	60
Мільйон КС	61
Дірявлю небо	62
Ми – люди	64
Наука	65
Меблі	67
Мить	68
Епос	69
У лісі	70
Зелена земля	71
Різня беріз	72
Слово і тіло	73
Очерет	76
Стиснути кулаки і зуби... ..	77
Український еротичний вірш	78
Прохання до Творця про пісню	80
До Марії Павліковської	81
До Францішка Фішера	83
Жидок	84
Помешкання	85
Наглий погляд	86
Коктейль	87
Фантастична прогулянка у лісі Фонтенбло	88
Розмова	89
Темна ніч	90
Лист під назвою «LIEBESLEID»	91
Древо незнане	92
Під зорями	94
Пісня Чарнолеська	96
Джерело	97
Втома	98
Запах щастя	99
Віршізглухимкінцем.....	100
Злочин.....	101
Темінь.....	103

Травневий аптекар.....	104
Строфи про пізнє літо.....	105
Кінь	107
Відповідь	108
Пам'ятник	109
Легше брилу тесати... ..	110
Циганська біблія	111
Повсякденне життя	112
Трава	113
Зима	114
Скерцо	116
Відповідь	117
Гастрономічний магазин	118
Лісова справа	119
Сорок весен	120
Віхола	121
Гімн лібретиста	122
Буря	123
Тотожності	124
Зривання бузку	125
Далекий тигр	126
Постриг	127
Години	128
Із крихтами юності – що?.. ..	130
Exegi monumentum... ..	131
Мовчання	132
Імла	134
Легіт	136
Гроза й бузок	137
Темне небо	138
Втеча	139
Уночі	140
Суть	142
До Бога	144
Пісенька померлого	145
Як Болеслав Лесьмян написав би віршик «Виліз котик на плотик»	146
Ще один вірш поета Віктора Анджея Гордовитого	147

...et arceo	148
Еротичний вірш про бузок	149
Щастя	150
Сільський цвинтарик, у трави врослий... ..	151
О промовисті квіти, дослівні айстри	152
Я до тебе – не можу, не маю змоги... ..	153
Завжди мені в житті щастило і щастить... ..	154
Erratum	155
В пору квітів	156
Римована оповідка про батька і сина, про два міста і стару пісню	157
Прохання про пустелю	160
До кельнерки в «Попелюшці»	163
Sic!	164
A urbe condita	166
Шана	169
 Цитати (<i>висловлювання про Тувіма</i> <i>людей близьких і не дуже</i>)	170
 Короткий біографічний словник – <i>люди з оточення Тувіма</i>	200
 Календар життя і літературної творчості Юліана Тувіма (<i>Реконструкція перекладача</i>)	300

**З питань замовлення та придбання
літератури звертатися за адресою:
ВИДАВНИЦТВО «ДУХ І ЛІТЕРА»
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»
*вул. Волоська, 8/5, кімн. 210,
Київ 70, Україна, 04070*
Тел./факс: +38(044) 425-60-20
Сайт: <http://duh-i-litera.com>
E-mail: litera@ukma.kiev.ua
Надаємо послуги: «Книга – поштою»**

Друк та палітурні роботи:

МайСТЕР
КНИГ

м. Київ, вул. Виборзька 84,
тел. (044) 458 0935
e-mail: info@masterknyg.com.ua
www.masterknyg.com.ua
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 3861 від 18.08.2010 р.